

ЧИТАНКА 4

Частина друга

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11–422 від 03.02.2004)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Художник *В. І. Анікін*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— візьми до уваги

— прочитай правильно

— з'ясуй значення слів

— прочитай, подумай

Савченко О. Я.

С13 Читанка: Підруч. для 4 кл.— К.: Освіта, 2004 —
Ч. 2.— 175 с.: іл.— ISBN 966-04-0549-9.

ББК 81.2УКР—93

 Ще з прадавніх часів наші предки прагнули зрозуміти, як виникли земля, небо, вода, хто створив людей, тварин, рослини. Вони склали розповіді, у яких відображались уявлення про грізний, незрозумілий світ, богів, духів, явища, від яких залежало їхнє життя.

Минали століття. Ці старовинні розповіді, що передавалися з вуст в уста, почали називати **міфами** (з грецької — «слово, переказ»). З часом їх записали і зібрали разом як твори усної народної творчості.

У змісті міфів різних народів є чимало схожого: в них розповідається про богів, духів, створення світу, героїчні подвиги, про те, як виникали ремесла, міста.

Стародавній Єгипет — один з найдавніших на Землі осередків культури і науки. Його величні пам'ятки — піраміди та храми — відомі усьому світові. Уявлення стародавніх єгиптян про створення світу, про богів та їхні діяння, їх міфічні вірування збереглися у релігійних текстах, вибитих на стінах гробниць і храмів, записаних на сувоях папірусу.

СТВОРЕННЯ СВІТУ

В єгипетських міфах є кілька здогадок про походження світу. Одна з них така.

Коли не було ні землі, ні неба, весь світ нагадував безмежний океан води. Отой водяний хаос мав ім'я Нун. Він і був першим прадавнім богом — батьком богів.

Якось з глибин Нуна на світ вийшли боги, яким судилося створити землю, небо, тварин та рослини. І першим з цих богів було Сонце, яке зігріло холодний світ і дало йому життя.

Інше припущення щодо походження світу дещо відрізняється від попереднього.

Спочатку серед первісних вод безмежного океану з'явився пагорб. То був єдиний клаптик землі посеред безбережних вод, які невідомо звідки витікали і невідомо куди текли.

І от якось на цьому пагорбі розкрилася дивовижна квітка лотоса*. Коли вона розтулила свої пелюстки, виявилось, що там було сховане мале дитя, якому судилося стати богом на ім'я Ра. Від дитини й справді йшло таке сліпуче сяйво, що всесвіт, який досі перебував у п'їтми, враз освітився і ожив.

Є ще один міф, у якому по-іншому розповідається про походження світу. Сонце — початок життя у всесвіті — вийшло з яйця, що його зніс птах «великий Гоготун» на пагорбі, який піднявся з водяного хаосу.

Зрештою, в усіх випадках творцем світу єгиптяни вважали бога-Сонце.

Л ó т о с — водяна трав'яниста рослина, схожа на латаття; має великі, дуже гарні квіти.

Розкажи, які здогади про походження світу описано у міфах. Які власні назви є у тексті? Що вони означають?

У **китайського народу** є численні міфи про створення світу і людей, їх життя серед первісної природи і боротьбу за існування.

Особливо багато міфів про богів. Одні з них, як розповідалось в міфах, допомагали людям: вчили їх видобувати вогонь, розпізнавати цілющі рослини, приручати тварин, обробляти землю тощо. Інші боги були жорстокими. І тоді проти них повставали герої, які боролися за справедливість.

Прочитай один з міфів про богиню Нюйвú, яка вважалась найдавнішим жіночим божеством, праматір'ю людей.

СТВОРЕННЯ ЛЮДЕЙ

У ті часи, коли земля відділилася від неба, були на ній гори, ріки, трава та дерева і навіть птахи та звірі, комахи та риби, але не було жодної людини, і тому світ був простім і тихим. По землі бродив великий

жіночий дух Нюйва́. В серці своєму Нюйва́ відчувала страшенну самотність і розуміла, що для того, аби оживити землю, чогось бракує.

Якось Нюйва́ присіла на березі ставка, зачерпнула долонею жовтої глини, змочила її водою і, дивлячись на своє відображення у ставку, виліпила щось схоже на маленьку дівчинку. Поставила її на землю, і раптом — о диво! — ця маленька фігурка ожила, закричала «уа-уа» і почала радісно підскакувати. І Нюйва́ дала їй ім'я Шень — що значить людина.

Перша людина була дуже маленькою, але її створила богиня. Тому ця людина відрізнялася від птахів, що літають, від тварин, які бігають на чотирьох ногах. Та й поводитись вона як господар всесвіту. Нюйва́ була дуже задоволена своїм творінням і, продовжуючи цю справу, виліпила з глини багато людей обох статей.

Голісінькі люди оточили богиню, танцювали і радісно кричали. А потім вони розбіглися на всі боки.

Надивувавшись і заспокоївшись, Нюйва продовжувала працю. З-під її пальців продовжували поставати живі люди. Чуючи їх сміх, вона вже не почувалась такою самотньою — світ був заселений її синами та доньками. Нюйва бажала заселити усю землю цими маленькими розумними істотами, працювала дуже довго й страшенно стомилася.

І тоді богиня взяла до рук довжелезний мотузок, а може, це була зірвана з гірського урвища ліана*, занурила його в рідку глину і струсила цю глину на землю. В тих місцях, куди падали шматочки глини, з'являлися маленькі рухливі чоловічки.

Так Нюйва полегшила собі працю. Здавалося, вона на цьому могла б спинитися, але замислилася, що можна зробити, аби людський рід продовжувався і без неї. Адже люди з часом помирали, і створювати їх щоразу заново було б дуже важко. Тому богиня наказала жінкам виходити заміж за чоловіків, аби народжувати дітей.

Так рід людський почав продовжуватися сам собою, і людей на землі ставало все більше і більше.

Ліана — дерев'яниста рослина з виткими довгими стеблами; росте, обвиваючись навколо опори; нагадує мотузок.

Чому Нюйва створила першу людину? Як вона це зробила? Чим відрізнялись люди від інших живих істот?

Як богиня полегшила собі працю?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розгляньте малюнок. Зіставте його з текстом. Який епізод зображено?

Слов'янські народи, до яких належать й українці, мають багато схожого у мовах, звичаях, обрядах.

Погляди наших предків на світ природи, людські стосунки, звичаї, вірування дійшли до нас у міфах, легендах, казках, народних піснях тощо.

Прочитай один з міфів, у якому розповідається про те, як з'явилися на світі ластівки.

ГНІВ ПЕРУНА

В одному городищі на березі річки Тетерів жив молодий, але вдатний Мисливець — правнук Слави* й Гюка*, нащадок могутніх гюкрів*, найкращий стрілець з лука в усій окрузі.

Під час довгої лютої зими, коли звірі ховалися в лісових хащах, а людей діямав голод, Мисливець йшов на полювання і приносив до свого селища забитого лося чи дикого кабана.

За таке вміння й сміливі вчинки мудрі старійшини-волхві* дозволяли Мисливцеві полювати в Перуновій пущі.

О, се була велика честь для стрільця. Адже в лісі, що належав Перуну — грізному богові блискавки і грому, не дозволялося полювати будь-кому. А жінкам заборонялося навіть ступати в цю пущу. Се тому, що похмурий Громовержець жив одинаком, вперто не одружувався після свого невдалого сватання.

Мисливець не зловживав почесним правом полювати в Перуновій пущі. Славний лицар гострої стріли заходив у володіння Громовержця лише тоді, коли голод насувався на рідне городище.

Так сталося і тієї весни. Затягнулася зима, в людей закінчилися їстівні запаси, і треба було чимось підтримати їх.

— Піду в Перунову пущу і вполюю найбільшого вепра, — сказав Мисливець своїй дружині.

— І я з тобою! — вигукнула вона.

— Стривай, — сказав їй Мисливець. — Ти забула, що в Перунів ліс жінкам заходити заборонено. Наш Громовержець не любить жінок. І ти знаєш чому...

Щиро засмутилася дружина. Адже була вірним другом Мисливцеві. Дужа, смілива, спритна — вона завжди ходила з ним на полювання. Бо так само вправно стріляла з лука і вміло володіла мисливським мечем.

Жінка була обачнішою, ніж він, і не раз рятувала Мисливця, коли він, людина одчайдушної* хоробрості,

потрапляв у небезпеку. Ось і зараз дружина сполошилася, коли почула, що її чоловік хоче у полювати найбільшого вепра. Тож стала готуватися й собі на полювання. Але Мисливець не взяв її з собою: не можна було порушувати закону, гнівити самого Перуна. Однак дружина дуже переживала за чоловіка, аби він не загинув у двобої з лютим звіром, і вирішила потай піти за ним.

Іде Мисливець лісами, а озброєна жінка позаду скрадається, перебігає нечутно від одного дерева до другого. Так вони зайшли в глибінь Перунової пущі. Тут почулося грізне рикотіння, від якого аж листя з дерев посипалося. То сунув великий ікластий вепр.

Мисливець хутко вибрав місце під велетенським крилатим дубом. Дружина заховалася за стовбуром цього дуба й визирала з-за нього. Боялася, аби чоловік її не помітив. Та вся увага Мисливця — на вепрові.

Аж ось страшний звір вийшов на галявину. Великий, як гора. «Вистачить усьому нашому селищу пожитися», — подумав Мисливець. Він — аби роздратувати кабанюру — пустив стрілу йому просто в лоб. Вдарила гостра стріла в голову вепрові й відскочила, мов від скелі. Розлютувався звір, уздрівши людину. Наставляючи великі гострі ікла, оскаженіло кинувся на мисливця.

А стрілець стояв незворушно, затиснувши в обох руках короткого мисливського меча.

Шалено мчить кабан, аж земля двигтить під ним. Насторбжі Мисливець. Все ближче й ближче вепр. Ось уже лишилося три кроки, два... В останню мить Мисливець спритно відскочив убік, а вепр з розгону всадив ікла в стовбур дуба. І хоробрий Мисливець миттєвим і дужим ударом меча відсік звірові голову.

Та в цю ж мить почувся відчайдушний жіночий зойк. То дружині здалося, що вепр простромив іклами Мисливця. Вона вискочила з-за дуба, кинулася до чоловіка і припала до його грудей. Він був живий, лише кров від вепра бризнула йому на груди.

— Що ти наробила?! — в страхові закричав Мисливець.

Та було вже пізно. Бо Перун усе бачив з небес і вельми розгнівався. Хотів він убити обох, та передумав: шанував таки спритного Мисливця. Тож прогримів:

— Гаразд. Коли вже так ви любите одне одного, то бути вам довіку в парі!

Змахнув Перун чарівною стрілою, і вмить перетворилися Мисливець та його прекрасна дружина на гострокрилих, стрілохвостих птахів, що злетіли в небо, несучи на біленьких груденятах краплини крові від убитого вепра.

Так з'явилися на світі ластівки.

Відтоді вони ліплять свої гнізда на людських оселях і щось завжди щебечуть людям, ніби хочуть сказати: «Ми ж ваші родичі... Не забувайте цього! Ми колись теж людьми були...»

За Сергієм Плачиндою

С л á в а — тут: перша жінка в світі, праматір людей.

Г у к — перший чоловік у світі, прабатько людей.

Г у к р и — нащадки Гука.

В о л х в і — давньоукраїнські жерці, служителі релігійного культу, носії стародавньої української культури.

О д ч а й д у ш н и й — безоглядний.

Про які часи йдеться у міфі? Хто його дійові особи? Якими ти їх уявляєш?

Чому Мисливець заборонив жінці йти на полювання?

Як з'явилися на світі ластівки?

Підготуй стислу розповідь за прочитаним.

Які нові слова, вирази привернули твою увагу?

Будьте дослідниками! Знайдіть і прочитайте, як прадавні слов'яни пояснювали походження інших птахів.

Особливо цікавими для людства є міфи **Стародавньої Греції**. Вони мали великий вплив на розвиток культури народів усього світу. Імена богів, історії їхнього життя, дивовижні пригоди героїв дійшли до нас крізь тисячоліття.

Прочитай один із давньогрецьких міфів.

ДЕДА́Л ТА ІКА́Р

Колись, за сивої давнини, в Афінах жив великий митець, різьбяр і будівничий Дедал, нащадок царського роду.

Учнем Дедала став його не́біж Та́лос, ще підліток, але такий тямущий і здібний, що сам Дедал чудувався, як швидко хлопець од нього все переймає і сам уже створює дивовижні речі.

Одного разу, гуляючи з Дедалом по Акрóполю, Талос спіткнувся і впав з висоти. В його смерті афіняни звинуватили Дедала, мовляв, той із заздрощів надумав позбутися свого учня і сам зіштовхну́в його вниз. І афінський люд засудив митця до вигнання.)

Кинув Дедал напризволяще свою майстерню і недовершену роботу, сів на корабель, довго плив і нарешті дістався до острова Крит. Царював там Мінос, чоловік розумний і владний. Він щиро зрадів Дедалові, бо слава митця давно вже досягла критських берегів.)

Цар Мінос одразу запросив до себе Дедала, загадав йому багато роботи, був щедрий і спершу навіть ласкавий. Він одружив Дедала з гарною критянкою, і та народила афінянинові сина Ікара. Та митець тяжко сумував за батьківщиною і почувався на Криті рабом.

Минали роки, а Дедал ніяк не міг забути далекої батьківщини. Дружина його померла, і тоді він надумав будь-що дістатись із сином до Афін. Митець знав, що Мінос ніколи його не відпустить і що ніхто, боячись царського гніву, не допоможе йому втекти, а варта ввіймає і приведе назад до палацу.

Якось сидів Дедал на березі моря, журно дивився на білих чайок, що кружляли над хвилями, і раптом йому сяйнула смілива думка: «Нехай Мінос закрит мені путь через море, нехай він усім володіє — і водою, і землею, але небо — не його володіння, небо вільне! Треба навчитись літати в птахів!»

Тепер увесь вільний час Дедал робив із пташиного пір'я великі крила. Насамперед він ладнав одну до

одної малесенькі пір'їни, а тоді брав довші й довші. Потім міцно стягував їх мотузком, клеїв воском і вигинав, щоб були як у справжнього птаха.

Нарешті крила були готові, великі — Дедалові, трохи менші — Ікару. Митець прикріпив свої до спини й до рук, змахнув ними і легко знявся в повітря. Покружлявши, він опустився на землю і став повчати Ікара:

— Не можна підійматися дуже високо, синку, бо сонце там палюче, воно розтопить віск — і пір'я розсиплеться. А низько над морем теж не лети, щоб хвилі не намочили тобі крил. Треба триматися середини, запам'ятай це, Ікаре, тільки середини. Будь слухняний, не шукай власної дороги, а лети просто за мною.

Потім Дедал прив'язав крила синові й довго вчив його літати. А наступного дня, щойно ясне сонце виринуло з далеких глибин океану, вони знялись у безхмарну блакить.

Ікар спершу слухняно летів за батьком. Почуття лету, дивовижне, незнане, сповнило його душу неймовірною радістю. У захваті Ікар забув за батькову засторогу й полінув вище, ще вище, аж до золотого сонця. Зненацька хлопець відчув, що крила вже не так міцно тримають його, як спершу. Пекуче сонячне проміння розтопило віск, пір'я посипалося додолу, і марно тепер юнак махав уже безкрилими руками.

— Батьку, батьку, я гину! — відчайдушно крикнув Ікар і зник серед зелених морських хвиль.

Не чув того крику Дедал, та, ще раз озирнувшись, не побачив за собою Ікара. Розпачливо кружляв він у повітрі, гукаючи сина, а тоді примітив на хвилях розкидане пір'я. Нещасний батько все зрозумів і мало не збожеволів з горя, та мусив летіти далі, до найближчого берега.

То був чималій острів. Довго блукав по ньому Дедал, поки хвилі прибили до берега юнакове тіло. Убитий горем Дедал поховав тут сина, і відтоді той острів зветься Ікарія, а море довкола люди і досі звуть Ікарійським. І цікаво, що втіленням одвічної мрії людства про крила став не розумний, розважний Дедал, знаменитий винахідник, митець, а неслухняний, завзятий хлопець Ікар, який перший відчув радість вільного лету і віддав за це власне життя.

Переказала Катерина Гловацька

 Різьбяр, зіштовхну́в, крітських, афініянинові, Ікарійським.

 Як Дедал опинився на острові Крит? Чому він почувався рабом? Яке відкриття він зробив? Чому загинув Ікар? Як люди зберегли пам'ять про нього? Хто читає швидше? Прогляньте текст: скільки разів у ньому трапляються слова *Крит* та *Ікар*.

Раджу вам прочитати книгу міфів Стародавньої Греції.
Ви відкриєте для себе захоплюючий і чарівний світ.

Пригадайте, поміркуйте

- Як виникли міфи? Завдяки чому вони збереглися до нашого часу?
- Міфи яких народів про створення світу і людей ви прочитали?
- З яких міфів ці герої: Нюйва, Мінос, Громовержець, Слава й Гук?
- У якому міфі говориться про створення землі, неба, яким постає в уяві стародавніх людей Бог-творець?
- У якому міфі йдеться про те, як людина піднялася в небо? Хто герої цього міфу?
- Поміркуйте, чим міф відрізняється від оповідання.
- Які нові слова ви запам'ятали?
- Про що ще з цієї теми ви хотіли б дізнатися?

Людей завжди цікавить минуле. Як жили люди раніше? Чим вони займалися, до чого прагнули? Чиї імена навки залишилися в пам'яті людства? Існує такий вислів: «Без знання минулого не збудуєш майбутнього».

У розділі ти прочитаєш твори різних жанрів (вірші, оповідання, науково-пізнавальні тексти), які розповідають про різні часи.

Читаючи, звертай увагу, де і коли відбуваються події, як ставиться автор до зображуваного. Збагачай своє мовлення новими словами, а пам'ять — найважливішими відомостями з історії нашого народу.

Поет **Олександр Олесь** написав у 1920 році книгу «Княжа Україна». В ній він у поетичній формі переповів історію наших предків. Прочитай уривки з цієї книги.

НАШІ ПРЕДКИ — СЛОВ'ЯНИ*

Над озерами, річками,
на полянах лісових,
на стрімких високих горах,
на просторах степових,—

де лише сіріє стежка
або вкрився збіжжям* лан,
скрізь розкидались оселі
наших прадідів слов'ян.

Оселялись цілим родом:
що людина, як одна?!
Кр'євні* люде рід складали,
крєвні роди — племена.

Наймудріший і найстарший
цілим родом керував,
видавав щодня накази,
правив, милував, карав.

Кожне плем'я мало князя,
князь судив, водив на бій,
першим був він у відвазі
і у мудрості своїй.

А коли ставав нездатним
до ладу і боротьби,
віче* іншого на князя
вбирало без журби.

На річках, високих горах,
серед багон* і болот
городі, міцні твердині,
будував собі народ.

Коли ворог йшов війною,
метушилось все, як рій,
замикалися ворота,
починався лютий бій.

Бились, кїдали каміння,
крїзь паркан окрїп лили,
попїл кїдали у очі,
гострі кїдали коли...

...Ось і ворога відбито.
Все минуло: гнів і жах...
Крєвні плачуть над борцями,
що звалилися в боях.

І дають їм у могилу
зброю, вбрання і харчі,
щоб вони не знали лиха,
на тім світі живучи.

На сумних могилах тужать
і справляють трі́зну* там,
і несуть на сизі гори
жертви пра́ведним* богам.

Але все поволі, тихо
тоне в річці забуття,
і на березі зеленім
квітне радісне життя...

Олександр Олесь

С л о в' я н и — тут: близькі за походженням і мовою народи, які жили колись на території України.

З б і ж ж я — тут: зернові рослини.

К р е в н и й — рідний.

В і ч е — народні збори.

Б а г н о́ — болотисте місце, трясовина.

Т р і́ з н а — тут: поминальний обід на честь померлого.

П р а́ в е д н и й — тут: справедливий.

Прочитай, як поет описує місце, де жили наші предки. Що він розповідає про їхні звичаї?

Яку інтонацію і темп ти добереш для читання цієї частини?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поставте один одному запитання за змістом прочитаного.

Розгляньте малюнок. Що нового ви дізналися про стародавні часи?

ЯРОСЛА́В МУ́ДРИЙ*

За князя, за Ярослава,
Київ — Царгородом став*.
Як про друга, як про сина,
дбав про нього Ярослав.

Оточив його валами,
ровом, мурами обвів.

Укріпив його, оздобив
і розкішний двір завів.

До палат ішли невпинно
чужоземні посланці,
князь сидів на пишнім троні
з грізним бérлом* у руці.

І, допущені до князя,
низько кланялись посли
і до ніг дарі складали,
що з чужини принесли.

У Європі честю мали
королі, князі, царі
поріднитись з Ярославом,
побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
вся була в його ділах,
у державнім будівництві,
владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
і народного майна,
не хотів він воювати,
не тягла його війна.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
всіх своїх синів покликав
і з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
йду я в ліпшу сторону,
але, діти, пам'ятайте
мою заповідь одну:

не сваріться, жійте* в згоді:
тільки мир збере усе,
а незгода, наче вітер,
все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
йти до спільної мети,
ви, державу зруйнувавши,
подастєся у світи.

Ви розгубите ту землю,
що придбали вам батьки,
і тинятиметесь всюди,
як вигнанці й жебраки».

Олександр Олесь

Я р о с л а в М у д р и й (близько 978—1054) — великий князь київський, син князя Володимира Великого. За його правління Київська Русь досягла розквіту і визнання серед інших держав. Похований у Софійському соборі в Києві. **Ц а р г о р о д о м с т а в** — став наче пишна, величава столиця стародавньої держави Візантії.

Б е р л о — палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ влади.

Ж и й т е — тут: живіть.

Зруйнувавши, подастєся, тинятиметесь.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Чи зрозуміли ви, у які часи князував Ярослав Мудрий? Що ви можете про нього розказати? У яких рядках сказано про красу і велич стародавнього Києва?

Уважно перечитайте заповідь князя синам. Поміркуйте над її змістом. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що слова Ярослава Мудрого є повчальними і для нас, його далеких нащадків?

КНИГИ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ

При дворах давніх українських князів перебували різні учені й письменники. Тоді ще не було друкованих книжок. Хто бажав мати у себе книжку, мусив або сам переписувати її, або дати переписувати вченому писареві. Переписування однієї книги тривало цілі місяці. Писали тоді звичайно не на папері, а на тонкій шкірі, телячій або ослячій. Для писання брали гусяче перо, чорнило робили із сажі. Початкові букви малювали різнобарвними фарбами, майже на кожній сторінці був гарний малюнок. Князі збирали такі рукописи і зберігали їх у своїх бібліотеках...

Найвідомішим ученим за княжих часів був **Нестор-літописець**. Він був монахом Печерського монастиря у Києві. З молодих літ він цікавився минулими часами, збирав давні рукописи, записував перекази про життя слов'янських племен, про перших князів, їх війни і походи. Потім записав все те в одну книгу, що зветься «Найдавніша Літопись».

Це — перша історія України.

Іван Крип'якевич

Пригадай, що ти читав про стародавні книги. Що нового ти дізнався з тексту? Як називалася перша історія України?

Стисло перекажи прочитане.

Про що ти хотів би запитати?

СТАРОВИННЕ МІСТО

Наш Київ — старовинне місто. Його називають «Мати міст руських». Чи знаєте ви, чому його так називають? А ось чому: він існує з давніх-давен. Заснований Київ понад тисячу п'ятсот років тому, коли не було ще ні Москви, ні Петербурга, ані інших міст України або Росії. Тут оселилися люди і назвали своє місто — Київ.

Ось що розповідають про ті часи.

Колись давно-давно на цьому місці були тільки гори, вкриті густим незайманим* лісом. У лісі жили дикі звірі — ведмеді, кабани, олені й дикі кози. А повз гори протікала, як і зараз, велика ріка.

Одного разу прийшли сюди три брати — Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либідь. Вони, мабуть, припливли човном по річці, бо доріг чи шляхів тоді майже не було і люди могли найвільніше пересуватися річками.

— От яке гарне місце! — сказали брати. — Побудуємо собі тут житло і будемо жити!

Оселилися три брати з сестрою на високих горах біля Дніпра. «Кий сидів на горі, де нині узвіз Бóричів, а Щек сидів на горі, що нині зветься Щекавиця, а Хорив — на третій горі, що прозвалася від нього Хоревіця. І збудували град в ім'я старшого брата, і назвали його Київ».

«Град» — це так називалось тоді укріплення, огорожа. Чий град? — «Кия, Київ град». Отак і виникла назва — Київ.

Маленька річка, що протікає в Києві, зветься Либідь. Є ще в Києві й гора Щекавиця, є й вулиця Хорива. У всіх цих назвах зберігся спогад про Кия, Щека і Хорива та їхню сестру Либідь.

Та не лише зі старих назв можна дізнатися про те, що було колись. Багато чого можна дізнатися з розкопок. Там, де колись жили люди, завжди щось залишається в землі — рештки будівель чи укріплень,

Пам'ятник засновникам Києва. Фото Я. Подолука

окремі предмети з посуду, зброї, прикрас тощо. І коли починають копати землю, — хоч би прокладаючи якісь труби, або щоб побудувати підземні переходи чи тунелі метро, часто-густо знаходять ось такі залишки старовини.

От з таких знахідок тепер уже відомо, що колись на місці Києва жили люди ще й до Кия, Щека і Хорива. І що ці люди також належали до слов'янських племен, отже, були нашими предками.

Головна частина міста стояла на горі, яка тепер так і зветься — Старокиївська. З цієї гори зараз можна спуститися до Подолу на фунікулєрі*. А тоді, звичайно, ніякого фунікулєра не було. І до Подолу, де теж жили люди, доводилося спускатися пішки або кіньми, стрімкими стежками й узвозами.

Навколо міста з трьох боків підступав ліс, з четвертого боку був високий берег Дніпра. Ліс спускався по схилах глибокого і довгого яру, який перехрещувався з другим яром і тому називався Хрещатим. Ану, згадайтесь, де саме був той яр? Та звичайно ж, там, де

зараз Хрещатик! Він же тому так і зветься, що тут був колись Хрещатий Яр.

Тепер Хрещатик зовсім інший. Це головна вулиця нашого міста. Як вийдеш на Хрещатик святковим днем, коли тут стільки гуляє людей, то важко навіть уявити собі, що колись на цьому самому місці був яр, порóслий лісом, а в ньому на волі бродили дикі звірі.

І ще важко собі уявити, як люди жили в стародавні часи! Не було тоді ні заводів, ні залізниць, ні машин, ні пароплавів... Не було ні електрики, ані навіть гасових ламп, якими колись люди освітлювали свої домівки. В ті часи не було ще й гасу. А освітлювали житло тоді лучиною — такою запаленою трісочкою.

Люди сіяли хліб на невеличких нивках, полювали на звірів і диких птахів. Щоб поласувати, здобували в лісі мед диких бджіл. Люди робили посуд з глини й дерева, кували зброю — мечі, списи, луки й стріли.

Такими мечами й списами озброювались київські князі зі своїм військом — дружиною, коли вирушали в похід проти ворогів. Тоді часто доводилося воювати, бо на киян раз у раз нападали степові кочівники — спочатку печеніги, потім половці. Їх називали кочівниками, бо вони не жили на одному місці постійно, а весь час переїздили — кочували по степах з усіма своїми жінками, дітьми й худобою. Вони хліба не сіяли, харчувалися молоком, м'ясом та ще нападали на осілих людей (себто таких, що жили на одному місці), грабували їх, забирали в полон, палили міста й села.

Але минали століття з часів заснування Києва, він усе зростав і міцнішав. Найбільшої могутності набрав Київ, коли князував Володимир Святославич, який об'єднав до того часу розпорошені землі в єдину давньоруську державу — Київську Русь. І тоді вже легше стало оборонятися від кочівників. Це той Володимир, ім'ям якого зветься Володимирська гірка, де стоїть йому пам'ятник, височіючи над схилами Дніпра.

За часів Володимира та його сина, Ярослава Мудрого, Київ став уже великим, як на той час, і відомим

містом, одним з найкращих міст на Русі, і навіть в інших країнах мало було таких міст, як Київ.

На високій горі стояли князівські палаци, церкви, боярські теремі*. Верхнє місто було обнесено земляними валами, в них було п'ятеро воріт, і головні з них називалися Золотими. На валах були сторожові вежі, з тих веж вартові завжди стежили — чи не наближається до міста ворог.

Якщо була така небезпека, всі кияни ховалися все-редині, ворота зачиняли і давали відсіч нападникам.

От якось, дев'ятсот років тому, напали на Київ печеніги. Вони підступили до самого міста. Але київський князь Ярослав Мудрий вийшов проти них зі своїм військом і розбив їх уцент. І там, де відбувся цей кривавий бій, князь потім наказав збудувати велику церкву — Софійський собор. Він і досі стоїть на тому самому місці.

Від тих часів не залишилося земляного валу, ані воріт у ньому. Збереглися тільки побудовані Ярославом Мудрим Золоті ворота, та й не цілі ворота, а залишки від них.

Князі та бояри жили на горі, а на низині селилися різні ремісники*, яких тоді в Києві було багато. Тут і досі збереглися назви вулиць: Гончарна, Дігтярна, Кожум'яцька... Це значить, що колись тут жили гончарі, що робили посуд, дігтярі, що гнали дьоготь, кожум'яки, що «м'яли шкі» для одягу та взуття.

Там, де впадала у Дніпро річка Почайна, — трохи нижче теперішнього річкового вокзалу, — була зручна гавань. Сюди заходили кораблі з різним крaмом* з багатьох країн, з якими вели торгівлю київські купці. Вони теж жили на Подолі.

Наталія Забіла

Фу́нікулéрі, перехрещувався, озбро́ювались, кочівники́, височіючи, Кожум'яцька.

Не з а́ й м а н и й — тут: первісний, дикий.

Фу́нікулéр — невелика залізниця з канатною тягою для перевезення пасажирів на крутих підйомах і спусках.

Те́рем — високий будинок у вигляді башти.

Р е м і с н і к — майстер, що виготовляє товар на продаж ручним способом.

К р а м — товар.

Прочитай, як у тексті розповідається про заснування Києва.

З яких джерел люди дізнаються про минувшину?

Знайди уривок, у якому описано стародавній Київ. Що нового ти дізнався?

Чим уславились князі, про яких згадується у тексті?

Які назви з минулого зберігає сучасний Київ?

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Скільки вулиць згадується у тексті? Скільки річок?

З яких абзаців ці речення: *Багато чого можна дізнатися з розкопок; Це головна вулиця нашого міста?*

Про що з історії Києва ти хотів би запитати?

ЗВІДКИ В МІСТА НАЗВА — ЛЬВІВ

Довго

я не розумів,

звідки

в міста назва — Львів.

Брата старшого питаю:

— А ти знаєш?

Каже:

— Знаю.

Князь був,

Галицький Данило,

сім віків перекотило,

як дзвеніла

княжа слава,

та не тільки

в славі справа:

сумував князь,

що один...

Народився в князя син!

«Сильним будь!

Наш рід прослав!»

Левом сина князь назвав.

Щоб віки жила

ця днина,

місто князь як будував,
дав йому
ім'ення сина.
Так от...
З княжих ще часів
в міста горда назва —
ЛЬВІВ.

Марія Хоросницька

Що ти дізнався з вірша про назву міста Львова? Підготуйся до виразного читання вірша. З якою інтонацією ти прочитаєш слова молодшого брата? А старшого? Після яких слів зробиш найдовшу паузу?

Площа Ринок у Львові

Будьте дослідниками! Дізнайтеся, скільки років нараховує історія Львова.

* * *

Понад сто років тому багато українських селян (особливо із Західної України) поїхали у далекі чужі країни шукати роботу. Там, наполегливо і сумлінно працюючи, вони облаштовувались на неосвоєних землях. Минали роки, десятиліття, але українці не забували своєї мови, історії, звичаїв. І зараз у Канаді, Сполучених Штатах Америки, Австралії, скрізь, де живуть наші колишні співвітчизники, їхні діти прагнуть вивчати рідну мову.

Прочитай оповідання Івана Боднарчука з «Читанки» для дітей-українців, які живуть у Канаді і вивчають українську мову.

НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

Діти любили слухати розповіді дядька Андрія про його перші дні в Америці. Старий він уже. У парку чи в оселі зіпреться на палицю, кругом нього діти, а він і починає.

Мені тоді було вісім років, а тепер вісімдесят вісім, але все це немов учора... Як бачу — мати готувала скриню в дорогу. Складала одягу. Поклала якесь насіннячко, зілля, а тоді й мій буквар та батькову сокиру. Ще розглянулась по хаті, зняла зі стіни образ святий і довго-довго дивилась на нього. Думаю, для чого це все?

— Чи там буде наша школа? — питаю, а мати мені на те: «Де будемо ми, там буде наша школа, хліб і церква».

Пустились ми в дорогу, в незнаний світ. Мінялись люди, мова й краєвиди. А ми все їдемо та їдемо. Їдемо за сонцем, а потім сонце за нами, і так день за днем, до самого моря. А море як море. Зразу воно було лагідне, привітне, а потім немов сказилось: кидало кораблем, мов тріскою. Думалось, що вже ніколи не побачимо його берегів.

Аж одного ранку виплило сонце з моря, озолотило свіжі береги. Люди вийшли на палубу. «Оце вам, діти, нова земля, — сказав батько. — Радійте й моліться, що врешті ступимо на сушу, почуємо ґрунт під ногами...»

Пересіли ми на залізницю і далі в дорогу. Назустріч нам вибігали скелі, озера й ліси. Зупинились ми у великому місті Вінніпезі. Гарне місто. Крамниці, крамниці! А за вікнами крамниць усе, чого душа забажає. Ой, щоб залишитись нам тут, — думаємо, — але не для нас це місто. А мама каже: «Повезуть нас туди, куди ще й дороги нема».

Пересідаємо на возі. Їдемо та й їдемо. Де ж це та наша земля? — питаємо, та ніхто нам нічого не каже. Сидить мати на скрині сумна, як осінь. І нам, малюкам, уже не весело. Один батько ще тримається: підспіває, посміхається. Два дні ми їхали, а третього під вечір скинули нас із скринєю серед лісу. Посідали ми на скриню, обсіли маму, як курчата квочку, та й

плачемо. Нема хати. Пішли дощі. Ночували ми під містком, поки батько викопав землянку. Накрив батько землянку лободою. «Збудуй хату з лободи, а в чужую не веди», — підспівував батько.

А потім узялись ми за працю: корчували ліс, робили грядку. На цій грядці сходило нам сонце — зійшло й жито.

— А тепер — добре, — казав нам батько. — Тут ще буде колись місто — в кожній хаті світло й вода.

Воно так і сталось.

— А що далі? — питають діти.

— Буде, діти, те, чого самі захочете. Як будете працювати, то будете й мати. Само воно не прийде, — каже дядько Андрій, — не забувайте тільки, хто ви та звідки ваші батьки.

Іван Боднарчук

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поміркуйте, про які часи йдеться в оповіданні. Хто його дійові особи? Від чийого імені ведеться розповідь? Що в оповіданні сказано про труднощі далекої подорожі до нових земель?

Як сприймали переїзд діти, мати, батько?

Знайдіть у порадах дядька Андрія слова, що виражають головну думку твору.

Будьте дослідниками! Дізнайтеся більше про те, як живуть українці за кордоном.

* * *

Понад шістдесят років тому на нашу мирну країну напала фашистська Німеччина. У страшній війні 1941—1945 років загинули мільйони людей. Було зруйновано багато міст, сіл, підприємств, культурних та історичних пам'яток.

Із загарбниками мужньо боролись на фронті солдати, а в тилу — партизани.

Про події Великої Вітчизняної війни, вселюдське лихоліття і перемогу над фашизмом написано багато творів, складено чимало пісень, створено велику кількість кінофільмів.

* * *

Відомий український письменник **Юрій Збанацький** (1914—1994) у роки Великої Вітчизняної війни очолював партизанський загін у Придеснянському краї. Його правдиві цікаві твори розповідають читачам про мужніх людей, які боролись за визволення рідної землі.

ГВАРДІЇ САВОЧКА

Це було в ті часи, коли Радянська Армія гнала з нашої землі фашистів.

Гвардійський полк вступив у одне невеличке українське село. Тут зовсім не було людей. Та й самé село було спалене до останньої хати.

Зупинились в селі тільки кашовари. Вони видавали обід бійцям, які проходили дорогою. Довгенько тривав той солдатський обід. Одні відходили, інші приходили. Підставляли похідні казаночки, на ходу сьорбали гарячий борщ. І вже тільки тоді, коли повз кухню пройшов увесь полк, почали збиратися в дорогу кашовари.

Саме в цей час, немов з-під землі, виріс біля кухні маленький хлопчик. Солдати аж остовпіли з подиву.

— Дяді, а ви вже наші?

— Наші, наші...— відповіли хлопчику.— А ти ж звідкіля взявся?

— Коли фашисти людей виганяли та село палили, то я в окопчику заховався.

Оглянули той окопчик. З подиву хитали головами.

— А тебе як звать, хлопче?

— Савочка...

— То ти, мабуть, і їсти хочеш?

Савочка тільки облизнувся.

Кашовари щедро нагодували хлопчика. І вже почали збиратися в дорогу.

— Дяді, візьміть і мене з собою.

Порадившись, солдати сказали:

— Добре, Савочко. Будеш ти синок нашого полку.

Йому пошили манюсінські чобітки, шинельку. На плечі нашили сержантські погони, а на голову вдяг Савочка солдатську шапку. Ніякі морози не страшні були малому вояці: що шинель гріла, а що — гаряча похідна кухня.

Дуже його любили і солдати, й офіцери.

Часто, бувало, кликали:

— Сержант Савочко!

Савочка негайно ж кидався на поклик: хвацько козирав, доповідав дзвінко:

— Гвардії Савочка з'явився!

— Молодець, Савочко!

— Служу Радянському Союзу!

Часто його запитували:

— А хто твій татусь, Савочко?

— Гвардійський полк, товаришу командир! — чітко доповідав хлопчик.

— А хто мама?

— Кухня, товаришу командир!

Присутні аж похитувалися з реготу. Хитро посміхався й Савочка.

Він, звичайно, розумів і любив дружні жарти.

Юрій Збанацький

 Гвардійський, кашовари, солдатський, сьорбали, манюсінські, сержантські.

 Коли відбувались описувані події? Яким ти уявляєш Савочку? Які почуття переживав хлопчик, зустрівшись з кашоварами? За що, на твою думку, гвардійці любили Савочку? Добери до виділених висловів близькі за значенням. Підготуйся прочитати оповідання вголос так, щоб передати своє ставлення до зображуваних подій.

Будьте дослідниками! Розпитайте дорослих, які події відбувались у вашому краї під час війни з фашистами. Як вшановують пам'ять загиблих у цій війні сьогодні?

П. Козин. Земляк

По працюйте разом! Розгляньте картину П. Козина «Земляк».

Поміркуйте, події якого часу відображено на картині. Хто на ній зображений?

Який вигляд у хлопчика? Як він тримає ложку, хліб?

Про що задумався солдат?

Що ще ви бачите на картині?

Які кольори переважають на полотні? Чому саме такі фарби, на вашу думку, використав художник?

Складіть розповідь за картиною.

ЯК ДАВНО В УКРАЇНІ З'ЯВИВСЯ ЖОВТО-БЛАКИТНИЙ ПРАПОР?

Жовто-блакитне знамено — це національний символ нашої держави.

З давніх-давен стяг був святинею, без нього військо не рушало в похід, не вступало в бій. Захопити стяг ворога означало отримати перемогу.

Учені вважають, що форми прапорів, зображення на них та їхній колір залишалися незмінними упродовж тривалого часу — поки зберігалася стара народна віра. Так, ще до прийняття християнства для Київської Русі були символічними синій та жовтий кольори. Після прийняття християнства ці кольори були освячені образом животворного Хреста... Пізніше ці кольори зустрічаються в гербах західних українських земель, на знаменах українських козаків, у козацькому та гайдамацькому одязі.

Прапори виготовляються, як правило, відповідно до кольорів герба тієї чи іншої країни. Ці самі кольори присутні в гербах губерній, міст. Так, зі 104 гербів українських міст у XVIII—XIX століттях у 86 трапляється жовтий колір, у 51 — блакитний.

Вважається, що у гербах блакитна барва означає чесність, вірність, бездоганність, а також пов'язана з небом, повітрям. Золото уособлює могутність, силу, багатство, постійність, шляхетність, віру, справедливість, милосердя, окрім того, воно символізує сонце.

28 січня 1992 року Верховна Рада прийняла постанову про Державний Прапор України. Ним став прямокутний стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг: верхня — синього кольору, а нижня — жовтого. Кольори прапора мають відбивати блакитне небо над золотими ланами пшениці — бо символами нашої країни є чисте небо і пшенична нива.

З дитячої енциклопедії «Світ моєї України»

Розкажи, що ти дізнався про історію нашого Державного Прапора. Що символізують його кольори?

НАШ ПРАПОР

Небеса блакитні
сяють з глибини,
а пшеничні й житні
мерехтять лани.

Образ цей не зблідне,
хоч минуть жнива.
Це знамено рідне —
злото й синява.

Прапор наш, як літо,
в сонці майорить —
по долині жито,
по горі блакить.

Дмитро Павличко

З яким почуттям поет говорить про прапор?
Знайди у вірші порівняння. З якою метою їх ужито?
Які рими створюють мелодійний характер твору?
Вивчи вірш напам'ять.

Знай і шануй державні символи України!

Пригадайте, поміркуйте

- Поміркуйте, чому розділ має таку назву.
- З якої книги вірш «Наші предки — слов'яни»? Хто її автор?
- З яких творів ці рядки: *Оце вам, діти, нова земля; Дуже його любили і солдати, й офіцери?*
- Коли було прийнято постанову Верховної Ради України про Державний Прапор?
- Які науково-популярні тексти є у розділі? Звідки вони?
- До яких жанрів належать твори розділу?
- Які сторінки історії українського народу вам особливо запам'яталися? Про що ви хотіли б дізнатися більше?
- Якими новими словами поповнився ваш словник?

Поетична світлиця

Завітай до поетичної світлиці, де на тебе чекають зустрічі з творами візнаних майстрів поетичного слова.

Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Павло Тичина, Максим Рильський... Ці імена знають не тільки в Україні, вони добре відомі в усьому світі. Творчість видатних українських поетів назавжди увійшла у скарбницю світової літератури.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

З року в рік ти дізнаєшся нове про життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка. Про нього ще говорять «Наш Тарас» і «Великий Кобзар», бо він геніальна особистість і водночас людина, рідна і близька кожному українцеві.

Про життя Тараса Шевченка — видатного поета і художника — видано багато книжок. У Києві знаходиться Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, де зберігаються рукописи поета. Вчені-літературознавці вивчають їх і готують до видання.

На бульварі Тараса Шевченка у красивому будинку працює Національний музей Тараса Шевченка. Звідусіль сюди приїздять шанувальники творчості поета. Майже щодня його відвідують школярі. Численні експонати музею (документи, картини, книжки, особисті речі, подарунки) розповідають про життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря та про вшанування його пам'яті.

Національний музей Тараса Шевченка в Києві

Запам'ятай!

Поет народився 9 березня 1814 року у селі Моринцях на Черкащині.

У 1838 році його було викуплено з кріпацтва.

1840 рік — перше видання «Кобзаря».

Тарас Шевченко помер 10 березня 1861 року в Петербурзі.

За заповітом поета його поховано в Україні, на Чернечій горі біля Канева.

* * *

Вітер з гаєм розмовляє,
шепче з осокою,
пливе човен по Дунаю
один за водою.

Пливе човен води повен,
ніхто не спиняє,
кому спинить — рибалоньки
на світі немає.

Поплив човен в синє море,
а воно заграло, —
погратися гори-хвилі —
і скіпок не стало.

Знайди і прочитай слова і вирази, які передають роздуми поета, змальовують картини тиші й неспокою в природі. Підготуйся до виразного читання вірша: визнач темп читання кожної строфи. Які почуття треба передати інтонацією?

* * *

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
співають ідучі дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечерея коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх;
сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
та соловейко не затих.

Які почуття викликав у тебе вірш? Що ти уявляєш, читаючи його?

Поясни значення виразів: *вечірня зиронька встає; мати хоче научати*. Знайди у вірші пестливі слова. Які почуття вони передають?

Вивчи вірш напам'ять.

* * *

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.

І блідний місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів.

Прочитай вірш мовчки.

За допомогою яких слів автору вдалося зобразити грізні сили природи як живих істот?

Підготуйся до виразного читання вірша: добери відповідну інтонацію та темп читання.

Чи знаєш ти, що цей вірш став народною піснею?

Вивчи вірш напам'ять.

КОБЗАРІ

Рано-вранці на зорі
на Тарасовій горі
посідали під вербою
дідугани-кобзарі.

Мовив слово кожен з них,
струн торкнувся голосних,
і злетіла пісня вгору
вище кленів мовчазних.

Нишком слухали її
зачаровані гаї,
навіть змовкли на хвилину
невгамовні солов'ї.

Вадим Скомаровський

 Де відбувається описувана у творі подія?
Як ти вважаєш, про що могли співати кобзарі?
Склади розповідь за малюнком.

Що нового ти дізнався про життя і творчість Тараса Шевченка?

Будьте дослідниками! Знайдіть і прочитайте твори Тараса Шевченка і книжки про нього. Чи є у вашому краї місця, пов'язані з його ім'ям? Проведіть конкурс малюнків, вишивок до дня народження поета.

ІВАН ФРАНКО

(1856—1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичах, що поблизу Дрогобича на Галичині, в родині сільського коваля. Батько змалечку виховував у хлопчика почуття любові до рідного народу. Саме від нього Івась почув перші казки, притчі, бувальщини. Від матері ж хлопчик перейняв любов

до народної пісні.

Початкову освіту майбутній письменник здобув у сільській школі. Згодом, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, Франко почав збирати народні пісні, казки, легенди і писати власні твори. Потім він навчався у Львівському університеті.

Чимало творів написав Франко для дітей: «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука» та ін.

Іван Франко був не лише видатним поетом, а й вченим, перекладачем, громадським діячем. Він гаряче і невтомно боровся за кращу долю свого народу.

Помер поет 28 травня 1916 року. Його поховано у Львові.

Пригадай, які твори Івана Франка ти вже читав.
Прочитай нові.

ДИВУВАЛАСЬ ЗИМА...

Дивувалась зима,
чом це тають сніги,
чом льоди скресли всі
на широкій ріці?..
Дивувалась зима,
як посміли над сніг
проклянутись квітки
запахущі, дрібні?
І дунула на них
вітром з уст ледяних,

і пластом почала
сніг метати на них.
Похилились квітки,
посумніли, замклісь*;
шуря-бура пройшла, —
вони знов піднялись.
І найдужче над тим
дивувалась зима,
що на цвіт той дрібний
в неї сили нема.

З а м к л і с ь — замкнулись, стулились.

За допомогою яких слів поет змальовує зиму як живу істоту? Як хотіла зима розправитися з першими весняними квітами? Чи вдалося це їй? Звідки ти про це дізнався? Прослідкуй, як наростало здивування зими. Якою інтонацією ти передаси її почуття? Вивчи вірш напам'ять.

* * *

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горбі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клéпле,
а в коваля серце тепле,
а він клéпле та й співа,
всіх до кузні іззива.

«Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть, люди, порану,
вибивайтесь з туману!»

Та тумани хитаються,
понад селом згущаються,
розляглися по полях,
щоб затьмити людям шлях.

Щоб закрити їм стежини
ті, що вгору йдуть з долини,
в тую кузню, де кують
ясну зброю замість пут.

Яка картина постає у твоїй уяві під час читання вірша? Що кує коваль?

Поясни, як ти розумієш вислів *вибивайтесь з туману*. Яку думку висловлює поет у рядках *в тую кузню, де кують ясну зброю замість пут*?

Знайди у вірші рими.

Будьте дослідниками! Дізнайтесь більше про життя Івана Франка. Розшукайте книгу про музей у селі, де він народився і жив. Підготуйте розповідь про його дитячі роки. Які місця у вашому краї пов'язані з іменем поета?

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871—1913)

Поетеса, справжнє ім'я якої Лариса Петрівна Косач-Квітка, народилася 25 лютого 1871 року в місті Новограді-Волинському в родині Косачів. Її мати — відома українська письменниця Олена Пчілка.

Майбутня поетеса зростала серед мальовничих лісів і озер Волині. Вона була допитливою, веселою, любила співати, гратися з братом Михайликом, слухати народні пісні, казки, легенди.

Уже в дитинстві у Лесі виявилися надзвичайні здібності до віршування. Свій перший вірш «Надія» вона написала у дев'ять років. А коли їй виповнилося тринадцять, у журналі надрукували її вірш «Конвалія». За порадою мами вона його підписала *Леся Українка*. Саме з таким ім'ям вона стала згодом всесвітньо відомою поетесою.

Доля Лесі була нелегкою. Ще з дитинства їй довелося терпіти муки від невиліковної хвороби кісток, перенести кілька операцій. Та незважаючи на всі випробування, поетеса відчувала радість від спілкування з природою, рідними, друзями і вміла передати це у своїх віршах.

Померла Леся Українка 1 серпня 1913 року в місті Сурамі в Грузії. Похована в Києві на Байковому кладовищі.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
промінням грала, сипала квітки,
вона летіла хутко, мов стокрила,
за нею вслід співучії пташки!

Все ожилó, усе загомонило —
зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялося, бриніло,
а я лежала хвора й самотна́.

Я думала: «Весна для всіх настала,
дарунки всім несе вона, ясна,

для мене тільки дару не придбала,
мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
заглянули від яблуні гілки,
замиготіло листячко зелене,
посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
він про весняну волю заспівав,
а з ним прилинули пісні пташині,
і любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
того дарунку, що весна дала;
весни такої не було й не буде,
як та була, що за вікном цвіла.

Знайди у першій і другій строфах рядки, в яких про весну говориться як про живу істоту.

Який дарунок принесла весна поетесі? Як про це сказано

у вірші? Простеж за зміною почуттів героїні вірша. Чим вона викликана? Як це передати при читанні? Що сказано у вірші про пробудження природи (вітру, дерев, пташок)? Виразно прочитай ці рядки.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Коханій мамі

Фото Лесі Українки в національному вбранні

Уже скотилось із неба сонце,
заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
при місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
в таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
і соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
як тут, на нашій рідній Волині?
Ніч обгорнула біленькі хати,
немов маленьких діточок мати.
Вітрець весняний тихенько дише,
немов діток тих до сну колише.

Які картини природи зображено у вірші?

Знайди порівняння. З якою метою їх ужито?

Поміркуй, чому у вірші так багато слів у зменшувально-пестливій формі.

Зверни увагу, кому поетеса присвячує вірш. Як вона виявляє свої почуття у творі?

З яким настроєм, у якому темпі ти читатимеш вірш? Де будеш робити короткі паузи, а де — довгі?

ВЖЕ СОНЕЧКО В МОРЕ СІДА...

Вже сонечко в море сіда;
у тихому морі темніє;
прозора, глибока вода,
немов оксамит, зеленіє.

На хвилях зелених тремтять
червоні іскри блискучі
і ясним огнем миготять,
мов блискавка з темної тучі.

А де корабель наш пробіг,
дорога там довга й широка
біліє, як мармур, як сніг,
і ледве примітна для ока.

Рожевіє пінистий край;
то іскра заблісне, то згасне...
Ось промінь останній!.. Прощай,
веселеє сонечко ясне!

Зверни увагу, як у вірші змальовано захід сонця на морі.

Що сказано у тексті про воду, хвилі?

Який настрій передано у вірші?

З яким почуттям ти читатимеш вірш?

Знайди в тексті порівняння. З якою метою їх ужито?

Будьте дослідниками! Знайдіть і прочитайте інші твори поетеси. Дізнайтесь про пам'ятні місця, музеї, що пов'язані з її ім'ям, відвідайте їх.

Загадки

По морю йде, а до берега дійде — зразу пропаде.

Віз без коліс, а з батога сльози ллються.

ПАВЛО ТИЧИНА (1891—1967)

Павло Григорович Тичина народився 27 січня 1891 року у селі Пісках на Чернігівщині в родині сільського дяка. Співаючи в монастирському хорі, Тичина мав змогу безкоштовно навчатися в бурсі — духовній школі. Хлопчик був обдарований не лише музичними здібностями. Він рано почав писати вірші, гарно малював, грав на сцені. Пізніше Тичина навчався в Чернігівській духовній семінарії, а потім — у Київському комерційному інституті.

Жив Павло Григорович у Харкові, Чернігові, але найдовше у Києві. Тут, на Терещенківській вулиці, у будинку, де жив поет, знаходиться його музей.

Павло Григорович чудово описував красу природи, почуття, які переживає людина, спілкуючись з нею. Чимало віршів Павла Тичини присвячено любові до рідної землі — її лісів, луків, безкрайніх ланів.

Пригадай, які твори поета ти читав раніше. Прочитай нові, зверни увагу на їх мелодійність, наспівність. Багато творів поета покладено на музику.

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять —
я слухаю.

Хмарки біжать —
милуюся.

Милуюся-дивуюся,
чого душі моїй
так весело.

Гей, дзвін гуде —
ізделеку.
Думки пряде —
над нивами.
Над нивами-приливами,
купаючи мене,
мов ластівку.

Я йду, іду —
зворушений.
Когось все жду —
співаючи.
Співаючи-кохаючи
під тихий шепіт трав
голублячий.

Щось мріє гай —
над річкою.
Ген неба край —
як золото.
Мов золото — поколото,
горить-тремтить ріка,
як музика.

Які картини змальовано у вірші?
Знайди і прочитай слова, що передають силу почуттів поета, його захоплення природою.
Підготуйся виразно прочитати вірш: зверни увагу, якими «сходінками» написано вірш, яку інтонацію підказують виділені слова, поміркуй, де треба зробити паузи.

ХОР ЛІСОВИХ ДЗВІНОЧКІВ

Ми Дзвіночки,
Лісові Дзвіночки,
славим день,
ми співаєм,
дзвоном зустрічаєм:
день!
День.

Любим сонце,
небосхил і сонце,
світлу тінь,
сни розкішні,
всі гаї затишні:
тінь!
Тінь.

Линьте, хмари,
ой прилиньте, хмари,—
ясний день.

Окропіте,
нас нашелестіте:
день!
День.

Хай по полю,
золотому полю,
ляже тінь.

Хай схитнеться —
жито усміхнеться:
тінь!
Тінь.

Який настрої створює вірш? Які слова «дзвенять», а які звучать піднесено?

Що можна почути і побачити за словами вірша?

Прочитай вірш уголос так, щоб слухачі відчули, як співає лісова галявина.

Будьте дослідниками! Дізнайтеся більше про життя Павла Тичини: знайдіть його твори, відвідайте місця, пов'язані з його творчістю.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

(1895—1964)

Максим Тадейович Рильський — видатний поет, вчений, перекладач — народився 19 березня 1895 року в Києві. Він зростав у високоосвіченій родині, де знали і цінували народну культуру, захоплювалися рідною природою.

Багато часу хлопчик провів серед розкішної природи села Романівки на Київщині, на берегах Унави, у колі сільських дітей. Перші враження дитинства відбилися пізніше у творах поета.

Максим Рильський навчався в одній з київських гімназій, де здобув добру освіту. Про роки навчання поет згадує так: «Вже тоді глибоко полюбив я на все життя Шевченка, Пушкіна, Міцкевича, трьох найдорожчих моїх вчителів, а з любов'ю до народної творчості я, здається, і вродився».

Максим Тадейович написав багато творів для дітей про природу, любов до рідної мови, своєї Батьківщини, повагу до праці. Твори поета охоче читають дорослі й малі читачі.

ДИТИНСТВО

На стільці я їду по Сахарі,
пелікана з палички стріляю,
полинаю в піну Ніагари,
океан на трісці пропливаю.

Вчора був я лóцманом*. Синіли
і ревіли темнокосі хвилі,
а сьогодні я господар вілли,
де в саду блукають пави білі.

Взавтра маю їхати в Пампáси,
де бізони бродять табунами,
і складаю їстівні припаси:
сухарі, консерви, сир од лами.

А Ясько готує томагáвки*
і бурмоче, чистячи гвинтовки,
що, мовляв, бізон — не для забавки,
а Пампаси — не Криве й не Бровки.

Л ó ц м а н — провідник суден по річках, каналах тощо.
Т о м а г á в к и — зброя індіанців Північної Америки
у вигляді кам'яної чи металевої сокирки.

Про які роки свого життя згадує поет?
У які ігри гралися хлопчики? З чого видно, що герої вір-
ша — веселі фантазери?
Дізнайся, що означають географічні назви — Сахара,
Ніагара, Пампаси.

НЕ КИДАЙСЬ ХЛІБОМ...

— Не кидайсь хлібом, він святий, —
в суворої ласкавій,
бувало, каже дід старий
малечі кучерявій.

— Не грайся хлібом, то ж бо гріх! —
іще до немовляти,

щасливий стримуючи сміх,
бувало, каже мати.

Бо красен труд, хоч рясен піт,
бо жита дух медовий
життя несе у людський світ
і людські родить мови.

Хто зёрно сіє золоте
в землі палку́ невто́му,
той сам пшеницею зросте
на полі вселюдському.

По міркуйте разом над значенням висловів: *в суворості ласкавий; бо красен труд, хоч рясен піт.*

Яку думку виражено в останній строфі вірша?

Чи поділяєте ви думку поета, що хліб святий, що ним не можна гратися?

Чи можна сказати, що у вірші йдеться не лише про хліб, а й про ставлення до людської праці взагалі?

КИМ ХОЧЕШ БУТИ, ХЛОПЧИКУ..?

Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?
Серйозний, як усі Котигорошки,
ти на питання це подумав трошки
і відповів: л ю д и н о ю. Дитя!
Благословляючи твоє життя,
у трудну виряджаючи дорогу,
яку пораду чи пересторогу
я кращу дам, ніж дав собі ти сам?
Будь вірним слову, що усім словам
із ним одним ніколи не зрівняться!
Хай веселять тебе любов і праця,
хай дружби непогасної крило
гірке від тебе відганяє зло,
і хай у час останній свій про сина
спокійно я подумаю: Л ю д и н а!

Хто такий Котигорошко? У якому значенні у вірші вжито це ім'я?

Прочитай рядки, в яких говориться про те, що означає бути справжньою людиною. Як ти розумієш слова поета?

Поміркуй, чому в останньому рядку слово *людина* написано з великої букви.

Добери до слів *благословляючи, пересторога, непогасна* близькі за значенням.

В. Виродова-Готъє. Хлопчики

По працуйте разом! Розгляньте картину Валентини Виродової-Готъє «Хлопчики».

Хто зображений на картині?

Де знаходяться хлопчики? Який у них настрій? Про що, на вашу думку, вони можуть розмовляти?

Які кольори використав художник?

Які почуття викликає у вас ця картина? Складіть за нею розповідь.

Будьте дослідниками! Знайдіть і прочитайте твори Максима Рильського. Довідайтесь, чи є у вашому краї місця, пов'язані з ім'ям поета.

Пригадайте, поміркуйте

- Поміркуйте, чому розділ має таку назву.
- Пригадайте, що ви дізналися про життя Тараса Шевченка. Прочитайте напам'ять один з його віршів.
- Які ви знаєте місця, назви яких увічнюють славу поета?
- Які твори для дітей написав Іван Франко? Пригадайте, з якого вірша ці рядки: *дивувалась зима, що на цвіт той дрібний в неї сили нема*.
- У якій родині росла Леся Українка? Чому вона обрала такий псевдонім? З якого вірша поетеси ці рядки: *Ніч обгорнула біленькі хати, немов маленьких діточок мати? Кому присвячено цей вірш?*
- Які твори Павла Тичини вам запам'яталися? Пригадайте вірш, у якому: *Щось мріє гай — над річкою. Ген неба край — як золото. Мов золото — поколото, горить-тремтить ріка, як музика*.
- У якому з віршів Максима Рильського сказано: *Бо красен труд, хоч рясен піт, бо жита дух медовий життя несе у людський світ і людські родить мови?* Як ви розумієте ці рядки?

Бажаю, щоб ви прилучалися до поезії
за покликом душі!

Пам'ятаєш байку Леоніда Глібова, у якій Лебідь, Рак і Щука діють як люди, що не можуть дійти згоди? Який висновок з неї випливає? Кожна байка чогось навчає читачів, від чогось застерігає. Повчальний висновок байки називають **мораллю**. Часто він звучить наче прислів'я, як, наприклад, у байці Леоніда Глібова «Чиж та Голуб»: «Ото на себе не надійся, чужому лихові не смійся».

А які ще байки ти знаєш? Хто в них діє?

Далі ти прочитаєш байки, написані авторами, які жили і творили у різні часи. Спостерігай, як побудовано твори, хто їх герої, чим закінчуються байки, що в них висміюється.

Першим байкарем, ім'я якого відоме світу, був Езоп. Він жив у Стародавній Греції. Ще за життя він набув слави мудреця. Езоп розповідав людям короткі байки, які навчали їх розрізняти добро і зло, замислюватися над своїми вчинками і словами. За зразком Езопових байок складала свої твори письменники різних народів.

Прочитай одну з байок Езопа.

ДВОЄ ПРИЯТЕЛІВ І ВЕДМІДЬ

Двом приятелям випало одного разу йти вкупі з села до міста. Дорога пролягала через густий ліс.

— А чи не спіткає нас яке лихо в путі? — питає один. — Ану ж нападе дикий звір?

— Нема чого боятися. Коли що й трапиться — нас двоє, будь-кому дамо відсіч.

Невдóвзі дісталися приятелі лісу й пішли попід високими деревами. Аж раптом звідки не візьмётся ведмідь. Один з приятелів, ледь його забачивши, кинувся до високого дерева і вмить відерся під самісінький вершечок. Він знав — ведмідь високо не вилізе.

Другий ішов трохи позаду й розглядався по боках. А коли помітив звіра, було вже пізно. Видиратися на дерево — марна справа, ведмідь наздожене. Треба придумати щось інше. І чоловік упав додолу та прикинувся неживим, бо знав — ведмідь ніколи не чіпає мертвих.

Ведмідь підійшов і вгледів його. Тихенько нахилився над головою. Чоловік затамував подих. Обнюхав його ведмідь, бачить — не дихає, то й подумав, що мертвий, і подався своєю дорогою.

Підвівся чоловік, нажаханий, блідий, не вірячи самому собі, що врятувався від ведмежих обіймів.

А приятель усе те бачив з дерева і коли огóвтався*, зліз із дерева, підійшов та й каже:

— Коли б ти знав, як я злякався за тебе! Дуже радіий, що ти врятувався, братику мій! Ну, а тепер розкажи, що тобі шептав на вухо бурміло*?

— Сказав, щоб я ніколи не ходив нікуди з приятелями, які в скруту кїдають мене самого і чимдуж тікають, рятуючи власну шкуру.

— Отак і сказав? — здивувався приятель. — Ти ба, який розумний!

— Отак. І він має слўшність*, бо друзі пізнаються в бїді.

Езоп

(Переклад з новогрецької

Володимира Забаштанського та Анатолія Чердаклі)

 О г ó в т а в с я — прийшов до тями, заспокоївся.

Б у р м і л о — жартівливе прозвисько ведмедя.

М а є с л ў ш н і с т ь — тут: правий.

 Знайди у байці зачин, основну частину і кінцівку. Зїстав розмову приятелїв на початку байки і по завершеннї пригоди. Чи можна їх вважати друзями?

Які риси характеру засуджуються у байці?

Пригадай твори, подібні до цього за головною думкою.

Які слова з байки стали прислів'ям?

Пригадай, що тобі відомо про Леоніда Глібова (1827—1893). Де народився видатний український байкар? У якому місті пройшла найбільша частина його життя? Які твори Глібова ти читав? Про що вони?

ЗОЗУЛЯ Й ПІВЕНЬ

— Як ти співаєш, Півне, веселенько...

— А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя, виводиш гарно так і жалібненько, що іноді аж плачу я...

Як тільки що почнеш співати, не хочеться й пшеніченьки клювати, — біжиш в садок мерщій...

— Тебе я слухала б довіку, куме мій, аби б хотів співати...

— А ти, голубонько, ти, кралечко моя, поки співаєш на калині,
то й весело мені, і забуваю я
свою недоленьку, життя своє погане
та безталанне...

А тільки замовчиш
або куди летиш, —

заниє серденько, неначе на чужині...
І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю,
та виглядаю все Зозуленьку мою.

Як гляну на тебе — така ти невеличка,
моя перепеличко,

а голосочок-то який!

Тонесенький, милесенький такий...

Куди той соловей годиться?

— Спасибі, братику, за добрее слівце.

Як не кохать тебе за се?

І ти виспіваєш, неначе та жар-птиця;

і далєбі*, що так, — пошлюся я на всіх. —

Де взявся Горобець, послухав трохи їх

та й каже: — Годі вам брехати

та одно другого знічів'я* вихваляти! —
Пурхнув — та й був такий.

За що ж, — хто-небудь попитає, —
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень гóдить їй
та потакати добре вміє:
рука, як кажуть, руку миє.

Леонід Глібов

Д а л е б і — справді, правду кажучи.
З н і ч і в ' я — тут: без причини.

Якими ти уявляєш Зозулю і Півня?
Навчись виразно читати байку: передавай своє ставлення
до героїв твору, зверни увагу на розділові знаки, паузи. Як
треба читати слова Горобця?
П о п р а ц ю й т е р а з о м! Які рядки є мораллю байки?
Які слова звучать як прислів'я?
Підготуйтеся розіграти байку за ролями.

Далі ти прочитаєш ще одну байку під назвою «Зозуля й Півень». Її написав видатний російський байкар **Іван Крилов** (1769—1844). Він жив і творив у Москві. Його байки написані жваво, просто і водночас дуже виразно.

Порівняй байки Леоніда Глібова та Івана Крилова. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

ЗОЗУЛЯ Й ПІВЕНЬ

— Як, любий Півнику, співаєш ти чарівно!
 — Зозуленько, не згірше й ти, —
 виводиш плавно так та рівно:
 співачки кращої у лісі не знайти!
 — Тебе, кумасю мій, вік слухать я готова.
 — А, ти, красуне, забожусь,
 замовкнеш лиш на хвилю, жду я не діждусь,
 коли заллешся знову...
 Відкіль такий береться голосок?
 Тонкий і чистий як струмок!..
 Такі-бо всі ви дивні: невеличкі зроду,
 а спів — куди там солов'ю!
 — Спасибі, кумоньку, за похвалу твою!
 Та й ти співочу маєш вроду:
 куди там райським тим пташкам.
 Тут Горобець до них цвірінькнув: «Годі вам!
 Як не хвалить одне одного чуло*, —
 у вас обох поганий смак...»
 За що ж, питаєте, однак,
 Зозуля Півня хвалить так?
 За те, що хвалить він Зозулю.

Іван Крилов
 (Переклад *Миколи Шеремета*)

Ч у л о — тут: ласкаво.

Ти вже знайомий з віршами і казками **Олени Пчілки**. *Олена Пчілка* — це літературне ім'я Ольги Петрівни Драгоманової (по чоловікові Косач), яка народилася 1849 року у місті Гадячі на Полтавщині. Олена Пчілка працювала як письменниця, перекладачка, збирачка усної народної творчості. Її ставлення до життя відбилосся в літературному імені. Вона, наче невтомна бджілка, збирала для дітей знання й досвід українського народу.

Олена Пчілка померла у 1930 році у Києві.

Прочитай одну з байок письменниці.

КОТОВА НАУКА

Котик Мўрко находився,
десь там лазив, наморився —
скочив на диван.
Ох, та й пишно ж як розлягся!
Як розкішненько простягся,
мов великий пан!
Зирк малий Петрусь на нього,
на пустунчика отого,
і сказав йому:
— Ах ти ж, Мўрку, ах, ледащо.
Чи тобі робить нема що
у дворі всьому?
А глядіть в коморі, в хїжі
та ловить шкідливі миші,
стерегти добра?
Розпустився, розманіживсь*,
тільки спав би все та ніживсь!
Глянь, яка пора! —
Так Петрусик лихословив.
Мурко віслухав і мовив:
— Правда, далєбі!
Вже ж недобре лінуватись,
до роботи не прийматись —
це скажу й тобі:

он книжки твої ще в схові
і завдання не готові,
що на завтра вчить.
Поки ходиш, гави ловиш
та мені докори мовиш,
міг би все зробити:
міг би вивчить байку «Хмару»*
чи зробить задачок з пару,
а хоч би і п'ять.
І що треба написати,
все гарненько посправляти —
не байдикувати!
Часто так і в нас буває:
хтось там судить, дорікає,
іншого займа;
а на себе озирнутись
та швиденько схаменутись, —
то цього нема!

Олена Пчілка

Розманіживсь — розслабився.
«Хмару» — байка Леоніда Глібова.

Яким у байці зображено котика, а яким — Петруся?
З яким почуттям, інтонацією читатимеш слова хлопчика?
А котика?
Знайди мораль байки. Які людські вади засуджує автор?
Підготуйтеся розіграти байку за ролями.

Пригадайте, поміркуйте

- Твори яких байкарів ви прочитали?
- Чим байки відрізняються від віршів, оповідань, казок?
- Які рядки з прочитаних байок звучать як прислів'я?
- Прочитайте прислів'я. Які з них можуть бути мораллю до прочитаних байок?

Чужому лихові не смійся.
Друг-боягуз гірший за ворога.
У лісі вовки виють, а на печі страшно.

П'еса-казка

 Тобі, мабуть, доводилося бувати в театрі. І твори, за якими розігруються вистави, — **п'еси**, ти вже читав. Пригадай, чим п'еса відрізняється від оповідання. У п'есі наводяться переважно слова дійових осіб. Щоб читачі краще уявляли, де відбуваються події, що роблять та як виглядають герої, автор дає окремі примітки.

У розділі ти прочитаєш п'єсу-казку на дві дії «Лисиця, що впала з неба». Цей твір написала українська письменниця **Неля Шейко-Медведєва**. Вона народилася у місті Бориславі на Львівщині, закінчила Львівський університет. Зараз живе у Києві. Її твори залюбки читають молодші і старші діти.

П'єса-казка створена за мотивами українських народних казок. У ній швидко змінюються події, героїв легко розпізнати за мовленням і вдачею.

Підготуйся до читання п'єси вголос, спочатку послухай, як читає твір учитель, потім самостійно опрацюй його вдома за частинами.

ЛИСИЦЯ, ЩО ВПАЛА З НЕБА

П'єса-казка на 2 дії
за мотивами українських народних казок

(Скорочено)

Ді й о в і о с о б и

В о в к.	В і л.
Л и с и ц я.	О в е ч к а.
В о р о н а.	Ч у м а к.
С і р к о.	П а с т у ш о к.
З а є ц ь.	Д і в ч и н а.
Г у с о ч к а.	

Д і я п е р ш а

Діялося це в ті далекі часи, коли ще звірі і говорили, і співали, а люди їх за рівних мали і щодень про них нові казки складали...

* * *

Ніч. Засніжений ліс. Місяць уповні. Чути тупіт, вигуки, постріли, вовче виття. З'являється, кульгавою, **В о в к** у пошматованому дівочому кожусі й барвистій хустці.

В о р о н а (вигулькує з темряви). Тут він. Сюди! Сюди!

З'являються Чумаки з рушницею, Віл з перебинтованою шиєю, Дівчина зі смолоскипом, Пастушок з двома батогами, Сірко із залізним ланцюгом. На грудях у Сірка металевий знак його старшинства над собаками. Біля нього — Овечка із дзвіночком. Позаду неї Заєць з бубном. На голові у Зайця малинова шапка з соболевою оторочкою...

Вовк. Попався! (*Падає навколішки, затуляє голову лапами.*)

Чумаки (*до присутніх*). Відступіть назад! Стрільтиму!

Сірко. Я протестую! Треба спершу вислухати свідків і винести присуд!

Віл (*хрипко, натужно*). Свідчу, що саме цей шкуроролуп скалічив мене!

Заєць (*піднімає лапу*). Свідчу, що він погубив моє зайченя!

Чумаки. Свідчу, що цей паливода* пограбував мене і моїх побратимів — чумаків!

Дівчина. Свідчу, що цей вовчище гнався за мною і я, щоб врятуватися, кинула йому хустку й кожушок!

Пастушок. Свідчу, що вчора він заліз у кошару...

Овечка. І, прикинувшись собакою, підмовляв мене піти з ним на вечорниці!

Сірко. Смерть вовцюганові!

Всі. Смерть! Смерть!

Розступаються. Чумаки прицілюється.

Вовк (*підхоплюється*). Постривайте! А останнє слово?

Сірко. Говори!

Вовк (*знімає кожушок, хустку, кидає на сніг*). Каюся! І присягаюсь: якщо помилуєте мене, довіку не їстиму м'яса!

Всі. О-о-о!

Вовк. Буду зайцеві кумом!

Всі. Ого!

В о в к. Пастушкові — помічником! Чумакам — приятелем! Дівчатам — братом! Ще й охоронятиму і ліс, і село від будь-яких напасників.

Німа сцена.

Ч у м а к (до присутніх). Ну, що скажете?

П а с т у ш о к. Раз до мене у помічники наби-
вається...

Д і в ч и н а. А до мене — у брати...

О в е ч к а. Хай живе!

З а є ц ь. І нехай буде лісовим старостою! (до Чума-
ка). Ну, який з мене староста, якщо я сам себе не можу
захистити! (Знімає малинову шапку, подає її вкрай
здивованому Вовкові.) На — старостуй!

Ч у м а к. Якщо справно охоронятимеш, ми будемо
тобі данину приносити.

Д і в ч и н а. Овочі і фрукти!
С і р к о. Я протестую!!! (Іде геть.)
В і л. І я протестую. (Теж іде геть.)
В о в к (дуже розгублений). Дякую... Всім дякую!
Будьте певні: вмру, а слова не зламаю! (Надіває шапку.)
В с і. Слава!!!

* * *

Прошло три роки. В о в к тримає своє слово, хоча В о р о н а насміхається над ним, а С і р к о не довіряє.

Одного осіннього дня на подвір'ї Вовка трапилась незвичайна пригода. Раптом згори пролунало пронизливе: «А-а-а-а!»

Вовк несамохіть підставляє лапи. З неба прямо йому в лапи падає якийсь рудий клубок і збиває з ніг. Вовк котиться ліворуч. А клубок — праворуч. Вовк підхоплюється, шкутильгає до непорушної Л и с и ц і.

В о в к. Лиско! (Нахиляється над нею.) Ти жива чи ні?

Л и с и ц я (розплющує очі). Де я?

В о в к. На землі. У Чорнолісі.

Л и с и ц я. Ой, як далеко! А це твоя хата?

В о в к. Моя. (Показує вгору.) А що ти там робила?

Л и с и ц я. Вчилася літати.

В о в к. Хто ж тебе в небо підняв?

Л и с и ц я. Журавель. Я його всю весну й літо вчила танцювати, а він пообіцяв, що навчить мене літати. Підняв аж у захмар'я й каже: «Ну, а тепер лети сама. Я втомився».

В о в к. От безсоромник!

Л и с и ц я. Не те слово! Як же я до свого дому дістануся?

В о в к. Не журися! Я накажу бобрам, щоб вони тобі візок змайстрували, в людей бичка випрошу, і поїдеш собі потихеньку.

Л и с и ц я. Дякую тобі, Вовчику! Тільки ж чи вони тебе послухаються?

В о в к. Послухаються!

Л и с и ц я. Чи не знайдеться в тебе, братику, м'яса? Страх як хочеться їсти.

В о в к. Ні, сестрице. Капуста є, морква, каша. Хочеш каші? Хочеш сиру?

Л и с и ц я. Так, але я, мабуть, не дошкутильгаю до хати.

В о в к. Не біда. Кашу я тобі принесу, а сир — у кошику, що біля тебе. *(Біжить у хату.)*

Л и с и ц я *(бере сир)*. Який у вас добрий Вовк!

В о р о н а. Не добрий, а дурний!

Л и с и ц я. Чому, голубко, чому?

В о р о н а. Даси сиру — скажу!

Л и с и ц я *(відламує шматок)*.

На! Їж на здоров'я!

В о р о н а. Він у нас... прибитий. Три роки тому заліз у кошару... *(Щось нашіптує Лисиці.)*

Л и с и ц я. Який жах!

В о р о н а. І я так кажу!

Л и с и ц я. І він ні разу?..

В о р о н а. Ні!

Л и с и ц я. А ти, я бачу, розумна пташка... Все бачиш, все знаєш...

В о р о н а. Все, Лисонько! Все чисто і бачу, і знаю!

Л и с и ц я. Мені здається, голубко, що й ми з тобою заприятелюємо.

* * *

Далі у п'єсі розповідається про те, як Лисиця живе у Вовка, прикидаючись дуже німічною, беззахисною. Простодушний Вовк її годує, береже. Лисиця ж по́тай вдягає його кожух, стару шапку, бігає в село красти все, що попадеться. Ворона їй допомагає, оббріхуючи Вовка. Лисиця замислює навернути голодного Вовка на розбійництво. Але він, хоча і ображений, що йому ніхто не вірить, відмовляється: «Ні. Я слово дав...»

Якось Лисиця притягла на подвір'я велику Гуску. За нею женеться розлючений Сірко, прибігли й інші мешканці села. Залякана помстою Лисиці Гуска говорить, що її поцупив Вовк.

Сірко обнюхує Гуску, а вона пахне лисицею. Він вимагає від Вовка, щоб до них вийшла Лисичка-калічка, яка живе тут. Вовк вперто захищає Лисицю, а перелякана Гуска продовжує вказувати на нього.

Обурені звірі забирають у Вовка шапку старости. Він ніяк не може второпати, чому його обмовила Гуска. Лисиця і Ворона підбурюють скривдженого Вовка проти Сірка.

П а л і в о д а — відчайдушна людина, яка нічого і нікого не боїться і ні перед чим не зупиняється.

Назві дійових осіб п'єси. Як розпочинається дія? Коли і як з'явилася Лисиця? Як вона розмовляє з Вовком? А з Вороною?

Чому Вовк захищає Лисицю?

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть слова: 1) Вовка: «Постривайте! А останнє слово?»; 2) Лисиці: «А ти, я бачу, розумна пташка...»; 3) Ворони: «Не добрий, а дурний!»

Підготуйся вдома до читання в класі другої дії п'єси-казки. Скільки в ній дійових осіб? Хто вони? Чи з'явилися нові дійові особи? Вибери собі роль. Поміркуй, з якою інтонацією треба читати слова дійової особи. Якими жестами та мімікою ти скористаєшся?

Д і я д р у г а

Те саме подвір'я. Деревя, кущі вкриті памороззю. З комина Вовчої хати валить дим. З лісу виходить Заєць із саморобним луком, піднімає грудку й кидає її у вікно. З хати вибігає Лисиця. Побачивши її, Заєць шмигає в кущі. Лисиця його вистежує і погрожує, що з'їсть його зайченят.

На стежці з'являється Вовк. Він мовчки кладе мішок на землю. Лисиця, побачивши, що у мішку мерзла картопля, налітає на Вовка, б'є його і йде з двору.

* * *

Лисиця з Вороною викрадають у Дівчини клунок з речами, а винним роблять Вовка. Вовк, побачивши в Лисиці обнови, наполягає, щоб вона їх негайно повернула. Але крутішка знову дурить Вовка: «Це мені віддали по-доброму!» Вона вимінює у довірливого Пастушка Овечку на «чарівний» пиріжок. Начебто, «хто його з'їсть, той стає мудрим-мудрим і щодня зможе гуляти небесним лісом».

Вовк ніяк не збагне, чому йому нічого не дають, цькують собаками. Лиска наставляє Вовка: «Бо тобі личить не просити, а брати!»

Чути ревіння волів, скрип коліс. Це чумаки повертаються до-
дому. Лисиця посилає Вовка відібрати у Чумака рибу. Та він ви-
хоплює рушницю і стріляє у Вовка. «Ось тобі, зраднику!» Вовк,
завивши, тікає. А Лисиця падає на дорогу наче мертва. Здиво-
ваний Чумак кидає її на віз, думаючи, який славний з неї буде
комір. Та Лиска не дримає. Вона скидає з воза рибу, яку Ворона
підхоплює і носить у куці.

На Вовчому подвір'ї Лисиця сортує рибу, але жодної не дає
голодному Вовку. Натомість пропонує навчити його ловити
рибу в ставку без вудки. Вона стрибає на спину Вовку, який
везе її до ставка.

Задоволена Лисиця співає:

Нащо мені той візок,
коли в мене є вовчок!
Я лисичка бувала,
я в небі літала.

З журавля упала —
вовка осідлала.
Нащо мені ті бички?
Мене возять вовчки!..

На ставку Вовк пробиває ополонку. За
порадою Лисиці він опускає хвіст у воду,
дрижить від холоду і примовляє: «Лови-и-
ися, рибко, вели-и-и-ка й мале-е-е-нька...»
Лисиця, щоб позбутися Вовка, адже він їй за-
важає красти, побігла в село за Сірком.

* * *

Ворона починає розуміти, що Лисиця — злбдійка, яка
замислила чорну справу, і хоче допомогти Вовкові.

В о р о н а. Втікай, Вовче! Лисиця до Сірка побігла.

На березі з'являються С і р к о, Ч у м а к з рушницею,
Д і в ч и н а з рогачем, П а с т у ш о к із палицею, Л и с и ц я,
В і л, Г у с к а.

Л и с и ц я. Он він! (Швидко тікає.)

Чумак цілиться у Вовка.

В о р о н а (підлітає до Чумака). Не стріляй! Не
стріляй! Це не він крав!

С і р к о. А хто ж?

В о р о н а. Лисиця!

С і р к о. Чому ж ти кричала: «Во-о-овк!»?

В о р о н а. Бо Лисиця казала, що вовки від моркви
дохнуть.

Ч у м а к. Ну й дурна ж ти!
В о р о н а. А ви дуже мудрі?!

Всі знічуються, вмовкають.

С і р к о (до Вовка). Чого ж ти мовчав?
Прийшов би й сказав: так і так...

В о в к. Я каза-а-а-ав.

С і р к о (подає йому лапу). Вставай!

Ч у м а к. Ну й Лисиця!

С і р к о. За хвіст її — та в суд!

В о в к. Не впіймати вам її. Хата в мене, мов фортеця. А під нею лаз, що тягнеться аж до сусіднього лісу.

До гурту підбігає З а є ц ь.

З а є ц ь (до Вовка). Не дивися на мене, катюго!
(Вклоняється усім іншим.) Шановні сільчани! Мене прислали до вас звірі по малинову шапку, бо ми хочемо обрати собі лісового старосту.

В о в к. Кого?

З а є ц ь. Лисицю, що впала з неба.

Всі сміються.

(Розгублено.) Чому смієтеся? Вона ж така сердечна, така...

Ч у м а к (до зали). Ну, що ж! Піднесемо їй шапку!
За гарну науку!

Вовкова хата. О в е ч к а в брудному кожущку понуро тупцює біля кілка, до якого її прив'язано. З хати виходить Л и с и ц я. В лапах у неї ніж.

О в е ч к а (побачивши ніж, злякано). А мені оте... гостре не подобається.

Л и с и ц я. Дурненька! Я переріжу ним шнурок, і ми з тобою, обнявшись, полетимо на небо...

На подвір'я влітає В о р о н а.

В о р о н а. Чепурися, Лиско! І люди до тебе йдуть, і звірі! Шапочку тобі малинову несуть!

Л и с и ц я. Справді? А що з Вовком?

В о р о н а. Прибили й укинули в ополонку.

Лисиця біжить у хату, тягнучи за собою Овечку. На подвір'ї з'являються Чумак і Заєць. В лапах у Зайця — шапка лісового старости.

Заєць. Гей, Лисичко, де ти?

Лисиця (визирає з вікна). Тут...

Заєць. Вийди до нас.

Чума́к. Ми порадилися, Лисонько, і вирішили
обрати тебе лісовим старостою!

Лиси́ця. О! Дякую вам за честь!

Чума́к. Отже, згода?

Лиси́ця. Еге...

Чума́к. Тоді прийми від нас цю шапку і носи її
собі на радість!

Лиси́ця. Не можу вийти. Ногу підвернула. Нехай
Заєць принесе її в хату. (*Зачиняє вікно.*)

Чума́к. Е, ні. Мені наказано, щоб я тобі її надяг-
нув і присягу з тебе взяв.

Пауза.

(*До Зайця.*) Обманув ти нас, Зайче! Не хоче Лиска
старостувати! (*Повертається і йде геть.*) Доведеться
обрати Ведмедя.

Заєць іде за ним. З хати вибігає Лиси́ця.

Лиси́ця (*підбігає до Чумака*). Ні, ні, я хочу! Хочу!

В цей час з лісу вибігають Вовк, Сірко, Дівчина,
Пастушок, Гуска. Лиси́ця кидається до хати, але на по-
розі з'являється Овечка з кочергою.

Пастушок. Моя Біляночка!..

Дівчина (*хапає Лисицю за кожух*). Мій кожух!
Мої коралі!

Ворона (*скидає з шиї дукачі*). І дукачі твої.

Чума́к. Ведіть у село розбійницю!

Вовк. Ох, Лисичко, Лисичко...

Лиси́ця. Не охкай! Якщо я, впавши з неба, не
загинула, то на землі таки не пропаду!

Я — лисичка бувала, З журавля упала,
я у небі літала. всіх вас ошукала!

Ворона. Іди, йди, «розумнице»!

Чума́к, Пастушок, Дівчина ведуть Лиси́цю.

Заєць (*віддає Вовкові шапку*). Вибач, куме...

 Дукáч — жіноча прикраса у вигляді монети.

Пригадайте, поміркуйте

- Пригадайте, чим п'єса відрізняється від творів інших жанрів.
- Хто автор прочитаної п'єси-казки? Хто головний герой твору?
- Пригадайте, кому з дійових осіб належать такі слова:
Не стріляй, не стріляй! Це не він крав!; Чому смієтесь? Вона ж така сердечна, така...; Ведіть у село розбійницю!
- Про кого з героїв твору можна сказати *простодушний, довірливий*, а про кого — *хитрий, злодійкуватий*?
- Від чого автор застерігає читачів?
- Виберіть уривок п'єси і підготуйте його інсценізацію.
- Прочитайте уривок з вірша.

Затихнув гомін. В залі згасло світло,
і враз, заповонивши всі чуття,
розсунулась завіса...
І розквітло життя — мов казка,
й казка — мов життя.

Пригадайте, як називається вірш. Хто його автор?

Бажаю вам правдиво відтворити характери героїв п'єси!

З любов'ю до рідної землі

Рідна природа оспівана у багатьох творах українських письменників. Пригадай, які твори, присвячені цій темі, ти читав раніше. Хто їх автори? У віршах та оповіданнях цього розділу зображено картини різних куточків нашої землі.

Читаючи, звертай увагу, які образні вислови вживають автори, щоб описати барви і голоси природи.

Пригадай, про які пори року ти вже читав у «Рідних краєвидах» Дмитра Чередниченка. Прочитай новий твір.

РІДНІ КРАЄВИДИ

Ледве дихнуло весняним теплом — набубнявіли на деревах бруньки, ось-ось віткнуться листочки. Усе в природі прокидається, оживає, мовби земля прибирається в коштовні шати. На осонні трохи зазеленіло — **засвітив свої золоті зірочки підбіл***. Ще сам сидить у землі, а вже посилає у світ свою сьйнисту вісницю — квітку.

А ген, у ліску, заголубіли проліски, **зайнялися фіолетом гострі шоломи рясту**. Понад озерцями, понад розливами в левадах жевріють перші квіточки. Ти стоїш перед цим раннім дивом, і складаються тобі рядки:

Квітень приплив у чівні,
перейшов усім шлях упівні,
голубий його човен
ранніми квітами повен.
Ледве пташок він зачує,
найкраці квітки
за пісні подарує.

О-о, ті пташки, мабуть, ніколи такі веселі не бувають, як зараз. Радіють, що повернулися з далекої дороги, радіють, що добре їх зустріли на рідній землі. Пересвистуються шпаки, **витинає круті колінця дрізд**, заливається співом зяблик. А онде — журавель обізвався раз, удруге, втретє, але наче різними голосами. Ти дивишся в небо, а попід хмарами двоє — журавель і журавочка. Мовби танок якийсь водять у небі і курличуть. Але не так сумливо, як восені, а заклично, бентежно, переможно: повернулися!.. Веселики любі!

Майнеш. за село, і тебе зачаровує небесний переливчастий дзвіночок — висить угорі на невидимій ниточці. Зривається, падає, та його підхоплює хтось —

і він дзвенить знов. Жайвір. Такий малесенький, а такий голосний...

Пройшов трохи — озимина́ зеленіє, а там, удалині, мов острівець, три тополі височать у полі, вибирають собі весняну барву. А людей скільки усюди — і малих, і дорослих! Слухають жайворових пісень. Та й робота у полі на порі стала.

Ти знаєш, що більше так не повториться. Цвістимуть квіти, співатимуть пташки, заходитиме сонце, але **вже по-іншому**, хай там краще чи гірше, але ж не так...

Отож пильнуй, як іде весна, придивляйся до її чарів, прислухайся до її голосу й ході. Примічай, чим напуває вона землю і як голубить сонячним промінням, легеньким вітерцем.

Дмитро Чередниченко

Віткнуться, пересвістуються, перелівчастий.

П і д б і л — багаторічна трав'яниста рослина; мати-й-мачуха.

Які картини весняної природи описав автор? Де він побував? Кого побачив?

З яким почуттям поет розповідає про пташок? Знайди слова, якими передано їхній спів. Які порівняння вразили твою уяву?

Зверни увагу на виділені вислови. Поясни їх значення.

П о м і р к у й т е р а з о м! Перечитайте два останні абзаци. До чого заохочує читачів автор?

Прислів'я

Грак угорі — весна надворі.

Березень сухий, а мокрий май —
буде й каша, й коровай.

КВІТЕНЬ

День у квітні довше сонцем квітне.

Сніг розтав на вигрітій землі.

Малюки на ручаї блакитні
паперові носять кораблі.

Хоч немає ні дощів, ні зливи,
квітень-місяць — справжній водолій.
Він вихлюпує річок розливи,
підмива пісок береговій.

Підпливають верби кучеряві,
і синіють луки заливні.
Та на змоклій лісовій галяві
засиніли проліски дрібні.

І безлиста розцвіла ліщина,
загляда сережками в потік.
Заквітчатись поспіша вільшина...
Ліс — неначе весняний квітник.

Валентина Ткаченко

Як ти розумієш вислови: *День у квітні довше сонцем квітне; Підпливають верби кучеряві?*

Чому *квітень-місяць — справжній водолій?* Як про це сказано у вірші?

До іменників *ручаї, верби, проліски, ліщина* добери з вірша прикметники. З якою метою їх ужито?

Вивчи вірш напам'ять.

В. Яценко. Рання весна

 Попрацюйте разом! Розгляньте картину Володимира Яценка «Рання весна».

Яку пору року на ній зображено?

Що ви бачите на передньому плані? А вдалині?

Які фарби використав художник? Що зображено світлим тоном, а що — темним?

Який настрій створює картина? Складіть за нею розповідь.

Природа звучить безліччю голосів. І лише чутливе вухо здатне їх розрізнити. Звуки природи можуть багато розказати нам, викликати різні почуття: здивування, захоплення, радість... А буває, що шум, гуркіт, свист природних явищ лякає людей.

Прочитай, як по-різному у творах описано звуки вітру, грому, дощу, голоси дерев, птахів.

МЕЛОДІЇ ПРИРОДИ

У світлому храмі природи
музика вічно живе.

Скликає вона в хороводи,
вивчати співанки зове.

В природі мелодії грає
звучний великий оркестр,
який ні на мить не змовкає
в просторах землі та небес...

Мій друже, ходімо із дому
слухати в плині струмка
мелодію трохи знайому,
яка вона чиста, дзвінка!

В природі мелодії, друже,
створять пташки та вітри...

**Їх серцем сприйми, не байдуже,
і музику власну створи!**

Степан Жупанин

 Який оркестр «грає» в природі? Що звучить в його мелодіях?

Прочитай виділене речення. Як ти його розумієш?

В НЕБІ ЖАЙВОРОНКИ В'ЮТЬСЯ

В небі жайворонки в'ються,
заливаються, сміються,
грають, дзвонять цілий день,
і щебечуть, і співають,
і з весною світ вітають
дзвоном радісних пісень.
Ось вони на землю впали,
щось шепнули їй, сказали
і розтали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
виглядають полохливо
перші проліски з землі.

Олександр Олесь

Прочитай вірш мовчки. Зверни увагу, як багато дієслів вжив автор, щоб передати грайливий настрій жайворонків, їх веселий спів. Назви їх.

Які образи створюють виділені вислови?

Вивчи вірш напам'ять.

ГРІМ

Зелен-гай і синя річка
стали темними, як нічка,
стихла вся земля.

Вітер трави не колише,
задрімали, сплять у тиші
луки і поля.

Раптом в небі, там, де хмари,
**хтось немов з гармати вдарив:
то озвався грім!**

Дощові упали бризки.
Від дощу шумлять берізки
листячком своїм.

І, злякавшись громовиці,
стрепенувся на травиці
коник-стрибунець.

Грав на скрипочку він зранку,
щиріу пісеньку-веснянку
обірвав гравець.

Марія Познанська

Прочитай, як описано природу в очікуванні дощу.
З чим у вірші порівнюється грім?
З якою інтонацією треба читати виділені рядки?

ГРІМ

Була гроза, і грім гримів,
він так любив гриміти,
що аж тремтів, що аж горів
на трави і на квіти.

Грім жив у хмарі, і згори
він бачив, хто що хоче:
налив грозою грім яри,
умив озерам очі.

А потім хмару опустив
на сад наш, на щасливий,
і натрусив зі сливи слив,
щоб легше було сливі.

Та тут до грому навздогін
заговорила груша:
«Трусніть і грушу, дядьку грім,
бо важко мені дуже...»

І дядько грім сказав собі:
«Потрушу я і грушу,
бо небеса вже голубі
я покидати мушу».

Микола Вінграновський

Яким ти уявляєш грім, описаний у вірші?
Які рядки доводять, що він сильний і добрий?
Як ти розумієш виділені слова?

ВЕСНЯНИЙ ВІТЕР

Вітер зробив собі кобзу,
кобзу велику дуже:
стільки в ній струн великих,
скільки дерев у лісі,
стільки в ній струн маленьких,
скільки в степу травинок.

Вітрові грім сміявся:
— Ну та й музика з тебе!
Он яку кобзу маєш,
тільки не чуть, як граєш!

Вітер шумів тихенько:
— Я не для тебе, гrome,
ту свою кобзу маю,
ту свою пісню граю.
Граю я птицям раннім,
граю вітрилам білим,
граю я тихо-тихо,
я ж бо — весняний вітер.

Євгенія Горева

Чому у вітру така велика кобза? Якою ти її уявляєш? Які почуття викликає у тебе вітер? Як треба читати його слова? А слова грому? Добираючи інтонацію читання, зверни увагу на виділені вислови.

АКРОВІРШ

Розкривають очі квіти:
«Ой, що діється на світі!»
Сонце встало, припікає,
а з трави краса зникає.

Василь Довжик

У багатьох віршах, піснях, казках йдеться про нашого улюбленця — соловейка, який радує всіх чарівним співом. Пригадай, які твори про цю пташку ти вже читав.

ХОДИТЬ ТАКА ЧУТКА...

Здавна ходить між птахів чутка, що соловейко, коли йому співати, набирає у гóрлечко кілька краплинок води. А тому, мовляв, і спів у нього такий гарний.

Може, й набирає, тільки на власні очі ніхто того не бачив... А вже коли соловейко співає, то так заходиться піснею, що у нього тремтять і хвостик, і волоборідочка, міняться чорним блиском великі оченята. Всі навколо аж дух затинають: чуєте, чуєте, чуєте?

Рибалки кажуть, що риба вночі стоїть під самим берегом — либонь, вона теж соловейка слухає.

Тоді, коли в горóдах починає струшувати пелюстки червоний мак, поволі згасають і солов'їні пісні. Саме о цю пору чується в кубельці тоненьке цїпкання пташенят, і вже не до співу соловейкам: треба раз у раз, день у день дбати про якусь поживу для діток. Малята ростуть дуже швидко: ще до першої сіножаті вони покидають гнізда. Швидко навчаються і комашок ловити, і ворогів стерегтися, і від негоди критись. А от щоб гарно співати, цього враз не навчишся, треба цілий рік татка слухати.

Юрій Старостенко

Що нового ти дізнався про соловейка? Знайди опис його співу. Як треба читати ці рядки?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поставте один одному запитання за прочитаним.

Навчись читати с к о р о м о в к и. Читай спочатку мовчки, потім — вголос не поспішаючи, чітко вимовляючи слова, а далі — все швидше й швидше.

ХИМЕРНИЙ МУХОМОР

Мухомор — не без химер:
замість моху взяв мохер.
Мухоморчику-хлопчині
сплів мохерову шапчину.
Хором, миром мухомори
про химерника говорять.

Леся Мовчун

КРОЛИКИ НА РОЛИКАХ

Три кролики на роликах.
Не кролики — королики!
Чи ж зможе і корова
купить кролячі ролики
і стать, як кролик, ролером?

Леся Мовчун

Прочитай оповідання з книги **Василя Чухліба** «Олень на тому березі», в якій письменник з любов'ю пише про твоїх ровесників, що живуть на берегах синьоокої Десни. Зверни увагу, як цікаво, з теплою розповідає він про стосунки дітей, їх ставлення до рідного краю.

ДЕСНЯЧКІ

Зараз Тимка і самого сміх розбирає, як згадає про свою зустріч з Десною. А тоді йому було не до сміху.

Тільки прокинувся після першої ночі в новій оселі, а від розчиненого вікна:

— Ну й сплюх же ти! Я вже чекати стомився, поки прокинешся. — На підвіконні сидить веснянкуватий хлопчина з рудим, аж вогнистим, чубчиком, усміхається до Тимка усіма веснянками.

— Та не тушуйся*! Я — Валерка, сусід твій. Знаю, що ви до бабусі Катрі приїхали й будете жити в неї. То гайда на Десну!

А Десна, як виявилось, поруч. Злетіли з косогору, промчали через городи, відмахуючись від шорсткого соняшникового листа, і зупинилися на кручі.

Тимкові аж подих перехопило. Оце так річка! Протилежний берег далеко-далеко, ледь біліє піщаними висипами. Вдалині все гаї та ліси. Вода тиха, як дзеркало, а над нею чайки шугають.

— А то що за хаткі? — спитав у Валерки, який встиг уже роздягнутися і переступав з ноги на ногу, мов кінь.

— Де, на косогорі? — перепитав Валерка. — То ж село наше, Соколівка.

— Ні, на річці он гойдаються. Білі, червоні...

— А-ха-ха!

— О-хо-хо!

— Ги-ги-ги!

Тимко тільки тепер помітив, що у нього за спиною збилися гуртком хлоп'ята, що прибігли до Десни купатися.

Одні реготали стоячи, інші — качаючись по траві. Та ще й приказували, підщипували:

— Ой, держіть мене, бо впаду!

— Та ти хоч таке слово чув коли — ба-кен?

— У їхньому селі, мабуть, і річки немає. Він — сухопутний моряк!..

— А якщо і є, то, либонь, там жабі по коліна.

Тимко насурмонився*.

— Ну, досить! — обірвав ті вигуки Валерка, що спершу теж було розсміявся. — Моряки мені знайшлися! Ану, хто до того бакена допливе!

Сміливців виявилось небагато. І хлоп'ята притихли. Вони розпитували Тимка, звідкіля він приїхав,

і він розповідав їм про степове село, де справді немає річки, лише ставок, та й той у велику спеку майже висихає. Але поля там — кінця-краю не видно.

— А в нас лани невеличкі. А ліс — такий, що й заблудитися можна. Партизанський. І Десна ось. Сподобалася тобі?

— Ще б пак!

Тепер без Десни Тимко жити не може. Так само, як і Валерка, і Дениско, й Варочка, й інші соколівські дітлахи. Від ранку до вечора вони на річці. Бабуся Катря іноді й докоряє:

— Хіба можна стільки купатися? Не діти, а водолази якісь!

Та вони ж не тільки купаються й загорають. Ловлять рибу, а її не так просто упіймати, бо рибалок зараз розвелось більше, ніж риби, як каже Валерка. По берегах он дачників скільки — намет на наметі. І кругом спінінги розставлені — не пройдеш. Сільські ж хлоп'ята спінінги не дуже любляють — більше вудочками рибалють, взабрід. Тимко вже знає, в якому місці краще поплавчанкою вудити, а в якому — донкою. А ще на яку наживку та чи інша риба ласіша — на черв'яка, на тісто, на горох. А Валерка — той іноді умудряється і на голий гачок рибину зловити.

У Валерчиного тата — великий човен.

— Без діла нічого посудину ганяти, а якщо для діла — беріть, — каже дядько Павло.

«Альбатрос» — голубою фарбою вимальовано на борту човна. Так називався корабель, на якому плавав Валерчин тато. Постійна команда на «Альбатросі»: Валерка — капітан, він же стерновий, Тимко і Дениско — механіки-гребці, Варочка — матрос-сигнальник.

— Повний вперед! — подає команду Валерка, вируливши човна з тихої затоки на Десну.

І їхній корабель пливе — ні, не в далекі неznані краї, а на той бік Десни, де квітучі лўки, густі верболизи, столітні задумливі верби. Там команда рве щавель для борщу чи збирає ожїну, від якої у гаїу аж синьо. А то

завантажать човен травою — для кролів, для телят, — і хто гляне з берега, дивується: пливе по Десні копиця.

— Дивіться ж тільки мені: не пустуйте на воді, — застерігає хлоп'ят бакенщик дядько Назар. — Бо ж Десна і широка, й глибока, колись вона тихша була, а тепер стільки барж за день проходить і «Ракета» — уранці й увечері.

Дядька Назара хлоп'ята слухаються, бо він на річці хазяїн. І річку наскрізь бачить: де мілина, де корч під водою. Розставляє на Десні бакени, засвічує на них вогники, і вказують вони путь великим теплоходам, маленьким катерам, повільним, неповоротким б́ар-жам і стрімким «Ракетам».

— Чимало світа я побачив, хлопці, — розговориться іноді бакенщик. — І річок усяких чимало переплив, убрід перейшов. Та кращої від нашої Десни ніде не бачив. І всі її люблять, красунею називають. Та ні, не всі. Бо є й такі, що забруднюють річку, верби над нею рубають, рибу винищують. А ви, хлопці, будьте на Десні господарями, допомагайте їй.

— А ми й допомагаємо, — хвалиться Валерка. — Джерельце он прочистили, яке в Десну біжить.

— А ще Вадько-дачник кручу розкопував, печеру йому заблаглося рити. Так ми за́ступець у нього відібрали, — додає Тимко.

— Ну, заступця, може, й не треба було відбирати. Пояснили б, що берег не слід руйнувати, від того річка міліє.

— Та ми Вадькові про це казали. А він тільки посміявся. А тепер ходить по берегу і груддя у воду кидає. Дивний якийсь. Неначе діла собі не знайде.

Валерка з Тимком та їхні друзі знаходять собі діло.

А вже як купаються вони, то веселка короміслом стає над водою. Бо аж до неба злітають бризки, а захоплені вигуки хлоп'ят чути і в селі. Коли ж рибалять хлопці, то ніхто не заговори, не хлюпни. Такий рибальський закон. Бо риба усе чує.

Того дня рибалили вони навпроти Довгої коси. Поплавки пірнали раз по раз; Тимко, Валерка й Дениско

вправно підсікали то сріблясту густэру, то червоноперого окуня. Варочці тільки встигай розкладати рибу по лозяних кошульках.

— Шубовсь! Бульх! — раптом сколихнулася вода біля самих поплавків, бризнула фонтанами.

Тимко від несподіванки завмер. Що воно таке? Риба не риба?

— Ага, старий знайомий! — вигукнув Валерка. — Ти що, спросоння? Чого рибу полохаєш?

На березі стояв Вадько-дачник, опецькуватий, у червоних плавках, і кривлявся:

— А що це, ваша річка?

— Наша! — сказала Варочка.

— І риба ваша?

— Наша! — сказала Варочка.

— І, може, й купатися тут усім, окрім вас, заборонено?

— Усім, окрім нас! — сказала Варочка.

— Та що ти з ним ще й розмовляєш! — зневажливо кинув Дениско. — Ходімо звідси, бо вже кльову не буде! — І почав змотувати вудочку.

А Вадько — набундючений і весь червоний, як його плавки, — спустився до річки і плюхнувся у воду.

— Бач, роздратувати нас хоче! — гнівався Тимко.

— Хизується! — махнув рукою Валерка. — Ей ти, там бистрина*, гляди!

Вадько чахкав по воді, як паровоз.

Хлоп'ята зайшли за прибережні лози, Варочка все ще обурювалась з Вадькової поведінки, і тут почулося розпачливе:

— Рятуйте!

— Розігрує нас, — мовив Тимко.

— А якщо ні? — на те Валерка й кинувся до річки.

А за ним Тимко і Дениско.

Вони з усіх сил тягнули Вадька до берега, він був важкий, як грудка. Та враз їм полегшало, незрозуміло від чого. Ага, то це ж дядько Назар, це його голос гримкотить:

— За борт хапайтеся, за борт!

На березі хлоп'ята знеможено попадали на пісок. Схвильована Варочка присіла біля них, мовчала. У моторці сидів Вадько, тремтів і схлипував. Дядько Назар походжав по берегу туди-сюди, пихкав люлькою:

— Добре, що тільки переляком обійшлося, — казав він. — Чую: нібито Вароччин голос — на допомогу кличе. То я хутенько сюди. А ви спритні хлопці! — підійшов до трьох друзів, що вже підвелися, побадьорішали й усміхалися до Варочки. — Справжні деснячки!

Василь Чухліб

Не тушуйся — не соромся.

Насурмобився — насупився.

Бистрина — місце, де найшвидше тече вода в річці.

Назви дійових осіб оповідання. Де і коли відбувались події?

Знайди абзац, у якому описано Десну. Якою ти уявляєш річку?

Чим захоплюються герої оповідання? Доведи, що вони по-справжньому люблять свій край.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Знайдіть розмову хлопчиків з Вадьком. Прочитайте її в особах.

Як ви вважаєте, чому Вадько поведив себе таким чином?

Які якості характеру трьох друзів виявились у рятуванні Вадька? Як по-іншому можна назвати це оповідання?

Спробуйте вдома придумати його продовження.

Хто читає швидше? У скількох абзацах є слова *дядько Назар*?

Загадка

Водою їхали пани, на них срібні жупани,
хоч жупани — лата на латі,
панам раді в кожній хаті.

ЧУДОВИЙ ДНІПРО

Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно і плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнеться, ані загуркотить. Дивишся і не знаєш, **іде чи не йде його велична широчінь, і здається, неначе увесь вилитий він із скла і неначе блакитний дзеркальний шлях, без міри в ширину, без кінця в довжину, плине і в'ється по зеленому світу.** Любо тоді й жаркому сонцю глянути з височини і опустити промені у холод скляних вод, і прибережним лісам яскраво відбитися у водах.[✓]

Зеленокудрі! Вони припали разом з польовими квітами до вод і, схилившись, дивляться у них — і не надивляться, і не намілюються світлим образом своїм, і посміхаються до нього, і вітають його, киваючи гіллям. Всередину ж Дніпра вони не сміють глянути: ніхто, крім сонця й блакитного неба, не дивиться туди. Мало який птах долетить до середини Дніпра. Розкішний! Нема рівної йому ріки на світі.

Микола Гоголь

Переклад *Максима Рильського*

Спробуй уявити Дніпро таким, яким його побачив письменник.

Поміркуй над значенням виділеного речення. Що підкреслюють вжиті у ньому порівняння?

Підготуйся до виразного читання тексту. З якою інтонацією слід читати виділене речення?

У реченні, що починається словами *Вони припали разом...*, зверни увагу на повторення слів з *не*. З якою інтонацією їх слід читати?

Вивчи напам'ять перший абзац.

А. Куїнджі. Місячна ніч на Дніпрі

 П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розгляньте картину Архипа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі».

Яким зображено водний простір ріки? Що можна побачити у місячному сяйві?

Які кольори переважають на картині? Чим різняться зображення неба, берега, ріки?

Яке почуття — спокою чи тривоги — викликає ця картина?

СПАСИБІ ЛЮДЯМ, ЩО ЗРОСТИЛИ ЛІС

Спасибі людям, що зростили ліс:
за всі дуби, ялини в пішнім гіллі
і за красу отих зелених кіс,
в яких стоять гнучкі берізки білі.

Коли б не ліс, не знали б ми про те,
що є фіалка й пролісок на світі...
Як у маю конвалія цвіте —
найкраща, найніжніша поміж квітів.
Від суховіїв сохнула б земля,
була б вона подібна до пустелі.
А ліс накличе хмару на поля —
дощі проллються весняні, веселі.
Поглянь на поле — красень урожай!
А ліс — немов стіна понад рікою.
В зелене клéчання* убравсь наш край,
радіє серце від краси й спокою.
Спасибі ж людям, що зростили ліс:
за всі дуби, ялини в пишнім гіллі
і за красу отих зелених кіс,
в яких стоять гнучкі берізки білі.

Марія Познанська

К л é ч а н н я — тут: зелена рослинність, зелень.

Кому і за що дякує поетеса?

Як ти вважаєш, чому вірш починається і закінчується однією й тією самою строфою?

Які слова добирає поетеса, говорячи про ліс, дощі, берізки?
З яким почуттям ти прочитаєш цей твір?

Тригадайте, поміркуйте

- Як ви зрозуміли назву розділу? Твори яких жанрів ви прочитали?
- Знайдіть продовження рядків: *Підпливають верби кучеряві...; В небі жайворонки в'ються...* Хто автори віршів?
- Які з прочитаних творів подібні за змістом?
- Хто написав картину «Місячна ніч на Дніпрі»? Чим вона вражає яву глядачів?
- У яких з прочитаних творів ви відкрили для себе щось особливе? А в яких прочитали про те, що нагадує вам рідний край?
- Які образні вислови, порівняння ви запам'ятали?
- Які з прочитаних творів ви хотіли б прочитати ще раз?
- Поставте один одному запитання за прочитаним.

Твори зарубіжних письменників

У 2 класі ти читав казки народів Європи, а в 3 — літературні казки зарубіжних авторів. У розділі ти прочитаєш різні за жанром твори зарубіжних письменників, написані у різний час.

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН (1799—1837) — геніальний російський поет. Написані ним твори увійшли у скарбницю світової літератури.

У розквіті свого таланту в 30-х роках ХІХ століття він створив низку віршованих казок: «Казку про царя Салтана...», «Казку про рибака і рибку», «Казку про мертву царівну...», «Казку про золотого півника». Ці твори переклали на українську мову Максим Рильський і Наталя Забіла.

Багато поколінь читачів захоплювалось чарівними образами цих казок. За їх сюжетами створені кінофільми, мультфільми, написані картини.

Прочитай уривки з «Казки про царя Салтана...».

Читаючи, звертай увагу, як змальовано характери дійових осіб, предмети побуту, як виявляється ставлення поета до зображуваного.

КАЗКА ПРО ЦАРЯ САЛТАНА...

(Уривки)

Під віконцем три сестри
пряли пізньої пори.
«Якби я була цариця,—
каже так одна дівиця,—
то сама на цілий світ
наварила б я обід».
«Якби я була цариця,—
каже так її сестриця,—
на весь світ сама одна
я б наткала полотна».
«Якби я була цариця,—
третя мовила сестриця,—
я б родила для царя
молодця-богатиря».
Тільки вимовити встигли —
двері тихо зарипіли.
І до них заходить цар,
того краю володар,

бо якраз у ту хвилину
він стояв побіля тину
і охоче слухав їх,
а молодшу — над усіх.
«Здрастуй, красная дівіце, —
він говорить, — будь цариця
і роди богатиря
ти для мене, для царя!
Ви ж, голубоньки-сестриці,
вибирайтеся з світлиці,
їдьте з нами заразóm
до царських моїх хором;
буде з вас одна ткачиха,
друга буде повариха».
В сіни вийшов цар-отець.
Всі поїхали в дворець.
Цар недовгий час збирався:
в той же вечір повинчався...

На той час війна була.
 Цар надів військóве вбрáння
 і цариці на прощання
 наказав поберегтись,
 злого лиха стерегтись.
 Поки він в чужій країні
 вів походи безупинні,
 надійшов і час родин.
 Сина Бог їм дав в аршін*,
 і цариця над малятком —
 мов орлиця над орлятком!
 Шле з листом вона гінця,
 щоб потішити отця.
 А ткачиха й повариха,
 й сва́ха* баба Бабариха
 загубить царицю хтять,
 перейнять гінця велять;
 шлють царю вони обмóву* —
 отаке брехливе слово:
 «Народілось дитинча́ —
 не дівчатко, не хлопча,
 не пацюк, не жабенятко,
 а невидане звірятко».

Як почув же цар-отець,
 що сказав йому гонець,
 в гніві став він мудрувати
 і гінця хотів скарати,
 та, отя́мившись враз,
 надіслав такий наказ:
 «Ждать повернення мойого,
 не рішаючи нічого».

Їде царський посланець,
 приїжджає під кінець.
 А ткачиха й повариха,
 й сва́ха баба Бабариха
 переймають посланця,
 подають йому винця

і кладуть в його торбину
зовсім іншу писанину.
І привіз гонець хмільний
в той же день наказ такий:
«Цар наказує негайно
в море кинути потайно,
щоб про це не відав світ,
і царицю, і приплід».
І царицю в той же час
в бочку з сином посадили,
засмолили, покотили
і пустили в окіян —
так звелів, мов, цар Салтан.

* * *

Хвилі викинули бочку на берег. Цариця з сином опинилися на острові. Полюючи, син врятував від смерті білу лебедицю, яку хотів заклувати коршун — злий чарівник. Лебідь — зачарована царівна — щедро віддячила своєму спасителю, — він став княжити у славному граді, жителі якого проголосили його князем і дали йому ім'я Гвідон. Час від часу до міста навідувалися купці, через яких Гвідон запрошував царя Салтана на гостину. Але злі сестри і Бабариха всіляко намагалися цьому завадити. Та одного разу цар Салтан все ж таки вирушив у путь.

... «Що я — цар чи немовля? — він із гнівом вимовля: — Нині ж їду!» Тут він тупнув, вийшов — і дверима гупнув. ... Під вікном Гвідон сидить, мовчки в море він зорить*.
 Море тихе, не хлюпоче,
 а лише ледь-ледь тріпоче,
 і далеко в синій млі
 появились кораблі:
 на просторах окіяна
 їде флот царя Салтана.
 Князь Гвідон поспішно встав,
 громогласно заволав:
 «Матінко моя єдина!
 Молода моя княгине!
 Подивіться ви туди:
 їде батечко сюди».
 Флот до острова підходить.
 Князь Гвідон трубу наводить:
 цар на палубі сидить
 і в трубу на них зорить,
 з ним ткачиха й повариха,
 й сваха баба Бабариха,
 і дивуються вони
 із чужої сторони.
 Враз гармати заgrimіли,
 на дзвіницях задзвонили.
 Йде Гвідон до моря сам
 і царя стрічає там,
 з ним ткачиху й повариху,
 й сваху бабу Бабариху,
 і веде їх мовчки він
 до зубчастих білих стін.
 Біля брами городської
 бачить цар: у срібній зброї,
 в пánцирах, як жар зорі,

тридцять три богатирі,
та все велетні вродливі,
добрі лицарі сміливі,
йдуть дозором* по землі
з Чорномором на чолі.
Цар вступив на двір широкий —
на ялиночці високій
білка пісеньку співа
та горіхи розбива,
зёрнятка із них виймає
і в торбиночку складає,
і весь двір навколо них
у шкарлупках золотих.
Гості далі йдуть квапливо.
А навстріч — княгиня-диво:
місяць у косі блищить,
на чолі зоря горить,
а сама, неначе пава,
виступає величаво,

і свекруха йде при ній.
Цар поглянув — сам не свій,
кров у ньому схвилювалася.
«Що я бачу?! Як це сталося?
Це ж вона!» — аж дух зайнявся...
Цар сльозами тут заллявся,
обіймає він царицю,
і синка, і молодицю.
Тут до столу всі пішли
і бенкет розпочали.
А ткачиху й повариху,
й сваху бабу Бабариху
охопив такий тут жах,
що розбіглись по кутках.
А коли їх розшукали —
злочин свій вони признали.
Цар на radoщах таких
відпустив додому їх.
День минув. Царя Салтана
спати вклали напівп'яна.
Я там був, мед-пиво пив,
тільки вуса обмочив.

Переклад *Наталі Забіли*

А р ш і н — старовинна міра довжини, приблизно 70 см.
С в á х а — тут: жінка, яка займається сватанням, влаштує шлюби.

Об м ó в а — брехня.

З о р і т ь — пильно вдивляється.

Д о з ó р — тут: охорона.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте казку вголос ланцюжком. Чи знайома вам казка?

Які слова виявилися незрозумілими?

Назвіть дійових осіб казки.

Знайдіть зачин, основну частину і кінцівку твору.

Чому молода цариця з сином опинились в океані?

Знайдіть слова, які свідчать про ставлення князя Гвідона до батька.

Які дива побачили гості на острові?

Підготуйтеся виразно прочитати уривок.

ГАНС КРИСТІАН АНДЕРСЕН (1805—1875) народився в містечку Оденсе в Данії у бідній сім'ї. У дванадцять років Ганс Кристіан пішов працювати на фабрику. Навчався ввечері у безкоштовній школі для бідних. У вільний час він читав книги, а також любив гратися в театр, шив своїм артистам з клаптиків тканини костюми і придумував для них різні пригоди. Згодом з цих дитячих історій вийшли чудові казки: «Дюймовочка», «Снігова королева», «Принцеса на горошині», «Русалочка» і багато-багато інших.

Твори Андерсена знають в усьому світі, його вважають королем казки. Міжнародна премія за кращі дитячі книжки носить ім'я датського казкаря.

ГИДКЕ КАЧЕНЯ

(Уривки)

У сонячному сяйві стояв старий хутір, обведений глибокою канавою. На смузі землі від кам'янистої огорожі до самої води росли величезні лопухи, такі високі, що маленькі діти могли стояти під ними, випроставшись на весь зріст. Там було так дико, як у глухому лісі, і там, у своєму гнізді, сиділа качка. Вона висиджувала каченят. Сиділа вона вже давно.

Нарешті яйця почали тріскатись одне за одним.

— Піп-піп! — почулося звідти, і всі жовтки в яєчках ожили й висунули голівки.

— Ках! — відповіла качка. Каченята незграбно повиплазили, як уміли, і озирались на всі боки під зеленим листям — мати їм дозволила дивитись скільки завгодно, бо зелений колір корисний для очей.

— Який світ великий! — дивувались малята.

Ще б пак! Зараз для них було куди більше простору, ніж у яйцях!

— Ви думаєте, що це вже й весь світ? — сказала мати. — Він тягнеться ще далеко, ген по той бік садка, аж до ниви, але там я й сама ніколи не була. Ну, ви вже всі тут? — спитала вона, встаючи. — Ой, ще ні!

Найбільше яйце і досі лежить... І коли цьому буде кінець? Скоро мені це зовсім набридне,— і вона сіла знову.

Нарешті тріснуло велике яйце.

— Піп-піп! — промовило пташеня і відряпалося звідти. Воно було таке велике та гидке!

Качка подивилась на нього.

— Яке здоровенне! — сказала вона. — Жодне не схоже на нього. Невже це індича? Ну, та це ми скоро побачимо. Воно увійде в воду, хоч би мені довелося його туди й силою штовхнути!

Другого дня була чудова ясна погода.

Сонце виблискувало на всіх зелених лопухах. Качка-мати з усією своєю родиною пішла до канави.

Плюсь! — стрибнула вона в воду.

— Ках-ках! — покликкала вона, і каченята одне за одним плюснули туди. Спочатку вода покрила їх з голівками, але вони виринули і зовсім добре попливли.

Ніжки працювали самі собою, каченята всі були на воді, навіть погане сіре пташеня плавало з усіма.

— Ні, це не індича, — сказала качка, — бач, як гарно гребе воно лапками, як рівно тримається! Це моє рідне дитя! Ні, справді воно нічогеньке, коли до нього добре придивитись.

— Ках-ках! Ідіть до мене, я мушу вивести вас у великий світ, представити вас на пташиному подвір'ї. Тільки тримайтесь ближче коло мене, щоб хтось на вас, бува, не наступив, а головне — бережіться кішки.

І вони пішли на пташине подвір'я.

Там стояв жахливий галас. Дві родіни качок билися за риб'ячу голівку, а дісталася вона кішці.

— Ну, ну, ворухіть лапками, — мовила качка. — Дивіться привітайтеся та нижче вклоніться отій старій качці. Вона тут найзнатніша. Вона іспанської крові, через те така гладка, і, бачите, в неї червоний клаптик на нозі. Це надзвичайно красиво і найвища відзнака, яку тільки може мати качка.

Вони так і зробили.

Але всі інші качки оглядали їх і казали вголос:

— Дивіться! Ще ціла юрба! Наче нас самих тут мало. Фу! Яке гидке одне каченя, ми його не приймемо!

І вмить одна з качок підбігла до каченяти і скубнула його за потилицю.

— Облиш його! — сказала качка-мати. — Воно ж нікому нічого поганого не зробило.

— Може й так, але воно ж таке велике та незграбне, — відповіла качка, що скубнула каченя, — його треба прогнати!

— Хороші дітки в цієї матері, — промовила стара качка з клаптиком на нозі, — усі гарні, крім одного, який не вдався. Я б хотіла, щоб його виправили!

— Це неможливо, ваша милість, — сказала качка-мати. — Воно хоч некрасиве, але в нього лагідна вдача, і плаває воно теж чудово. Я навіть дозволю собі сказати, що ліпше за інших. Я гадаю, воно покращає з часом або принаймні стане хоч менше ростом. Воно надто

довго лежало в яйці і тому не має належного вигляду, — і вона почухала йому спинку й погладила пір'ячко. — До того ж це селезень, — вела вона далі, — а для них зовнішність не так багато значить. Я думаю, він буде дужим і виб'ється на дорогу!

— А інші каченята дуже милі, — сказала стара качка. — Ну, будьте як дома, а якщо знайдете риб'ячу голівку — принесіть її мені.

І каченята стали поводитись як дома. Але бідне каченя, що останнє вилупилося з яйця і було таке погане, — його клювали, штовхали, з нього глузували і качки, і кури.

Бідне каченя не знало, що робити, куди подітись. Його пригнічував власний гидкий вигляд і те, що воно стало посміховиськом цілого пташиного двору.

Так минув перший день, а далі ставало ще гірше й гірше. Усі гнали бідолаху — навіть його брати та сестри сердились на нього і завжди казали: «Хоч би кішка тебе з'їла, гидку потвору!», і навіть мати казала: «Хоч би мої очі тебе не бачили!» Качки скубали його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птахів, штовхала його ногою.

І каченя не витримало, побігло і перелетіло через паркан.

Воно бігло через поля і луки, але знялася така буря, що воно ледве рухалось.

Уже на ніч каченя дісталось до маленької вбогої хатинки.

У хатинці жили бабуся з котом та куркою.

Вранці вони відразу помітили каченя, і кіт почав воркотіти, а курочка кудкудакати.

— Що там таке? — спитала бабуся і подивилась навколо. Але вона недобачала, і їй здалося, що це заблукала жирна качка, а не каченя. — Це хороша знахідка, — сказала бабуся, — тепер у мене будуть і качині яйця.

І от каченя залишили на три тижні на пробу, але воно не знесло жодного яйця. Кіт був паном у хаті,

а курка почувала себе господинею, і вони завжди казали: «Ми й світ», тому що вважали себе половиною світу й до того ж кращою.

Каченяті здавалося, що можна бути іншої думки з приводу цього, але заперечень курка не терпіла.

— А чи вмієш ти нести яйця? — спитала вона.

— Ні.

— Ну, то краще помовч.

І кіт запитав:

— А ти вмієш вигинати спину, воркотіти та пускати іскри?

— Ні.

— Значить, ти не можеш мати своєї думки, коли говорять розумні люди.

Каченя ховалося в куток, і настрої у нього був поганий. Воно згадувало свіже повітря і сонячне проміння.

І каченя пішло. Воно плавало по воді, пірнало, але через те, що було таке гидке, всі тварини зневажали його.

Якось увечері, коли сонце так красиво заходило, з-за кущів з'явилася зграя чудових великих птахів. Каченя ніколи не бачило таких прекрасних створінь. Сніжисто-білі, з довгими гнучкими шиями — то були лебеді. Вони дивно закричали, махнули розкішними білими крилами і полетіли у вирій, за безкраї моря.

Вони піднеслися високо-високо, а маленьке гидке каченя охопило дивне хвилювання. Воно закрутилось на воді, як кóлесо, витягло шию високо вгору і закричало так голосно і так чудно, що само злякалось. О! Воно не могло відірвати погляду від прекрасних птахів, від щасливих птахів, і, як тільки вони зникли з його очей, каченя пірнуло на дно, а коли виплигло — було як не своє.

Воно не знало, як звуть цих птахів, куди вони полетіли, але так полюбило їх, як нікого ніколи. Каченя їм зовсім не заздрило, йому навіть не могло спасти на думку побажати собі такої краси. Воно було б раде, коли б хоч качки терпіли його між собою. Бідне гидке каченя!

А зима стояла така холодна, така холодна!

Але надто сумно було б розповідати про всі ті прикrostі та нещастя, яких зазнало каченя тієї суворої зими.

Воно лежало на болоті, в комишах, коли сонце знову засяяло і пригріло. Заспівали жайворонки, — прийшла чудова весна.

І каченя враз стрепенуло своїми крилами, вони зашуміли дужче, ніж раніше, легко підняли його, і, перш ніж каченя збагнуло, в чім справа, — воно опинилося у величезному саду, де стояли в цвіту яблуні й бузок розливав свої пахощі, а його довгі зелені віти схилялися над звівистим каналом.

О! Тут було так прекрасно! Так пахло весною! І раптом з кущів осоки випливали три прекрасні білі лебеді. Вони зашуміли крилами і легко попливли по воді. Каченя пізнало чудових птахів, і незвичайний сум охопив його.

«Я полечу до них, до цих величних птахів! Хай вони заклюють мене на смерть за те, що я, таке гидке, наслідилося наблизитись до них. Але однаково! Краще хай вони уб'ють мене, ніж терпіти, як скубуть качки, клюють кури, штовхає дівчина, що доглядає пташиний двір, терпіти знову лиху зиму і всі нещастя».

І воно кинулось у воду і поплигло до чудових лебедів. Ті, побачивши його, полинули назустріч, шумлячи пір'ям.

— Убийте мене! — промовило бідне каченя і схилило голову до поверхні води, чекаючи смерті. Але що побачило воно у прозорій воді? Воно побачило себе самого, але це вже був не незграбний попелястий птах, гидкий та потворний, — це був лебідь.

Не біда з'явитися на світ у качиному гнізді, якщо ти вилупився з лебединого яйця.

Тепер він навіть радів, що зазнав стільки лиха та горя. Він багато перестраждав і тому міг краще відчутти своє щастя і ту велич, що оточували його. А великі лебеді плавали навколо нього і пестили його своїми дзьобами.

У садок прибігли маленькі діти, вони кидали хліб і зерна, і найменше закричало:

— Ой, ще новий!

Інші діти підхопили й раділи теж:

— З'явився ще новий!

Діти плéскали в долоні, танцювали, потім покликали батька й матір, кидали у воду хліб і тістечка, і всі кричали:

— Новий найкращий! Такий молоденький! Такий чудовий!

І старі лебеді схирилися перед ним. А він засоромився і сховав голову під крило, не знаючи, що робити. Він був невимóвно щасливий, але не загордів, бо **добре щире серце не буває ніколи горде**. Він згадував той час, коли всі глузували з нього і проганяли його. А тепер усі казали, що він найпрекрасніший з найпрекрасніших птахів.

Віпроставшись, відряпалося, представити, перестраждав.

Якими були перші дії каченят? Як їх сприйняли на пташиному подвір'ї?

Які слова і вчинки дійових осіб свідчать про їхню обмеженість, зарозумілість, жорстокість? Прочитай.

Чому, на твою думку, під час зустрічі з лебедями гидке каченя охопило дивне хвилювання?

Прочитай ті рядки тексту, де описано перетворення гидкого каченяти на прекрасного лебедя.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поділіть казку на частини. Доберіть до них заголовки. Підготуйте за утвореним планом стислий переказ казки.

П о м і р к у й т е р а з о м над змістом виділених речень. Яка головна думка казки?

БОЖЕНА НЕМЦОВА (1820—1862) — видатна чеська письменниця. Народилася вона у Відні, у 1842 році переїхала до Праги.

Божена Немцова — псевдонім (літературне ім'я) письменниці. Справжнє ім'я її було Барбора Панклова. Її виховала бабуся, проста і мудра жінка з народу, яка знала безліч казок, була вельми розумна і чутлива. Згодом Божена Немцова присвятила їй велику повість «Бабуся», що видавалась багато разів різними мовами.

Письменниця збирала народні казки, сама написала багато казок, оповідань, повістей. Створені нею «Золота книга казок» та «Срібна книга казок» видані у багатьох країнах світу.

СІЛЬ ДОРОЖЧА ЗА ЗОЛОТО

(Скорочено)

Жив собі колись один король, і було в нього три дочки, яких він гаряче любив і беріг. І от, коли сивина білим снігом припорошила йому скроні й снага до життя стала полишати його, король почав замислюватися над тим, котра із доньок гідна після його смерті стати королевою. Вирішити це було не так вже й легко,

бо всіх трьох король любив однаково. Думав він, думав і нарешті надумав, що зробить королевою ту з дочок, яка любить його найдужче. Покликав тоді він їх до себе та й каже:

— Любі мої! Я вже старий і не знаю, скільки ще проживу на світі. Отож хочу на одну з вас лишити королівство. Але спершу, діти мої, я повинен дізнатись, як ви мене любите. Скажи ти, найстарша моя доню, як ти любиш свого старенького батька?

— Ой таточку, ви дорожчі мені за золото,— відповіла найстарша дочка й ніжно поцілувала батькові руку.

— Гаразд. А ти що скажеш, моя середульша доню?

— Ох, любий мій таточку! Ви дорожчі мені за мій вінок весільний! — запевнила середульша дочка, пестячись до батька.

— Так, так. А ти ж як мене любиш? — запитав король свою найменшу дочку, яку звали Марушка.

— А я, таточку, люблю вас, як сіль! — відповіла та й ніжно глянула на батька.

Але король страшенно образився на найменшу доньку, що вона любить його, тільки як звичайнісіньку сіль.

— Іди геть з моїх очей, якщо ти прирівняла мене до звичайнісінької солі! — закричав він на Марушку й додав: — Тільки тоді, коли настане час, що сіль і справді буде дорожча за золото й самоцвіти, тільки тоді ти можеш вернутися до мене!

* * *

Але король вірив, що такого не буде ніколи. Марушка звикла у всьому коритись батькові, отож, не гаючись, покинула замок. Не знаючи, куди їй, бідоласі, податися, пішла вона світ за очі, вслід за вітром, через гори й долини. Ішла вона, йшла і нарешті опинилася в густому лісі. Раптом перед нею, не знати звідки, з'явилася стара бабуся. Марушка чемно привіталась до неї, старенька їй відповіла і, побачивши на очах у дівчини сльози, спитала, чого вона плаче.

Марушка про все й розповіла старенькій. Ридаючи, вона сказала, що зовсім не бажає бути королевою, а тільки хоче, аби батько пересвідчився: вона теж любить його не менше, ніж сестри. Бабуся повірила Марушці: вона ж бо знала наперед, що дівчина їй розказуватиме, бо була не проста жінка, а мудра віщунка.

Взяла вона Марушку за руку й запитала, чи не хоче дівчина найнятись до неї на службу. Марушка охоче погодилась, бо їй не було де прихилити голову. Віщунка відвела її до своєї лісової хіжки, нагодувала, напоїла. Коли Марушка втамувала свій голод і спрагу, бабуся запитала її:

— Ти овець пасти вмієш? А доїти їх вмієш? А пряжу пряди і полотно ткати?

— Ні, не вмію, — відповіла Марушка, — але якщо ви мені покажете, як це робити, я швидко навчуся.

— Гарзд, покажу, тільки ти у всьому слухайся мене. А коли настане твій час, усе це тобі знадобиться, — сказала віщунка.

Марушка пообіцяла у всьому її слухатись, а що була вона дівчина працювита й слухняна, то зразу ж узялася до роботи.

* * *

А тим часом старші Марущині сестри веселилися в палаці та розважались. Вони лащилися і підлабузнювались до батька, щодень канючили в нього то нову сукню, то черевички.

Незабаром король зрозумів, що найстаршій дочці золото дорожче, ніж батько, а середульшій — її весільний вінок. Тепер він дедалі частіше згадував Марушку, згадував, як вона любила його, як завжди про нього піклувалася.

Одного дня в замку знов готувалися до пишного бенкету. Раптом прибігає до короля захеканий і переляканий кухар.

— Найласкавіший володарю, в нас велика неприємність! — забідкався він. — Уся сіль розтала. Чим я тепер солитиму страви?

— Посолі страви чимось іншим.

— Найласкавіший володарю! Ніщо в світі не може замінити сіль! — мало не заплакав з відчаю кухар.

Та король не знав, що відповісти, бо йому ніколи навіть на думку не спадало, що без солі людині не прожити. Розгніваний, він прогнав кухаря, звелівши йому готувати страви без солі.

«Якщо король хоче, щоб я варив усе без солі, то хай так і буде», — подумав кухар. Він наварив несолоних страв, але такий бенкет нікому не сподобався. Гостям ніщо не смакувало.

Король дуже розгнівався і звелів розіслати у всі кінці країни гінців, щоб вони привезли солі. Але гінці повернулися з порожніми руками й доповіли, що всі запаси солі розтали і її бракує скрізь, а якщо в когось і збереглася, то він не дасть і пучки, навіть якби йому платили золотом.

Худоба теж страждала без солі. Корови й вівці майже перестали доїтися. Нещастя впало на все

королівство. Люди ходили як сновіди, кожен відчував, що підупадає на силі. Король і його доньки теж занедужали. Сіль стала така дорога, що за маленьку пучку люди ладні були віддати все на світі.

І тоді король зрозумів, який це величезний скарб — сіль. А він донедавна зовсім її не цінував. І почали його мучити докори сумління, що він так скривдив свою Марушку.

* * *

А Марушка тим часом безтурботно жила в лісовій хатині, навіть не здогадуючись, як ведеться її батькові й сестрам, зате все це добре відомо було мудрій віщунці. Одного дня вона й каже Марушці:

— Я тобі пророкувала, дитино моя, що настане твій час і правда переможе; твій час настав — вертайся додому.

— Ой, любя бабусю, як же я можу туди вернутися, коли батько не хоче мене й бачити? — відповіла Марушка й гірко заплакала.

Тоді віщунка розповіла, що діється у неї вдома: сіль стала дорожча за золото й коштовні камені, отож Марушка сміливо може вертатися до батька.

Жаль було Марушці лишати щиросерду жінку, яка полюбила її і навчила багатьох премудрощів, але дівчина страшенно скучила за батьком.

— Ти чесно мені служила, Марушко, — сказала, прощаючись із нею, старенька, — і я хочу віддячити тобі добром. Скажи мені, чого ти бажаєш?

— Ви давали мені мудрі поради і дбали про мене, як про свою рідну дочку. Отож я не хочу від вас нічого, дайте тільки жменьку солі, щоб я змогла принести її батькові замість гостинця.

— Ну якщо ти з такою пошаною ставишся до солі, то нехай її у тебе ніколи не бракує. Ось тобі прутик. Як тільки повіє з півдня вітер, іди за ним: пройдеш три долини, три гори — зупинись і цвьохни прутиком по землі. У тому місці, де ти вдариш, земля розступиться.

Ти не бійся і спускайся вниз. Усе, що ти там знайдеш,— твій по́саг*.

Марушка взяла прутика і красенько бабусі подякувала. Крім прутика, старенька дала їй повну торбинку солі. Плачучи, Марушка попрощалася з лісовою хатиною, і добра бабуся повела її через ліс. Марушка пообіцяла, що повернеться по стареньку і візьме її з собою до замку. Бабуся лише всміхнулася у відповідь.

— Лишайся завжди такою доброю й чесною, дитино моя, і життя твоє буде безтурботним,— мовила мудра жінка, вивівши дівчину на узлісся.

Марушка хотіла їй ще раз подякувати, озирнулася, але бабусі вже й слід простиг.

* * *

На Марушці була проста одéжіна, голова пов'язана хусткою, і ніхто із слуг у замку її не впізнав. До короля дівчину теж не впускали, сказавши, що він хворий.

— Благаю вас, пустіть мене до короля,— просила Марушка,— я несу йому дарунок, дорожчий за срібло й золото. Від мого дарунка він одразу ж видужає.

Пішли слуги до короля питати, що робити з цією дівчиною, і він звелів пропустити її до нього.

Прийшла Марушка до батькової опочивальні й попросила, щоб їй дали хліба. Король звелів принести хлібину.

— От тільки солі в нас немає,— додав він.

— Сіль є в мене! — сказала Марушка й, відкраявши собі скибку хліба, сягнула в торбину, потрусила хліб сіллю, а решту віддала королю.

— Сіль! — зрадів король.— Ох, дівчино, коли б ти знала, який дорогоцінний скарб мені принесла! Як тобі за нього віддячити? Преси все, що хочеш, я нічого для тебе не пошкодую!

— Нічого мені не треба, таточку, тільки любіть мене, як любите цю сіль! — відповіла Марушка і скинула з голови хустку.

Побачивши свою найменшу дочку, король трохи не зомлів: він почав просити її, щоб вона пробачила йому,

але Марушка тільки обіймала його, не згадуючи того, що було.

І замок, і все місто миттю облетіла радісна звістка, що повернулася найменша королівна і принесла сіль.

А старші сестри раділи не так Марушці, як солі. Проте вони добре розуміли, що кривдили свою молодшу сестру ні за що. Але Марушка нічим не докоряла їм і раділа, що прислужилася батькові та іншим людям. Кожному, хто приходив до неї, вона вділяла пучку солі, а коли батько злякався, що так вона роздасть геть усю сіль, Марушка відповіла:

— Не турбуйтеся, таточку, солі в моїй торбинці вистачить на всіх.

І справді — солі в торбині зовсім не меншало.

Король зразу ж вичунав; на radoщах він звелів негайно скликати раду й оголосив Марушку королевою. Народ зустрів цю звістку з величезною радістю.

* * *

Проголошення Марушки королевою відбувалося просто неба, і вона раптом відчула, що її обличчя торкнувся теплий вітер, який дув із півдня. Марушка пригадала, що казала їй бабуся. Розповівши про все батькові, вона взяла прутика й подалась у дорогу. Дівчина йшла слідом за вітром, як їй було велено, а коли позаду лишилися три долини й три гори, зупинилась і цвѳохнула прутиком по землі. У тому місці, по якому вона цвѳохнула, земля розступилася, і Марушка увійшла в розколину.

Дивиться, а перед нею величезна зала. Вона сяяла й виблискувала, немовби вся була із криги, й підлога під ногами теж здавалася крижаною. А із штóлень раптом почали вискакувати маленькі гномики із запаленими скіпками в руках.

— Вітаємо тебе, наша королево! — вигукували вони.— Ми вже давно тебе ждемо! Наша господиня звеліла нам поводити тебе скрізь і все тобі тут показати, бо ці скарби тепер твої!

Марушка була вражена й засліплена красою. Гномики водили її по коридорах, де зі стелі звисали бурюльки, виблискуючи, як срібло, а потім повели в сад, де цвіли червоні крижані троянди й дивовижні квіти. Гномики зірвали одну таку троянду й подали королеві. Вона її понюхала, але троянда зовсім не пахла.

— Що це таке? — запитала Марушка. — Скільки живу, ще ніколи не бачила такого дива!

— Усе це — сіль, — відповіли гномики.

— Сіль! А хіба сіль росте? — здивувалася королева й подумала, що було б злочином руйнувати таку красу.

Але гномики вгадали її думки і сказали, щоб це її не турбувало: вона може брати солі скільки хоче, бо однаково всієї ніколи не вибере.

Марушка щиро подякувала гномикам і піднялася нагору, та вхід у підземелля для неї назавжди лишився відкритим.

Коли дівчина вернулася додому й, показавши батькові троянду, розповіла про все, що бачила й чула, король зрозумів: старенька бабуся подарувала його доньці більше багатство, ніж він сам міг би їй коли-небудь дати. А Марушка, згадавши про бабуся, звеліла негайно запрягти в карету коней і разом з батьком поїхала в ліс. Вона хотіла забрати стареньку до замку, щоб хоч якось віддячити їй за велику ласку. Та хоч як добре Марушка знала дорогу до лісової хатини, але так і не змогла її знайти.

Минав час, але солі в королівстві не бракувало. Марушка знала, де вона росте, і хоч скільки люди її брали, ніколи не могли вибрати до кінця.

Батько над усе любив свою Марушку, і всі люди її любили й були безмежно вдячні за доброту та щедрість. А вона так назавжди й залишилася скромною й милою і до самої смерті не забула доброї лісової віщунки.

Звичайнісіньку, пересвідчився, підлабу́знювались, найласкавіший, цвѣ́хнула.

П ó с а г — майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте казку за частинами: спочатку — мовчки, потім — уголос.

Назвіть дійових осіб казки. Хто її головний герой?

Якою змальовано Марушку? А якою вона постає у вашій уяві?

Чи справедливим було рішення короля оголосити Марушку королевою? Чому?

Складіть план казки. Підготуйте розповідь за планом.

Доберіть до слів *цвѣхнути*, *пророкувати* і виразу *втамувати голод* близькі за значенням слова.

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть абзаци, з яких узято ці рядки: *з'явилася стара бабуся; він дедалі частіше згадував Марушку; І тоді король зрозумів.*

МАРК ТВЕН (справжнє ім'я — Семюел Клеменс; 1835—1910) — видатний американський письменник. З дванадцяти років почав працювати: був учнем і складачем у друкарні, лоцманом на пароплаві, нарешті — журналістом. Псевдонім *Марк Твен* виник зі спогадів письменника про ті часи, коли він плавав на пароплаві по Міссісіпі — великій річці Північної Америки. «Марк твен» — термін, що вживався моряками для вимірювання глибини річки і означав: мілини немає, можна пливати далі.

У більшості творів письменник життєрадісно, з гумором розповідає про життя простих людей Америки. Не одне покоління зачитується його творами «Пригоди Тома Соєра», «Пригоди Гекльберрі Фінна», «Принц і жебрак» та багатьма іншими.

ЧУДОВИЙ МАЛ'ЯР

(Уривок з роману «Пригоди Тома Соєра»)

Том з відром вапна і довгою щіткою вийшов на вулицю. Він глянув на паркан, і навколишня радість природи поблякла, душу його оповив глибокий смуток. Тридцять ярдів* дерев'яного паркану в дев'ять ф'ютів* заввишки! Життя здавалося йому безглуздим, а існування — важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку в вапно й провів нею по верхній дошці. Знову умочив, ще раз провів і спинився: яка мізерна ця біла смужка порівняно з неосяжним нефарбованим парканом. Хлопець безпорадно сів на діжку.

Він згадав, як збирався весело провести сьогоднішній день, і смуток його побільшав. Невдовзі хлопці, вільні від будь-якої роботи, вийдуть гуляти й розважатимуться. Вони, звісно, гратимуться і глузуватимуть з нього, що йому доводиться так важко працювати! Його вогнем палила сама вже думка про це. У цю важку й безнадійну хвилину його раптом окрилило

натхнення — не що інше, як натхнення, геніальна, блискуча думка.

Він узяв щітку і спокійно почав працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше. Бен не йшов, а підстрибував і пританцьовував. Це означало, що на серці в нього легко і що він багато чекає від нинішнього дня. Він гриз яблуко, а в проміжках голосно гув і дзвінко кричав: «Дінь-дон-дон, дінь-дон-дон», бо вдавав із себе пароплава. Підійшовши ближче, Бен притишив хід, зупинився посеред вулиці, повільно завернув, нахилився й почав обережно повертатися, адже він — пароплав «Велика Міссурі*», що сидить на дев'ять футів у воді. Хлопчина був одночасно судном, капітаном і сигнальним дзвінком, тому уявляв собі, ніби стоїть на власній палубі, сам собі віддає накази й сам виконує їх.

— Стій, машина! Дзень-дзень, дзень-дзелень-дзень! — він притишив хід і повільно підійшов-підплив до тротуару. — Назад! Дзелень-дзелень-дзень! — він став струнко. — Задній хід! Ліво на борт! Чш-чш-чш! — права рука його описувала величезні кола, зображуючи сорокафутове колесо. — Ліво на борт! Дзелень-дзелень! Чшш-чшшш-чшш! Право на борт! — тепер він описував кола лівою рукою. — Стій, правий борт! Дзелень-дзелень-дзень! Стій, лівий борт! Тихий хід! Стій, машина! Віддай канат! Стій! Гей там, жвавіше! Дзелень-дзень-дзень! Гей ти, на березі, чого стоїш? Приймай канат! Гей, жвавіше! Чого там забарилися! Намотуй його на цей стовп! Затяга-ай! Відпусти! Машини, стій! Дзелень-дзень-дзень! Шт-шт-шт! (Машини випустили пару.)

Том білів далі й не звертав ніякісінької уваги на пароплав. Бен отетерів на хвилинку, а потім ледве спромігся сказати:

— Гі-гі! Таки спіймався!

Але відповіді не було. Том кинув погляд митця на свій останній мазок, потім ще раз легенько торкнув щіткою паркан і знову оглянув наслідки. Бен підійшов

і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знову взявся до роботи.

Нарешті Бен сказав:

— Що, голубе, тебе змусили працювати?

— Га, це ти, Бене? Я й не помітив!

— Слухай, я йду купатися. Тобі, мабуть, теж хочеться, га? Але, звичайно, не можна, бо тобі треба працювати. Інакше пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця й сказав:

— Що ти називаєш роботою?

— А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і недбало промовив:

— Кому робота, а кому й ні. Одне тільки знаю: Томові Соєру вона до вподоби.

— Чи не хочеш ти часом сказати, що це дуже приємно?

Щітка рухалася далі.

— Приємно? А що ж тут неприємного? Хіба щодня щастить білити паркани?

Це обернуло все по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою вгору і вниз, відходив трохи, щоб помилуватися, підмазував то тут, то там, критичним поглядом окидав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен не витримав:

— Слухай, Томе, дай я трохи побілю.

Том замислився, ладен був погодитися, але потім передумав:

— Ні, Бене, нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже дбає про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це в дворі — то інша річ, але тут треба фарбувати дуже й дуже дбайливо. Я вважаю, що навряд чи знайдеться хоч хтось один на тисячу, навіть на дві тисячі хлопців, хто може це зробити як слід.

— Невже? Дай я тільки спробую трішечки. Я б тобі дав, аби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

— Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джім уже просив, але вона не дозволила йому. Сід просився — не пустила й Сіда. Тепер ти сам бачиш, що я не можу тобі дозволити цю роботу. Почнеш фарбувати паркан, а що-небудь вийде не так...

— Та що ти, Томе! Я старатимусь. Мені б тільки спробувати! Слухай: я тобі дам серединку ось цього яблука.

— Ну, гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь...

— Я тобі дам усе яблуко. Все, що лишилось.

Том віддав щітку, на його обличчі виписувалась нехіть, зате в серці буяла радість. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» працював та обливався потом на осонні, сам художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко й міркував, як

спіймати нових простаків. А їх не бракувало: хлопці з'являлися шохвилини. Бен утомився. Том продав наступну чергу Біллі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли й Фішерові забракло сил, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка зі шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так далі, і так далі, година за годиною. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не робив, а на паркані з'явився аж потрійний шар вапна! Аби в Тома було вапна більше, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Отже, жити на світі не так уже й погано. Сам того не відаючи, Том відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: коли хлопчикові або дорослому забагнеться чогось, треба, щоб цього нелегко було досягти.

 Безглуздим, глузуватимуть, нинішнього, сорокафутове, ніякісінької отетерів, забагнеться.

 Я р д — одиниця довжини в англійській системі мір, дорівнює приблизно 91 см.

Ф у т — тут: одиниця довжини в англійській системі мір, дорівнює приблизно 30 см.

М і с с у р і — річка в Північній Америці, притока Міссісіпі.

 П о п р а ц ю ю т е р а з о м! У якій країні відбуваються події? Які слова і вирази допомогли вам це зрозуміти?

Хто головний герой твору?

З яким настроєм Том розпочинав роботу? Прочитайте.

Чи здогадалися ви, що надумав Том? Як він здійснив свій задум? Чим зумів зацікавити друзів?

Які слова допомагають уявити вираз обличчя та інтонацію розмови Тома з другом?

Підготуйтеся до виразного читання уривка про «плавання» пароплава «Велика Міссурі». Зверніть увагу на розділові знаки, слова, що передають рухи, звуки, настрої Бена.

Знайдіть діалог Тома з Беном. Яким тоном відповідає Том? Як змінюється ставлення Бена до праці? Чому? Спробуйте розіграти цю сценку, передаючи почуття співрозмовників.

Чи погоджуєтесь ви з висновком, який передано в останньому абзаці?

САМУЇЛ МАРШАК (1887—1964) — видатний російський поет і перекладач. Народився у Воронежі. Його вважають одним із творців і організаторів сучасної російської літератури для дітей. У віршах, казках, п'єсах поет легко, захоплююче розмовляв з юними читачами про все, що їх цікавить: природу, пригоди, фантазії, дружбу, працю...

Прочитай один з гумористичних віршів Самуїла Маршака.

МАЙСТЕР-ЛАМАЙСТЕР

Я учитись не бажаю,
сам усе чудово знаю.
Столяр я умілий —
майстер свого діла!

Я, признатись, не люблю
порпатись в дрібницях.
От візьму — буфет зроблю!
Це вам не дурниця.

Я зроблю буфет як слід —
він стоятиме сто літ.
Витешу з ялиці
я нові полиці.

Нагорі у вас сервіз,
чайний посуд буде.
А під ним — просторий низ,
там поставим блюдо.

Тут середні етажі,
ящички дубові,
в них виделки, і ножі,
і ложкі столові.

У моїй столярні
інструменти гарні:
плоскогубці і пила,
ще й сокира немала,

молоток, рубанок,
долотó, фугáнок.

Дошки я приготував.
І даю вам слово:
буде все, що обіцяв,
завтра вдень готове!
Завищала пила,
задзижчала, як бджола.

Йшла, ішла — а далі ні!
Серед дошки стала,
наче в лёщата міцні
враз вона попала.

Я вперед її жену,
та ніяк не протягну.
Став назад її виймать —
в пилки зубчики тріщать...

Не вдається щось буфет —
краще збити табурет,
не кривий — прямéнький,
чистий і гладенький.

Все ж я майстер із майстрів,
від роботи пропотів...
В мене руки вмілі —
знаюся в цім ділі!

Раз, два — в деревину.
Три, чотири — по коліну.
В деревину, по коліну,
у стіні пробив щілину.

Топорище — пополам,
а на лобі в мене шрам.
Обійдусь без табурета.
Краще — рама для портрета.

Є портрет у домі в нас
дідової мами.

Та підхо́жої якраз
не знайшлося рами.

Я гвіздків чимало взяв
і чотири планки,
а на кухні відшукав
клею аж півбанки.

Раму я зроблю в півдня,
дам їй позолоту,
і похвалить вся рідня
цю мою роботу.

Тільки клей — хоч не бери:
пересохлий від жару.
В'язкість в нім пропала.
Позбиваю планки я,
щоб ця рамочка моя
добру міцність мала.
Як ударив молотком —
цвях зігнувся черв'яком.

Другий я хотів забить —
він зробивсь дугою вмить.

А як третій цвях забив,
то головку геть скрутив.

— Ну, та й цвяхи! — мовив я. —
Не заб'єш їх прямо! —
І понині ще моя не готова рама...

Ех, журитись не люблю
жодної хвилини!
Я на зиму наколю
скалочок з ялини.

Скалочки колючі,
і тонкі, й горючі,
затріщать, як на пожарі,
у старому самоварі.
От як весело горять!

А хлоп'ята цокотять:
— Іди сюди,
в самовар їх клади.
Ти у нас не майстер,
ти у нас ламайстер.

Самуїл Маршак

Прочитай, які великі задуми були у героя вірша.
Поміркуй, чому їх не вдалося здійснити.

З якою інтонацією слід прочитати слова «майстра»,
а з якою — хлоп'ят?

Роби так, щоб твоя праця радувала людей.

ПІСНЯ ПРО УСМІШКУ

Від усмішки хмарний день ясніш,
від усмішки засія веселка в небі...
Поділись усмішкою щедріш,
і вона не раз повернеться до тебе.

Приспів:

І тоді хмарок склика
в танець музика дзвінка
і на скрипці грає коник найніжніше...
Із блакитного струмка починається ріка,
ну а дружба починається з усмішки.

Від усмішки сонячної вмить
найсумніший дощик плакати перестане,
сонний ліс ураз загомонить
і заплече, мов долоньками, листками.

Приспів.

Від усмішки йде до всіх тепло —
до слона і навіть до малішки мишки...
То нехай, щоб добре всім було,
ніби лампочки, вмикаються усмішки!

Приспів.

Михайло Пляцковський

Чи відома тобі ця пісня?

Прочитай її наспівно, весело, заклично.

Знайди порівняння, поясни, з якою метою їх ужито.

Навчись співати цю пісню.

Пригадайте, поміркуйте

* Назвіть письменників, твори яких ви прочитали. З яких вони країн?

* Назвіть прочитані казки. Хто їх автори? З якої казки цей уривок:

«Матінко моя єдина!
Молода моя княгинє!
Подивіться ви туди:
їде батечко сюди?»

* Яка головна думка казки «Сіль дорожча за золото»?

* Хто розповів про пригоди кмітливого хлопчика Тома?
Який «закон» відкрив герой твору? Які нові слова з цього оповідання ви запам'ятали?

* Які твори зарубіжних письменників ви порадили б прочитати своїм друзям?

*Світ у мені,
і в світі я*

Твоє життя — це захоплюючий, неповторний світ. Нічого немає цікавішого, ніж сама людина: її вчинки, слова, мрії, думки, почуття...

Ти вже читав казки, вірші, оповідання, повісті про світ дітей і дорослих, що весь час змінюється.

У цьому розділі, який завершує «Читанку», ти ознайомишся з творами різних жанрів.

- **Людина починається з добра**
- **Пригоди і захоплення твоїх ровесників**
- **У кожного є співуча пір'інка**

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

У народі кажуть: «Добре ім'я — найбільше багатство». Як ти розумієш ці слова? Про кого так говорять? Які твори про добре ставлення дорослих і дітей до інших людей, до тварин ти вже читав? Хто їх автори?

Тут ти прочитаєш нові твори на цю тему. Читаючи, поміркуй, що схвалює, а що засуджує автор. Яких героїв ти хотів би наслідувати?

* * *

Пригадай твори **Василя Сухомлинського**. Про що вони? Що ти знаєш про життя і творчість цього педагога і письменника?

УСМІШКА

Був сонячний травневий ранок. На зелених луках, що починалися одразу ж за селом, розквітнули жовті кульбабки, дзвеніли бджоли й джмелі, в блакитному небі грав на срібних струнах жайворонок.

Цієї тихої ранкової хвилини з хати вийшла маленька дівчинка. У неї були блакитні очі, біле, мов спіла пшениця, волосся. Вона почимчикувала зеленими луками. Побачила барвистого метелика й усміхнулась, їй стало так радісно, що захотілося, аби цілий світ бачив її усмішку.

Усміхалася дівчинка й тупала за метеликом. Він летів повагом, не поспішаючи.

Коли це дівчинка побачила діда. Він ішов їй назустріч. Погляд його був похмурий, брови насуплені, в очах — злість. Дівчинка несла назустріч дідові усмішку. Вона сподівалася: ось зараз і він усміхнеться.

Невже в такий радісний день можна бути похмурим і непривітним? Уже в глибині її душі піднялася маленька хвиля страху, але вона усміхалась, вона несла назустріч дідові свою усмішку й закликала його: «Усміхніться й ви, дідусю!»

Та дід не усміхнувся. Погляд його залишався похмурим, брови — насупленими, очі — злими.

Страх оволодів серцем дівчинки. Усмішка погасла на її лиці. **І тої ж хвилини їй здалося, що затьмарився, спохмурнів цілий світ.** Зелений луг посірів. Жовті сонечка кульбабок перетворилися на фіолетові плями, блакитне небо стало блідим, а срібна пісня жайворонка тремтіла, мов той струмок, що ось-ось помре.

Дівчинка заплакала. За хвилину дід уже був далеко. Вона бачила тепер його спину, але й спина здавалася їй злою і непривітною.

Дівчинка йшла собі луками далі. Її серце затремтіло, коли вона побачила — знову назустріч хтось іде. Придивляється — аж то бабуся, з ціпком старенька дибасє.

Дівчинка насторожилась і запітливо глянула в її очі. Бабуся усміхнулась. І такою доброю та щирою була усмішка, що **цілий світ навколо дівчинки знову ожив, заграв, заспівав, переливаючись різними барвами.** Мов маленькі сонця, знову заясніли кульбабки, задзвеніли бджоли й джмелі, заграв на срібних струнах жайворонок.

Василь Сухомлинський

Чому змінювався настрій дівчинки? Простеж за текстом, як описано ці зміни.

Знайди у тексті зачин, основну частину, кінцівку.

Підготуйся розповісти прочитане так, ніби це трапилося з тобою.

Поміркуйте разом над значенням виділених речень. У чому головна думка оповідання?

ЗАДАЧІ ТРАПЛЯЮТЬСЯ РІЗНІ

Математичні задачі бувають різні — і прості, і складні. А ще трапляються й хитрючі, і навіть підступні. Треба добре пометитувати, щоб розв'язати таку.

Якось з великими труднощами клас розв'язав таку задачу про ковзани і санки.

— То що, якби не умова задачі, ви б і не знали, скільки коштують санки? — спитала вчителька.

— А звідки нам знати? — здвигнув плечима Вітя.

— Як звідки? — насупила брови Галина Іванівна. — У кого є санки, підніміть руки!.. А ціні санок ви не знаєте. Отже, батьки купляли їх без вас?

— Ні, я з татом ходив, — гукнув Вітя.

— А я з мамою, — додав Борис.

— І я, — промовив Сергій.

— А ціни ви не знаєте? — похитала головою вчителька.

І раптом почувся голос Олега Шугая.

— Я знаю.

— Молодець, Олежко, — зраділа Галина Іванівна. — Ну, а скільки коштує пляшка молока чи кефіру? — перевела вона розмову на інше.

Клас мовчав.

— Скільки батьки заплатили за вашу шкільну форму?

Ніхто ані пари з вуст.

— А скільки коштує хлібина? — учителька трохи помовчала.— Ну й ну! Про тістечка й морозиво я не питаю, бо певна, що знаєте. Що, Олежко, і ти не можеш відповісти?

— Можу,— ледь чутно, але твердо сказав Олег Шугай.

— А чого ж йому не знати, він щодня по магазинах ходить,— хихікнув Борис.

Дехто з учнів і собі захихотів.

— То що ж, по-твоєму, Борисе, допомагати мамі — це смішно?

Учні насторожились.

— Допомагати можна, чого ж... Але з сумкою — це... це вже не чоловіча справа,— розгубився Борис.— І взагалі — він мамин мазунчик... Цілує її вранці, я сам бачив!

У класі запала тиша.

Мовчала і Галина Іванівна. Зрештою сказала:

— Ні, Борисе, з тобою не можна погодитись.— Вона пройшлася між рядами парт, пильно вдивляючись у кожного.— Я і мій брат змалку теж допомагали мамі. І по хліб, бувало, сходимо, і в хаті приберемо. Що ж тут смішного? А тепер мій брат — генерал... І про поцілунки. Я теж бачила, як Олег ніжно прощається з мамою. Видно, що він хороший син, любить маму. Я б хотіла, щоб усі хлопці нашого класу були такі...

* * *

Вдома Олегові було дуже сумно. Гуляти не хотілося.

Коли прийшла з роботи мама, він не підхопився, як завжди, не почав її розпитувати і про свої шкільні справи нічого не сказав.

На кухні мама здивувалась.

— Олежко, а чого посуд не помито?

— Гарячої води не було...

— А хліба чого немає?

— Забув... — тихо відповів син із своєї кімнати.

Мама зітхнула, але більше нічого не сказала.

...Вранці разом вийшли з дому. Коли їхали в ліфті, мама хотіла поправити синові комірець плаща, але Олег мовчки відсунувся вбік.

— Що з тобою, синку?

— Нічого...

На розі вулиць, де щоранку вони прощалися, постояли.

— Бувай здоровий, Олежко...

Олег, не підводячи голови, сумно проказав:

— Мамо, а з мене хлопці у класі сміються...

— Чого це?

— Що я з сумкою ходжу... Ну і те... коли ми прощаємось.

— А-а-а,— мати насторожилася.— І що ж ти вирішив, мій хороший син?

Олег мовчав. Мати ступила крок.

— Ну, бувай, я пішла.

— Стій, мамочко! — Олег шарпнувся до неї, підвівся на носках і чолóмкнув у щóку.— Приходь раніше, не запізнюйся!

Олександр Єфімов

 Пометикува́ти, здвигну́в, захихоті́в, насторо́жились, чоло́мкнув.

 Чи здогадався ти, про які різні задачі йдеться в оповіданні? Які знання Олега виявились у розмові із вчителькою?

Чому Олегові було сумно? Які почуття переживав хлопчик?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте в особах другу частину твору. Доведіть, що Олег не змінив свого ставлення до мами.

Складіть план прочитаного. Підготуйтеся переказати оповідання, придумайте його продовження.

ЯК ТИ З МАТІР'Ю ГОВОРИШ?

Ти чемний, і простий,
і ніжний, і ласкавий.

В тобі добра
не ріки — море.

Але дозволь мені почути,
як ти з матір'ю говориш.

У тебе поклики ясні,
у тебе є мета,
висока і прозора...

Але дозволь мені почути,
як ти з матір'ю говориш.

Ти геній і герой,
ти ріки повертаєш
і зсуваєш гори.

Але дозволь одне

почути —
як ти з матір'ю говориш.

Дмитро Чередниченко

 Які рядки у вірші повторюються? Що цим хотів підкреслити поет?

**Розмовляйте з мамою так,
щоб ніколи не засмутити її недобрим словом!**

Прислів'я

На сонці тепло, а біля матері добре.

У дитини заболить пальчик, а у матері — серце.

БАБУСЯ

Ти тільки вслухайся: бабуся!.. бабунечка!.. бабусенька!.. Яке ніжне, красиве, лагідне, пестливе й тепле слово! А чому?

А тому, що бабуся — це мамина або татова мама, отже, вона:

— прожила на світі удвічі більше твоїх мами чи тата, бо вона — їхня мама;
 — бачила у житті удвічі більше твоїх мами чи тата, бо вона — їхня мама;
 — і ти, мабуть, удвічі дорожчий для неї, бо ти — дитина її дитини;
 — бо ти — її онучатко, дівчатко чи хлоп'ятко;
 — бо ти — її пташенятко, ластів'ятко, козенятко, голуб'ятко, нехай іноді навіть — і телятко чи поросятко;
 — але ти — її дитиночка-кровиночка.
 Бо правду кажуть у народі:
 — Діти — це діти, а справжні діти — це онуки!

З журналу «Барвінок»

Бабунечка, бабусенька, удвічі дорожчий, онучатко.

Чи погоджуєшся ти з думкою автора про те, що слово *бабуся* ніжне, красиве, лагідне, пестливе і тепле? Яким його відчуваєш ти?

Розпитай про мамину чи татову маму у старших членів родини. Підготуй розповідь про своїх бабусь і дідусів.

Пригадай вірші **Грицька Бойка**, що ти читав раніше. Чому їх називають гумористичними?

КОНСУЛЬТАНТ

Весною біля школи
 усім знайшлося діло:
 самі ямки копали
 і деревця садили.
 Один Мишко тинявся
 і потирав долоні:
 він був за консультанта
 у нашому загоні.
 До кожного підходив,
 повчав нас без упину:

— На дно насипте гною,
 а зверху треба глину!
 Та корінь засипайте
 мерщій, Катюшо, Людо,—
 бо яблунька засохне,
 бо яблук тут не буде!

— Авжеж, не буде яблук! —
 промовила Катюша.—
 Бо це, як хочеш знати,
 не яблунька, а груша!

Грицько Бойко

Яку людську рису підмітив і висміяв поет?
 Чиї слова ти прочитаєш повчально, а чиї — з насмішкою?
 Як можна продовжити вірш?

ЗА ЩО ХВАЛЯТЬ?

Я бігаю швидше
сусідки Наталки,
нічого не бачить
вона, крім скакалки.

Я свиснути можу —
що кожний оглухне,
вона ж тільки знає —
над книжкою пухне.

Водити машину
вже вчить мене тато,

Наталка все няньчиться
з меншеньким братом.

До моря щоліта
я їду у табір,
а Натка в селі
пропадає у баби.

Ні разу вона
не була на футболі.
За що її хвалять
і вдома, і в школі?

Василь Марсюк

Чого ніяк не може зрозуміти хлопчик?
А що б ти відповів на його запитання?

КАЗКА ПРО ХЛОПЧИКА АБИХТО

Казна-коли, казна-де жив хлопчик Абихто.

Прокидався будь-коли, вмивався абияк, знехотя,
аби ніхто не сварив, снідав і йшов куди-небудь. Гуляв
аби з ким, аж доки не обридало. Повертався додому,
думав: «Будь-що-будь, будь-як-небудь...»»

Якось хлопчика запитали: «Ким ти хочеш бути?»

Він неохоче відповів: «А мені все одно. Ким-небудь».

Так і виріс хлопчик Абихто. **Виріс, та так ніким і не став. І стали називати його просто: Ніхто.** Чи нікого не нагадає тобі цей хлопчик?

Валентин Струтинський

Поміркуйте разом над виділеними реченнями. Як би ви хотіли змінити текст?

ДОЩ ІЗ КРАПЛІ ПОЧИНАЄТЬСЯ

**Все — із доброго чи злого —
починається з малого.**

Листя виросте з листочка,
з нитки витчеться сорочка.

З насіння чи бруньки — гілка,
з гілки — дудочка-сопілка.

Хліб — з маленької зернини,
дощ — із чистої краплини.
Навіть річечка-ріка
починається з струмка.
День турботою почнеться,
все довкола усміхнеться.
Проганяй мерщій дрімоту —
і рукам давай роботу.
**І роби невтомно, вміло,
хоч мале, та добре діло.**

Микола Сингаївський

У яких рядках висловлено головну думку вірша? Поміркуй, як можна втілити пораду поета у своєму щоденному житті.

Вивчи вірш напам'ять.

Чи уважно ти читав?

Які імена дітей трапились тобі у прочитаних творах?
Кого з героїв творів тобі хотілося б наслідувати? У чому саме?
Якими словами ти збагатив свій словник?
З якого твору це речення: *Ні разу вона не була на футболі?*
Хто написав цей твір?

ПРИГОДИ І ЗАХОПЛЕННЯ ТВОЇХ РОВЕСНИКІВ

Ти вже знайомився з творами цієї теми, вміщеними у першій частині «Читанки». Пригадай, які жанри цих творів, хто їх написав.

Прочитай нові твори уже відомих тобі авторів. У текстах багато діалогів, описів пригод, у які потрапляють герої. Намагайся уявити їх стан, почуття і передати це під час читання.

Пригадай повість-казку «У палаці чарівних казок», оповідання «Жевжик» Всеволода Нестайка. Герої його творів — кмітливі, жваві хлопчики і дівчатка. Вони часто потрапляють у неймовірні історії, веселі і водночас повчальні.

Вже самі назви книжок Нестайка заохочують до читання: «Незвичайні пригоди у лісовій школі», «Чудеса в Гарбузях», «Пригоди Грицька Половинкина».

Перед тим як прочитати оповідання «Космонавти з нашого будинку», поміркуй, про що у ньому може йти мова. Перевір своє припущення.

КОСМОНАВТИ З НАШОГО БУДИНКУ

(Уривок)

Натка любила маму, тата, вчительку Глафіру Павлівну і вареники з вишнями. І Натка терпіти не могла рицини*, риб'ячого жиру й свого сусіда Вадьку. Та якщо риб'ячого жиру й рицини можна було б все ж якось уникнути, то Вадьки уникнути було неможливо. Бо вони з Вадькою не тільки жили в одній квартирі, а ще й училися в одному класі — четвертому «Г».

Вадька був недоброю, лихою людиною. Дарма, що всі хлопці його любили і вважали за свого отамана. Це нічого не значить. Бо не самі хлопці живуть на світі, і треба мати совість, і взагалі... Чому, скажіть, будь ласка, Натка повинна бути гіршою за Вадьку? Адже був колись час. Тоді вони були зовсім маленькі і звалися просто діти. І в усьому були рівні. Іграшки мали спільні. Хворіли на однакові хвороби — кір, свинку, скарлатину. Однаково боялися Бармалея і Сірого Вовка і однаково жаліли нещасного козлика, від якого лишилися тільки ріжки та ніжки. Ох, оті ріжки та ніжки! Скільки сліз пролили через них Вадька та Натка — дружних колективних сліз! Натка й Вадька тоді дружили, міцно дружили. Як то кажуть — нерозлий вода.

А потім раптом Вадька зробився хлопцем і сказав Натці: «Ти — баба!»

Натка образилася і сказала: «А ти — дурень!»

І Вадька гупнув Натку кулаком по спині. А Натка тріснула Вадьку портфелем по голові. Так вони перестали бути просто дітьми, а стали хлопчиськом і дівчиськом.

Натка плакала в туалеті, щоб ніхто не бачив. І весь час смикала за ланцюжок, спускаючи воду, щоб ніхто не чув.

«Яка свиня цей Вадька,— думала вона.— Ось я йому покажу, що нітрішечки не гірша від нього. Він у мене побачить!»

* * *

Але це було дуже-дуже важко. Тому що Вадька нічого не хотів бачити й знати.

Не звертаючи на Натку аніякісінької уваги, він грав з хлопцями в футбол, був воротарем. Натка шморгнула носом і теж захотіла бути воротарем. Але їй ввічливо сказали: «Геть звідси! Дівчиська не бувають воротарями, тим паче такі зачухані».

Натка негайно відповіла: «А ви всі хулігани й нікчеми. І футбол ваш — тьфу!»

А Вадьці сказала окремо: «А ти — найостанніша мокріця. Я пам'ятаю, як ти рюмсав, коли тобі укол робили. Нехай усі знають!»

Проте на Вадьку це аніякісінького враження не справило, він тільки глузливо засміявся їй просто в обличчя. І через тиждень раптом навчився плавати.

Натка зціпила зуби і, не задумуючись, полізла у воду, просто на глибоке. Коли через кілька хвилин її витягли, вона вже вміла пірнати. Правда, виринати й триматися на воді ще не навчилася. На це довелося витратити два тижні й випити ціле відро каламутної річкової води. Але Натка не відступала й плавати навчилася. Що, з'їв, задавака противний?!

Складніше було з велосипедом. У Натки не було власного велосипеда. Доводилось...

— Милочко, дай покататися трошки.

— Та ну тебе! Ти й так мені вчора чотири спиці вибила і руль скрутила.

— Я більше не буду. Я вже майже вмію. Дай, Милочко. Я тобі цукеркові обгортки подарую. Гарні! В тебе таких немає.

— Гарзд уже... Тоді й перебивну картинку з квітчкою.

— Добре, — зітхала Натка, не в змозі приховати, як їй шкода перебивної картинки.

Зате глянули б ви на Вадьчине обличчя, коли Натка, нарешті, промчала повз нього на велосипеді, зовсім не тримаючись за руль. Жертви були недавні.

Звичайно, він не міг їй цього подарувати.

Тому й б'ється.

Натка тинялася по подвір'ю. З дівчатками гратися їй не хотілося. Не цікавили її зараз дівчатка. Дуже їй

хотілося чимось дошкúлити отому Вадьці. Але чим? Нічого путнього не придумалося.

* * *

Натка проходила повз бетономішалку, що лишилася після будівництва сусіднього будинку, і раптом почула тиху розмову. От вони де! Сидять у бетономішалці й секретничають. Натка навшпиньках підійшла ближче, прислухалася...

— Він нам не просто так розказував,— говорив Вадька.— Він натякав...

— Думаєш? — спитав Борис.

— Аякже. «Без підготовки нічого не робиться...» Якби не Натка, він, може, й прямо сказав би: «Готуйтесь, хлопці! Я вам раджу...»

— Може...

— А що? Коли ми виростемо, міжпланетні польоти будуть все одно, що зараз тролейбус...

— Але, звичайно ж, братимуть не всіх. Усе-таки ж це не тролейбус.

— Авжеж... І якщо почати вже зараз, то...

— А що? Через яких-небудь десять років, ти знаєш, які б ми були! — захоплено вигукнув Борис.

— Усі комісії роти пороззявляють.

— Авжеж, ніхто ж не подумає, що люди з дитинства готувалися.

— От було б здорово! Тоді всі шанси — за нас... Правда, складнюча це справа — підготовка. От скажи — у нас хоча б тренажер є, той, що одночасно в різні боки крутиться?

— Немає.

— Або випробування тишею — камера спеціальна. Або — невагомість. Це, мабуть, найголовніше.

— І все-таки треба спробувати. Це ж попередня підготовка. І можна самим організувати й невагомість, і тишу, і це саме... в різні боки.

І тут Натка несподівано й дуже голосно чхнула, бо їй у ніс потрапив цемент.

І миттю, немов чортики на пружинах, з бетономішалки показалися дві голови.

Шії витягнуті, очі витріщені — ну точнісінько пташенята з гнізда. Кілька секунд вони мовчали, потім розтулили свої дзьоби і... Натці довелося довести, що бігає вона справді не гірше за хлопців.

* * *

Цілий день Натка не знаходила собі місця. Оце так да! Оце новина! Вадька з Боркою готуються в космонавти!

Натка зітхала... Борка впертий, Вадька ще впертіший. Це всім відомо. Вони оглухнуть від тиші, вони луснуть від невагомості, але підготуються. Підготуються і полетять у космос. І побувають на далеких невідомих планетах. І повернуться на Землю героями. А Натка буде звичайнісінькою нудною бухгалтершею, як Ніна Абрамівна з вісімнадцятої квартири. О-о-о! Цього не можна стерпіти! Ні! Вона вистежить, як вони тренуватимуться, і сама ще краще натренується.

* * *

Після обіду, скоціорбившись за бочкою біля сараю, Натка вже сидить і дивиться в шпарку. Там, у сараї, на дробах спинами один до одного вже четверту годину, заткнувши вуха пальцями, сидять у темряві Вадька і Борис.

Натка встигла приготувати уроки, встигла пообідати, встигла покататися на Милоччиному велосипеді, а вони все сидять.

Це зветься випробуванням тишею.

Адже там, у небі, абсолютне космічне безгоміння, і до цього космонавтам треба себе привчити. Там не деренчить трамвай, не цвірінькають горобці, не лається вусатий двірник дядя Стьопа.

Натці вже набридло, око болить дивитися в шпарку, а вони все сидять.

І раптом чується гуркіт — розсипаються поліна, і Вадька кричить противним голосом. Виявляється,

космонавт Борка заснув і звалився з дров. Двері сарая відчиняються, і, чухаючи забитий бік, виходить заспаний Борис, а за ним, похитуючись, змучений тишею Вадька.

В обох вигляд нещасний і жалюгідний. Здавалося б, Натці тільки й радіти й хихикати зараз, та в неї це не виходить. Їй чомусь жаль Вадьку і хочеться разом з ним лаяти Борку, що так підступно заснув під час випробувань.

Аніякісінької, найостанніша, навшпіньках, випробування, точнісінько, звичайнісінькою, скоцюрбившись, Мілоччиному, безгоміння.

Р и ц і н а — касторова олія.

Назви дійових осіб оповідання. Хто вони, де живуть, навчаються?

Знайди і прочитай, як Натка згадує час дружби з Вадькою. Що робила Натка, щоб довести, що вона не гірша за хлопців? Чи їй це вдавалося? Як саме?

Які риси характеру Натки, Вадьки і Борки виявилися під час «тренувань»?

Хто читає швидше? Знайдіть і прочитайте абзаци, в яких є такі речення: *Ох, оті ріжки та ніжки!*; *Борка впертий, Вадька ще впертіший.*

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Підготуйтеся прочитати діалог Бориса і Вадьки. З'ясуйте, де чії слова, з яким настроєм, силою голосу треба їх читати.

Доберіть заголовки до частин тексту. Підготуйте вдома стислий переказ прочитаного.

* * *

Наступного дня Натка сиділа в шафі серед одягу, обв'язавши голову маминою спідницею, дихала нафталіном*. У сарай іти вона побоялась — там водилися пацюки. А в космосі пацюки не водяться, й звикати до них не обов'язково. Випробування тишею їй навіть сподобалось: нудно, але не страшно нітрішечки — терпіти можна. Тьху, слабак Борка не витримав!

Тим часом Вадька з Борисом тренувалися далі за програмою. Цілісінький день вони гоїдалися на мотузці, прив'язаній до дерева.

Наприкінці невгамовний Вадька сказав:

— Треба катапультиватися. Обов'язково треба катапультиватися.

— А як це?

— Ти що, не пам'ятаєш, як Титов* на тренуваннях разом з сидінням вилітав з кабіни, щоб потім на парашуті спуститися? Це й значить — катапультиватися.

— Та пам'ятаю, пам'ятаю, — промимрив Борис, хоч видно було, що він не пам'ятає.

Катапультиватися хлопцям у той день не довелося. Вадька натер собі руки так, що навіть не зміг робити письмових уроків.

А на четвертий день була чудова сонячна погода. Блакитне небо сяяло ласкаво й привітно, навіть не вірилося, що десь там, у глибині, жахливий безконечний космос.

На горищі пахло котами, іржавим залізом і тим особливим запахом, який буває тільки на горищі.

Крізь слухове вікно, біля якого причаїлася Натка, видно край даху і глуху стіну сусіднього будинку.

Між будинками — щілина завширшки з півметра. Там темно, як в ущелині. Внизу — бита цегла, скалки скла і різне сміття. На даху над щілиною стоять Вадька з Борисом. У кожного до пояса прив'язана мотузка, другий кінець якої протягнуто на горище й прикріплено там до крокви морським вузлом.

— Слухай, а ти певен, що буде ця сама, невагомість? — нерішуче питає Борис, з острахом зазираючи в щілину.

— Аякже. Невагомість — це ж і є, коли людина висить у повітрі, ні за що не тримаючись ні руками, ні ногами. Ну, давай!

У Натки чомусь сильно калатає серце, терпнуть ноги.

Хлопці водночас лягають на дах, звішують ноги в щілину і потроху починають сповзати. При цьому вони голосно сопуть.

Ось над дахом видно тільки їхні голови. Ось уже й голови зникли, лише руки держаться за ринву.

Раз! — нема вже й рук. Мотузки натягнулися й тремтять, як струни. У Натки щось обірвалося всередині.

Кілька секунд було тихо. Потім почувся приглушений Вадьчин голос:

— Борко, ну як? Відчуваєш невагомість?

— Відчуваю... Тільки пояс холерський сильно давить. Прямо живіт перерізує...

Знову запанувала тиша. Потім раптом почувся натужний голос Борисів:

— Слухай, я більше не можу! Якась незручна невагомість. Дуже вже ріже... Н-не можу. Чуєш?

Мотузки нервово засіпалися, і Вадьчин голос прохрипів:

— Гарзд... Вилазь і мені допоможеш, а то я до даху не дістаю...

Одна з мотузок засіпалась ще дужче. Потім почувся тремтячий голос Бориса:

— Вадько! Я не можу вилізти!

— Та ти що? Облиш жарти!

— Ні, серйозно! Не можу! Серйозно!

Мотузки одчайдушно скрипуче попискували.

— Вадько! Давай кричати на поміч! Я не можу, Вадько. Ми зараз розіб'ємося!

— Стривай! Не треба ще! Може...

— Нічого не може...

І тут Натка зрозуміла, що «невагомих» космонавтів треба рятувати. Ще мить — вони зірвуться і... не треба тоді космосу — на землі теж можна прекрасно розбитися.

Натка зітхнула і крізь слухове вікно вилізла на дах. Дох був противно слизький і похилый. Натка на животі підповзла до краю і зазирнула в щілину.

Вадька і Борис теліпалися на мотузках, як два черв'яки. У Бориса пояс під'їхав майже під пахви, і ноги метлялися, мов у лялькового Петрушки. У Вадьки, навпаки, пояс з'їхав нижче пупа — він висів униз головою і, як немовля, дригав ногами, боячись зовсім випасти з пояса.

Обидва жалібно кречтали і стогнали.

— Ой хлопчики, я зараз! — заголосила Натка. — Повисіть ще трошки! Повисіть, хлопчики, не падайте! Я зараз!

І вона швидко подалася в слухове вікно.

Натка в розпачі бігала по горищу, весь час промовляючи:

— Повисіть, хлопчики, я зараз! Повисіть, хлопчики, я зараз!

Хоча звідти вони, звичайно, не могли її чути.

«Як же допомогти? Як допомогти?» — стрибало в голові.

Враз Натка побачила довгу дерев'яну жердину із залізним гачком-трійником на кінці. Цією штуковиною двірник дядя Стьопа завжди виколупував сміття в каналізаційних колодязях, щоб не забивало труби.

Не задумуючись, Натка схопила жердину і потягла на дєх.

Вона обережно опустила жердину і спробувала зачепити Вадьку за ногу. Але гачок зіскакував і не брав. Тоді вона зачепила Бориса за штани. Взяло.

Натка щосили потягла вгору. Від напруження по-темніло в очах. Все-таки Натка була дівчинка! Ні, не витягти їй Бориса — сил не вистачає. Раптом щось затріщало, штани розпанахались, і гачок зірвався.

Натка розгублено міркувала, що робити. Нарешті збагнула. Опустила жердину другим кінцем і гачком зачепила за ринву.

— Хапайся, Борко! Лізь!

Борка пихкав, як паровоз.

Натка схопила його за комір і тягла до болю у пальцях. І — о радість! — нарешті Борис на даху.

Уже вдвох, спільними зусиллями, за допомогою тієї ж таки жердини вони виловили Вадьку.

І ось Вадька і Борис стоять перед Наткою. Борка білий, як молоко, Вадька червоний, як помідор (від приливу крові; спробували б ви повисіти догори ногами!). В обох тремтять губи і очі великі-великі, зовсім не хлоп'ячі, а просто дитячі, перелякані.

І тут Натка не витримала — вона все ж таки була дівчинка...

— Чого плачеш? — тихо й розгублено спитав Вадька.

Вона не відповідала.

Вадька Perezирнувся з Борисом і сказав ще тихіше:

— Та ти ж просто молодець, Натко! Ти ж просто нас врятувала. Без тебе ми б просто, я вже навіть не знаю...

Натка все ще плакала.

Тоді, переборюючи хвилювання, Вадька мовив:

— Слухай, знаєш, а ти теж готуйся з нами, добре?

— Ага, — сказав Борис, гладячи рукою розпанахані штани.

— І, можливо, ти будеш другою в світі космонавткою. Після Терешкóвої*. Хочеш? Космо-Наткою! — і Вадька, засміявшись з власного дотепу, додав: — Я серйозно, зовсім не глузую.

Натка посміхнулась крізь сльози. Їй чомусь згадався раптом казковий козлик, якого так щиро вони оплакували колись удвох із Вадькою...

Всеволод Нестайко

Н а ф т а л і н — засіб проти молі.

Г е р м а н Т и т о в — льотчик-космонавт, який другим, після Юрія Гагаріна, піднявся в космос.

В а л е н т и н а Т е р е ш к о в а — перша жінка, яка здійснила політ у космос у 1963 році.

Нітрішечки, цілісінький, катапультуватися, каналізаційних.

Прочитай, як хлопчики вирішили тренуватися у «невагомості». Яка небезпека на них чатувала?

Як діяла Натка? Які риси характеру виявила дівчинка?

Що у цій пригоді комічне, смішне, а що — небезпечне, тривожне?

Чому Натка заплакала? Як змінилися стосунки героїв оповідання? Поміркуйте, чому саме.

* * *

Далі ти прочитаєш уривок із фантастичної повісті **Марії Чумарної**. Народилась письменниця у селі Ракшин на Тернопільщині. Закінчила Львівський університет. Зараз працює директором школи «Тривіта» у Львові. Учні цієї школи багато читають, залюбки складають вірші, оповідання, казки.

ЛУМПУМЧИК

(Уривок з фантастичної повісті)

Інопланетянин мав кумедне ім'я Лумпумчик, бо імена на Сатурні* давали теж незвично. Якщо, народившись, маленький «м'ячик» зробив «Лусь!», опустившись при падінні на поверхню, то його називали Люсем, а наш герой зробив «Лум-Пум!» — і його назвали Лумпумчиком.

По закінченні уроків мав відбутися важливий футбольний матч: зустрічалась збірна команда школи зі збірною школярів із сусіднього містечка Вишеньки. День був чудовий, і всі швидко розбіглись по домівках,

щоб пообідати і приготуватись до матчу. Василько був ф'орвардом* команди, хоч і наймолодший за усіх. Нинішній матч був доброю нагодою показати себе у справжньому поєдинку, бо до цього він брав участь лише у змаганнях між класами. «От якби Лумпумчик побачив, як я граю»,—думав Василько, ідучи додому.

По дорозі він зустрів свого малого сусіда — п'ятирічного Юрчика. Юрчик деколи ходив з ним на рибалку, іноді вони разом бавились в хованки. Незважаючи на свій малий вік, Юрчик був дуже метким хлопчиком.

— Васильку, ходи до мене,— мені мама нову машинку купила! — загукав Юрчик.— О, подивися, яка велика,— з кузовом і віконцями! Правда, вона схожа на автобус?

Машинка справді була чудова, до того ж із дистанційним управлінням: сама їздила навколо будиночка

і подавала сигнали. Ззаду в машинки були гарні дверцята з ручкою, а всередині — м'які сидіння.

Юрчик захоплено щебетав, а Василько уважно розглядав машинку, в голові у нього визрівав план.

— Юрчику, хочеш побувати на футбольному матчі? Сьогодні грає збірна нашої школи і збірна з Вишеньок.

— Хочу! — радісно вигукнув Юрчик. — А ти візьмеш мене з собою? І машинку можна взяти?

— Звичайно, обов'язково з машинкою. Я посаджу тебе у першому ряду, добре?

— Добре, добре! — Юрчик радісно заплескав у долоні і застрибав по доріжці. — Я піду мамі скажу!

— Скажи мамі і чекай мене тут: я пообідаю і заберу тебе з собою.

Василько побіг додому. Коли він влетів до кімнати, відразу помітив сліди Лумпумчикова господарювання: паперова модель космічного корабля, яку він так довго конструював, лежала посеред кімнати, а в акваріумі плавали його войовничі пластмасові козаки.

— Вибач, я хотів прибрати, — почув він десь із кутка голос Лумпумчика, — але ці гострі кути у вас... Я весь побитий...

Василько заглянув під стіл — там не було нікого, за кріслом теж, під ліжком — порожньо.

— Де ти, Лумпумчику? — стурбовано запитав він.

— Я тут! — голос Лумпумчика лунав дуже глухо. Василько відчинив шафу — нікого не видно. І тут він помітив, як у кутку шафи заворушився клубок. Це була його сорочка, в ній він і знайшов Лумпумчика.

— Вибач, — ще раз сказав той, віддихуючись, а Василько радісно обняв свого друга.

— Ти мій пустотливий м'ячику, — лагідно прошепотів він до нього, — більше не будеш сам нудьгувати. Ходи пообідаєм, а далі... в мене чудовий план — тобі сподобається!

Друзі пообідали. Лумпумчик їв тільки фрукти та овочі. Потім Василько забіг з ним до Юрчика.

— О, який гарний в тебе м'ячик! — захоплено вигукнув малий. — З óчками! Ти будеш зараз ним грати?

— Розумієш, Юрчику,— повільно почав Василько,— це м'яч особливий. Я не можу його залишати вдома, але не хочу, аби хтось із хлопців його зараз побачив.— Василько нахилився до Юрчикового вуха і прошепотів: — Це м'ячик із далекої-далекої планети. А ти вмієш берегти таємниці?

— Ого...— Юрчикові аж дух перехопило. Він зачудовано дивився на Лумпумчика, і той весело підморгнув йому.

— Дивись, дивись! Він моргає! — захоплено закричав Юрчик.— Він що — на батарейках?

— Юрчику, ти зможеш деколи бавитися з цим м'ячиком, але сьогодні на футбольному матчі ніхто його не повинен бачити.

— Придумав! — у захваті закричав Юрчик.— Ти хочеш, щоб цей м'ячик побачив, як наші хлопці грають у футбол? А моя машинка? Поглянь, які тут віконечка! Ми сховаєм його в мою машинку! Ура!

— Який ти розумник, Юрчику! Ти візьмеш свою машинку на колінка, і через віконце Лумпумчик все буде бачити!

За хвилюк Юрчик з Васильком вже чимчикували до шкільного стадіону, а попереду весело котилася чудова машинка, що постійно сигналізувала перехожим. Юрчика розпирало від гордоців: він ішов поруч з Васильком, як рівний з рівним, в нього була незвичайна машинка, і ще він був причетний до великої таємниці...

По дорозі Василько давав Юрчикові останні настанови: «Тільки ти до кінця матчу сиди на своєму місці і не відкривай машинки, навіть якби тебе дуже просили, домовились?» — «Домовились!» — пообіцяв Юрчик.

На стадіоні обидві команди були вже в зборі, і шкільний тренер занепокоєно виглядав Василька.

— Форварди не запізнюються! — загукали хлопці, побачивши товариша, але Василько поважно провів

Юрчика на перший ряд, всадовів його по самому центру поля, щоб Лумпумчик міг усе бачити.

Матч розпочався. Василько ганяв м'яча, а погляд його весь час ковзав по першому ряду. Юрчик сидів чемно, як домовились, тримаючи перед собою машинку. Машинка була велика, майже в половину Юрчикова зросту, і раптом Василько усвідомив, що Юрчик зовсім не бачить поля. Він був так захоплений зручним розміщенням Лумпумчика, що забув про футбол і про Василька.

Пробігаючи краєм поля, Василько на хвилю затримав м'яча і помітив, що Юрчик аж прилип до машинки. *«Розглядає Лумпумчика»*, — подумав Василько. Хлопці гукали йому: «Бий, бий!», — але форвард був неуважним, часто втрачав м'яча, і ось команда Вишеньок забила першого гола. Він пішов у чергову атаку, але вона знову зірвалась, і коли уболівальники його команди загукали: «Форварда на мило!», — хлопець від сорому ледь крізь землю не провалився. Що подумає про нього Лумпумчик?!

Вишнівчани радісно кричали, і команда суперників знову пішла в атаку. Василько кинувся до воріт. Він проривався до них, як лев, але захист у суперників був надійний. У розпалі чергової атаки пролунав свисток судді: перший тайм* закінчився.

Хлопці кинулись дорікати один одному, і Василько помітив, як через поле до них біжить тренер. Василько непомітно прошмигнув поміж товаришами і вибіг з поля. І — який жах! — відразу помітив навколо Юрчика юрбу хлопчаків, котрі голосно галасували. Юрчик стояв на лаві, а поряд з ним — його чудова машинка, у якій дверцята були відчинені.

— Ви не вірите мені, то запитайте у Василька. Правда, Васильку, це був не простий, а чарівний м'яч? Із далекої-далекої планети!

Василько похолов. Він підбіг до Юрчика і заглянув у машинку.

— Він утік, Васильку! Він сам відчинив дверцята і втік!

Хлопці навколо засміялись, а Юрчик розплакався.

— Він казав, що скоро повернеться, щоб я його чекав! — уже скрізь сльози говорив Юрчик. Хлопці реготали.

— Не плач, Юрчику, він справді повернеться, — почав заспокоювати малого Василько.

— Малий, покажи, як їздить твоя машинка! — гукнув хтось із хлопчаків.

— Покажи, Юрчику, а ви не ображайте його! — сказав Василько.

— А ти не спи на полі! — кинув хтось уїдливо*.

* * *

Василько повертався на поле сумний і пригнічений. Куди міг подітись Лумпумчик? «Напевно, йому стало соромно за мене, — думав собі по дорозі. — Хотів похвалитись, який з мене нападник... Похвалився! Було чим...»

Василькові хотілося все кинути і бігти додому, але десь тут був Лумпумчик, та й перед Юрчиком буде соромно. Про своїх товаришів по команді Василько наче забув.

— А, ось і ти, — почув раптом голос тренера. — Я тебе всюди шукаю. Вище носа! Ще цілий тайм попереду! Слухай уважно...

Тренер давав Василькові якісь настанови, але він майже нічого не чув: очима напружено шукав малого голубого клубочка, який зараз був найважливішим у його думках.

— Не підведи, Васильку! Ти все запам'ятав? Дій, як я тобі кажу, — і все буде добре!

Тренер поплескав форварда по плечу, і Василько вибіг на поле. «Треба забути про все і грати, грати, щоб виграти!» — рішуче сказав собі хлопець. Якщо Лумпумчик десь недалеко, він обов'язково його знайде.

Другий тайм почався у швидкому темпі. Гості прагнули збільшити рахунок, а господарі відчайдушно бо-

ролись за перемогу. Василько раз-у-раз атакував ворота, але м'яч, ніби жартуючи, то летів убік від воріт, то пролітав над штангою. Захоплений грою, Василько на якусь мить навіть забув про Лумпумчика: він бачив перед собою тільки ворота.

— Вперед, Васильку! — кричали уболівальники, і хлопець ще раз із усієї сили спрямував м'яч у ворота. Ще тільки нога його торкнулась м'яча, — він зрозумів, що удар був хибним: м'яч летів мимо штанги. Василько впав на траву, і сльози здушили його. Але в ту ж мить стадіон вибухнув радісними вигуками: «Гол! Гол!!»

Хлопець підняв очі й сам собі не повірив: м'яч був у сітці воріт! Друзі кинулись обнімати його, але Василькові на мить здалось, що на перекладині він помітив голубу кульку. Тільки на мить, бо наступної секунди він уже нічого не примітив.

Команда була окрилена. І Василько теж. Тепер його удари стали чіткими, впевненими, і вже за декілька хвилин він загнав м'яча у правий кут воріт. М'яч,

наче зачарований, слухався тепер нападника, і ще дві атаки в другому таймі завершилися голами: на рахунку Василька було три з чотирьох забитих м'ячів.

До закінчення матчу залишались лічені секунди, і ось Василько помітив, що ворота противника порожні. Сильним метким ударом він послав м'яча просто по центру воріт. Трибуни вибухнули оваціями, та раптом їхній запал різко згас: м'яч несподівано вдарився об штангу і вилетів з поля.

В цей момент пролунав фінальний свисток, і всі кинулись вітати один одного.

Юрчик радісно стрибав на лаві, розмахуючи руками. Хлопчаки обступили Василька і захоплено тисли йому руку.

— Все нормально, — знічено говорив Василько, пробираючись з Юрчиком до виходу. Машинка помалу рухалась перед ними.

* * *

Усі вітали Василька, називали героєм дня. Ще декілька хвилин тому хлопець теж був перейнятий цією радістю перемоги. Але зараз, коли запал боротьби спав, Василько почувався якось дивно. Йому хотілось чимшвидше вибратися з натовпу і добратися додому. Машинка весело бігла попереду, але крізь її віконця нічого не було видно, а Василькові хотілося чимшвидше заглянути всередину. Крім того, його не покидало відчуття, що той перший гол був якимсь дивним. Та й, зрештою, останній удар теж...

Юрчик всю дорогу щебетав, час від часу смикав Василька за руку, вимагаючи відповіді на своє чергове запитання.

Врешті підійшли до воріт Юрчикового дому.

— Юрчику, ану заглянемо в твою машинку! Чи нема там нашого м'ячика? — запропонував Василько.

— М'ячика? — Юрчик явно забув про нього. Але тут же згадав і запхенькав:

— Він не повернувся! А казав, що повернеться!

Василько відчинив дверцята. З них кулею вилетів Лумпумчик і стрибнув на плече Юрчикові: малий від несподіванки ледь не впав.

— Повернувся! Повернувся! — обхопив він обома рученятами живого м'ячика. Лумпумчик сявав від радості.

— Добре, Юрчику, ти біжи зараз додому, — мама вже на тебе зачекалася, — сказав Василько.

— А з м'ячиком коли будемо гратися?

— Потім пограємось! — заспокоїв його Василько. Юрчик неохоче пішов додому.

Дорогою Василько мовчав, Лумпумчик теж. Може, і хотілося почути нашому героєві, де був Лумпумчик і що бачив. Але настрої в нього чомусь був тривожний.

Мама поралася біля грядки. Побачивши двох побратимів, вона посміхнулася і запитала:

— Як пройшов матч?

— Ми виграли з рахунком чотири—один, — коротко відповів Василь.

— І ти забив усі чотири м'ячі?

— Ні, тільки три.

Дивно, але Василькові не хотілось говорити про футбол. Мама це помітила, як і мовчанку Лумпумчика.

Чому мовчав Лумпумчик? Василько зробив спробу узятися за уроки, але тут же їх відклав. Тоді взяв до рук пригодницьку повість, яка ще декілька днів тому захоплювала його. Лумпумчик вискочив на вікно і роздивлявся квіти.

Повість була про трьох веселих мандрівників, які вирішили розшукати безлюдний острів на Дніпрі. Василько саме дочитав до того місця, коли малі «робінзони» висаджувалися на берег, і як між ними почалася суперечка, і як через це ледь не провалився їх задум. «Справді, нічого доброго нема в тому, коли між друзями пробігає якась кішка», — міркував собі Василько. Він відірвався від книжки і спідлоба спостерігав за своїм другом. «І чому він мовчить? І в мене настрої ніякий...»

— Це все тому, що ти занадто переймаєшся дрібницями,— раптом обізвався Лумпумчик.— Нічого незвичайного і небезпечного не сталося би, якби ти не робив із мене таємниці. Тобто я хотів сказати, що все буде гаразд, коли ти просто познайомиш мене зі своїми друзями. І нині ти спокійно зіграв би матч, якби увесь час не думав про мене.

Василько відкрив рота, щоб відповісти, але Лумпумчик продовжував:

— Це перше. А тепер друге. Я, помітивши твоє хвилювання, теж відчув себе винним і трішки розгубився. Я хотів допомогти тобі — і не знав, як. Тому я у другому таймі переключився на сатурнівський час і допоміг тобі забити м'яча.

— Як?! Я помітив, що м'яч не летів у ворота, але коли він у них все-таки влетів, то я подумав, що це хтось із хлопців підправив мій удар.

— Саме так — я підправив. А зробив це на такій швидкості, що ніхто цього не помітив.

— Дякую, Лумпумчику, бо інакше ми б програли!

— Так, програли б, і це було б несправедливо, адже ви грали добре. Якби навпаки — я б нізащо не втрутився. І ще я хотів, щоб усі м'ячі були чесно забитими, тому останнього гола я в тебе «відняв».

— То це ти спрямував м'яча на штангу? Він же летів просто в центр воріт!

— Я, звичайно. А ти що, не радий, що все так вийшло?

— Лумпумчику, я ж справді думав тільки про тебе, і тому все пішло не так, як мало бути.

— А тепер ти все знаєш і вже заспокоївся?

— Найбільше я радий, що ми з тобою поговорили. Мені наче камінь з душі звалився!

— От і добре,— сказав Лумпумчик і стрибнув Василькові на коліна.

— А тепер ходімо до Юрчика — він нас чекає!

Марія Чумарна

Інопланетянин, Лумпумчикова, уболівальники, сатурнівський.

С а т у р н — планета Сонячної системи.

Ф о р в а р д — нападаючий.

Т а й м — половина футбольного матчу.

У ї д л и в о — з насмішкою.

Як виглядав казковий гість із планети Сатурн? Прочитай.
Чому, на твою думку, Василько не хотів нікому його показувати?

Які почуття переживав хлопчик під час матчу? Що було для нього найважливішим?

Як порозумілися Василько з Лумпумчиком?

П о м і р к у й т е р а з о м! Які риси характеру Василька виявилися у цій пригоді? Чим цей твір схожий на казку?

Придумайте вдома продовження розповіді.

Прочитай вірші про захоплення і мрії твоїх ровесників. Зверни увагу, які риси характеру виявляють дівчатка та хлопчики, щоб досягти мети.

КОРОТУЛЬКА

Прозвали Коротулькою,
гримів у класі сміх.

Мій друг Левко Борулько
сміявся довше всіх.

Я образилась до сліз,
а він з порадами поліз:
— Ти, Коротулько, не барись
та мерщій рости берись!

Чи мені купить «платформи»,
щоб піднести ріст до норми?
Чи берет-помпон мене
трохи вгору підсмикне?!

Чи благати джина з казки:
доточи росток, будь ласка!
Бо людині ой не просто
у житті набрати росту...

Ні!.. Знайшлася інша сила:
спорт я змалечку любила,
і мої старання вчитель
у шкільнім гуртку примітив.

Я тренувалась день при дні,
як тільки мала змогу,
і от змагання навесні
принесли перемогу.

У стінгазеті мій портрет,
стаття на всю колонку...
Левко зрадив: — Тримай букет!
Вітаєм чемпіонку!
Вважай, у класі — це не сміх —
ти, Коротулько, вища всіх!

Інна Кульська

Від чийого імені ведеться розповідь?
З якою інтонацією треба читати роздуми дівчинки?
Як вона завоювала повагу своїх однокласників?
Як ти зрозумів головну думку вірша?
Поміркуй, чи можна назвати цей вірш по-іншому.

АНДРІЙКОВА МРІЯ

Жита́ половіють за домом,
уже **налили́сь ячмені**.
— Хотів би я стать агрономом, —
говорить Андрійко мені.
— Я б виростив диво-пшеницю,
шуміли б врожаєм степи.
На виставку в рідну столицю
повіз би найкращі снопи.
Серпанку легкі волоко́нця
снуються, пливуть навпрошки.
Андрійко сміється до сонця
і гладить важкі колоски.

Вадим Скомаровський

Яким ти уявляєш хлопчика — героя вірша?
У яких словах виявляється ставлення Андрійка до праці
хлібороба?
Поміркуй над значенням виділених висловів.
Добери якомога більше споріднених слів до слова *хліб*.

ВІДПОЧИТИ НІКОЛИ

Розпочались канікули,
а відпочити ніколи.
Лиш наступає ранок —
за книжку і на ґанок.
А з ґанку стежка-стрічка
веде мене до річки.
Там на піску читаю,
читаю й загоряю,

і так я зачитався —
за три дні й не скупався.
А тут іще морока:
попик і спину, й боки.
Тепер лежу у ліжку
і знов читаю книжку.
Розпочались канікули,
а відпочити ніколи!

Грицько Бойко

З чого видно, що герой вірша — завзятий читач?
Які рядки свідчать про те, що цей вірш гумористичний?

Чи уважно ти читав?

Твори яких авторів ти прочитав? У яких з них описані пригоди, а у яких — захоплення дітей?

Який твір тобі сподобався найбільше? Чим саме?

Які імена дійових осіб трапились тобі у прочитаних творах? У якому з творів їх найбільше?

Кому належать слова: *Вадько! Я не можу вилізти!; Хапайся, Борко! Лізь!?*

Чому Лумпумчика назвали саме так? З яким рахунком перемогла Василькова команда?

У КОЖНОГО Є СПІВУЧА ПІР'ІНКА

Пригадай, про що йшлося у розділах «Я хочу сказати своє слово» та «Візьму перо і спробую», вміщених у «Читанках» для 2 і 3 класів.

У цьому розділі продовжується тема творчості. Кожен з вас має певні здібності. Хтось гарно танцює,

співає, а хтось — швидко і правильно розв'язує задачі, працює на комп'ютері. Хтось майстерно вирізує лобзиком, вишиває, а хтось — уміє доглядати тварин...

Але не завжди людина знає свої здібності, належно цінує і розвиває їх. Саме на такі роздуми наштовхують читача твори цього розділу.

СПІВУЧА ПІР'ІНКА

Є на світі дивовижний птах — Стрѐпет. Він співає... чим, як ви думаєте, діти? Він співає крилом. Має він у своєму крилі особливу співучу пір'їнку. Летить Стрѐпет, і коли захочеться йому співати, то розправляє крила так, що співуча пір'їнка висувається і настрѐюється на спів. Лунає тонкий свист. Схожий він і на звучання найтоншої струни, коли по ній водити смичком, і на пісню вітру в тонкій стеблині очерѐту.

Та ось трапилось лихо. Загубив Стрѐпет співучу пір'їнку. Випала вона й упала на землю. Захотѐлось Стрѐпетові поспівати, а співучої пір'їнки немає.

Маленький Сергійко знайшов на землі співучу пір'їнку Стрѐпета, підняв її, побіг — і пір'їнка заспівала.

Почув Стрѐпет спів своєї пір'їнки, прилетѐв до хлопчика й просить:

— Хлопчику, віддай мою співучу пір'їнку. Я не можу жити без пісні.

Повернув Сергійко Стрѐпетові співучу пір'їнку.

Багато років прожив на світі чоловік, що виріс з маленького Сергійка. Часто він згадував Стрѐпета, думав: «У кожної людини є своя співуча пір'їнка. **Нещасливий той, у кого такої пір'їнки немає**».

Василь Сухомлинський

Прочитай казку. Чи знаєш ти такого птаха? З чим порівнюється його спів?

П о м і р к у й т е р а з о м над виділеними словами. Як ви їх розумієте?

**Будь уважний до себе й до інших,
не загуби свою співучу пір'їнку!**

Своє ставлення до навколишнього світу діти охоче передають у малюнках. Прочитай, як по-різному описано юних художників у віршах. Пригадай, які твори цих поетів ти вже знаєш.

НАЙРІДНІШІ ГОЛОСИ

«Дозвольте вас, бабусю,
колись намалювати.
У вас красиві очі
і руки вузлуваті!»
«Авжеж, — бабуся
 мовить, —
малюй, моя дитино!
Дивилась в небо довго —
та й маю очі сині.
Робила всю роботу —

 та й руки вузлуваті.
Сідай тамо, навпроти, —
та й будем малювати!
Охоту, як роботу,
не можна відкладати». —
Малює моя доня.
Позує моя мати.
Портрет —
немов ікона
в кутку сільської хати.

Ганна Чубач

Між ким відбувається розмова? З яким почуттям онучка малює бабусю?

З чим порівнюється портрет? Як ти розумієш це порівняння?

Які слова бабусі звучать як прислів'я?

Прочитай вірш так, щоб читачі відчували твоє ставлення до зображеного.

НАМАЛЮЮ ВІТЕР

Намалюю вітер
тихий, ніжний.
Намалюю дощовий і
 сніжний
вітер, що здіймає грізні хвилі,
 і вітрець
між квітами на схилі.
Цей танцює з хмаркою у
 вальсі.
Той гортає книжку на
 терасі.
А ось вітер прапорами
 має,
з музикою по селу гуляє.

Вже малюнків три
альбоми маю.
А вітрам нема кінця і
краю.

Степан Жупанин

Як зобразити вітер на малюнку?

Які ознаки вітру називає юний художник?

Чому, на твою думку, *вітрам нема кінця і краю*? Яку рису художника підкреслює поет?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Доберіть до слів *вітер* і *сонце* якомога більше прикметників. У кого вийшов найдовший ланцюжок?

Пам'ятаєш, як Незнайко складав вірші? Прочитай про ще одну його пригоду в уривку із фантастичної повісті-казки російського письменника **Миколи Носова** про казкових чоловічків «Пригоди Незнайка і його товаришів».

ЯК НЕЗНАЙКО БУВ ХУДОЖНИКОМ

(Уривок)

Тюбик був дуже хороший художник. Одягався він завжди в довгу блузку, яку називав балахоном. Варто було подивитися на Тюбика, коли він, нарядившись у свій балахон і відкинувши назад довге волосся, стояв перед мольбертом з палітрою в руках! Кожний одразу бачив, що перед ним справжній художник.

Після того як ніхто не захотів слухати музику Незнайка, він вирішив стати художником. Прийшов він до Тюбика й каже:

— Слухай, Тюбику, я теж вирішив стати художником. Дай мені яких-небудь фарб і пензель.

Тюбик був добрий малюк, він подарував Незнайкові свої старі фарби і пензлик. В цей час до Незнайка прийшов його приятель Гунько. Незнайко каже:

— Сідай, Гуньку, я тебе малювати буду.

Гунько зрадив, сів мерщій на стілець, і Незнайко почав його малювати. Йому хотілось намалювати Гунька

дуже красивим, от він і намалював йому червоний ніс, зелені вуха, сині губи й оранжеві очі. Гунькові кортіло швидше подивитись на свій портрет. Від нетерплячки він навіть не міг усидіти спокійно на стільчику і весь час вертівся.

— Не крутись, не крутись! — казав йому Незнайко. — А то несхожим вийдеш.

— А тепер схожий? — запитав Гунько.

— Дуже схожий, — відповів Незнайко й прималював йому фіолетовою фарбою вуса.

— Ану покажи, що вийшло, — попросив Гунько, коли Незнайко закінчив портрет.

Незнайко показав.

— Та хіба я такий? — закричав Гунько з переляку.

— Звичайно, такий. Який же ще?

— А вуса навіщо намалював? У мене ж вусів нема.

— Ну, виростуть коли-небудь.

— А чому ніс червоний?

— Це щоб було красивіше.

— А чуприна чому голуба? Хіба в мене голуба чуприна?

— Голуба, — відповів Незнайко. — А коли тобі не подобається, я можу зробити зелену.

— Ні, це поганий портрет, — сказав Гунько. — Дай я його порву.

— Навіщо знищувати художній твір? — заперечив Незнайко.

Гунько хотів одібрати в нього портрет, і вони почали битися. На шум прибігли Знайко, лікар Пілюлька та інші малюки.

— Ви чого б'єтеся? — питають.

— Ось, — закричав Гунько. — Розсудіть ви нас: скажіть, хто тут намальований. Правда, це не я?

— Звичайно, не ти, — відповіли малюки. — Тут якесь опудало горохове намальоване.

Незнайко каже:

— Ви не здогадалися тому, що тут нема підпису. Я зараз підпишу, і все буде зрозуміло.

Він узяв олівець і напісав під портретом друкованими літерами: «Гунько». Потім почепив портрет на стіні і сказав:

— Хай висить. Усі можуть дивитися, нікому не забороняється.

— А я прийду вночі,— сказав Гунько,— і знищу цей портрет.

— А я вночі не ляжу спати й стерегтиму,— відповів Незнайко.

Ображений Гунько пішов додому, а Незнайко й справді не ліг увечері спати.

Коли малюки поснули, він узяв фарби і заходився всіх малювати. Пончика він намалював таким товстим, що той навіть не вмівся на портреті. Поспішайка намалював на тонесеньких ніжках, а ззаду чомусь домалював собачого хвоста. Мисливця Кульку намалював верхи на Бульці. Лікареві Пілюльці замість носа намалював градусник. Знайкові, хтозна для чого, намалював осяччі вуха.

До ранку він розвісив ці портрети на стінах і зробив під ними підписи, так що вийшла справжня виставка.

* * *

Першим прокинувся лікар Пілюлька. Він побачив на стіні портрети й засміявся. Вони йому так сподобалися, що лікар навіть начепив на ніс окуляри й став розглядати портрети дуже уважно. Він підходив до кожного портрета, дививсь і довго сміявся.

— Молодець, Незнайко! — говорив лікар Пілюлька. — Ніколи в житті я так не сміявся.

Потім він зупинився біля свого портрета і суворо спитав:

— А це хто? Невже це я? Ні, це не я! Це дуже поганий портрет. Ти краще зніми його.

— Навіщо знімати? Хай повисить,— відповів Незнайко.

Лікар Пілюлька образився і сказав:

— Ти, Незнайку, мабуть, хворий. У тебе щось із очи-

ма трапилось. Де це ти бачив, щоб у мене замість носа був градусник? Доведеться тобі на ніч касторки дати.

Незнайко дуже не любив касторку. Він злякався й каже:

— Ні, ні. Тепер я сам бачу, що портрет поганий.

Він зняв зі стіни портрет Пілюльки й порвав його.

Слідом за Пілюлькою прокинувся мисливець Кулька. І йому портрети сподобались. Він ледь не луснув зо сміху, дивлячись на них. А потім побачив свій портрет, і настрій у нього одразу зіпсувався.

— Це поганий портрет,— сказав Кулька,— не схожий на мене. Ти зніми його, а то я ніколи не візьму тебе на полювання.

Довелось Незнайкові і мисливця Кульку зі стіни зняти. Так було з усіма. Всім подобались портрети інших, а свої не подобались.

Останнім прокинувся Тюбик, який любив спати довше за всіх. Коли він побачив на стіні свій портрет, то страшенно розсёрдився і сказав, що це не портрет,

а бездарна мазанина. Потім він зірвав зі стіни свій портрет і відібрав у Незнайка фарби й пензлик.

На стіні залишився тільки Гуньків портрет. Незнайко зняв його й пішов до свого приятеля.

— Хочеш, Гуньку, я подарую тобі твій портрет, а ти за це помиришся зі мною? — запропонував Незнайко.

Гунько взяв портрет, порвав його на клаптики й сказав:

— Згода, мир. Але дивись мені: якщо хоч раз іще намалюєш, нізачо не буду миритися.

— А я нікого більше не малюватиму, — відповів Незнайко. — Малюєш, малюєш, а ніхто й спасибі не скаже, всі тільки лаються. Не хочу більше художником бути.

Микола Носов

Хто головний герой твору? Назви інших дійових осіб.

Чий портрет Незнайко намалював першим? З яким почуттям він це робив?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Зіставте імена дійових осіб з тим, якими їх зобразив «художник». Що ви помітили?

Порівняйте, як кожен з малюків сприймав свій портрет і портрети інших.

Прочитайте другу частину казки в особах. Як ви вважаєте, яка людська риса тут висміюється?

З яким почуттям автор описує пригоди Незнайка?

* * *

Як мама пісню заведе —
сідаємо гурточком:
сестричка, я, щеня руде,
курчатко й мудра квочка.

Співає мама про коня,
що заблукав у полі.
Ніхто його не

перейняв —
ще й досі на роздоллі.

І розцвітають враз слова
зелені й василькові.
Співає мама й вишива
всіх нас на рушникові.

Виводить голочка
швидка —
стібочок по стібочку —
на полотні мене й рудька,
курчат і мудру квочку.

Віктор Кордун

Прочитай вірш наспівно, задушевно.

Чи здогадався ти, які пісні співає мама?

Чи співають у вашій родині українські народні пісні?
Вивчи з мамою її улюблену пісню.

Прочитай вірш відомого українського поета **Василя Симоненка**. Зверни увагу на те, як він описує свою хату — світлий спогад дитинства. Спробуй за цим віршем її намалювати.

* * *

Ти стоїш, небагата й непишна,
виглядаючи з саду в луг.
Рясний цвіт обтрусили вишні
на солом'яний твій капелюх.

Ти приймала і щастя, і лихо,
поважала мій труд і піт,
із-під сірої теплої стріхи
ти дивилася жадібно в світ.

Відчиняла ти лагідно двері
для нового добра й життя,
друзів кликала до вечері,
рідна хато моя стара.

Ти була мені наче мати,
ти служила мені, як могла,—
кожна кр'юквочка, кожна л'ята
не жаліла для нас тепла.

Василь Симоненко

Як поет звертається до рідної оселі, яке порівняння вживає?

Чи звертав ти увагу, які глибокі почуття, які незвичайні образи навіює нам природа? Адже саме вона — джерело натхнення поетів, художників, музикантів.

ЯК Я СТАВ ПИСЬМЕННИКОМ

Пригадую себе маленьким: надворі хуга, заметіль, зима. На вікнах «білі лисиці» — це Морозенко розмалював шибки.

У хаті холодно, а за вікном — світу білого не видно — завіяло, намело аж під стріху.

Сиджу біля вікна й розглядаю химерні візерунки на склі, прохую на шибках прозоре віконечко — ой леле, як там цікаво! У пухнастому інеї сині дерева, на гілках снігурі, синички, горобчики. На паркані, на дротах шапки снігу. А сніг іскристий, рожевий, блискучий.

Тоді не було ще ні телевізора, ні домашнього кіно, а були в мене кольорові олівці, які мама подарувала на день народження. І я взявся до малювання.

Хотілося це побачене диво перенести на папір.

І застрибали, як живі, зайчики та білочки, повиростали химери дивовижні, захурделила сніговиця, заграла у переливах сонця райдуга-веселиця.

Незчувся, як і день минув. Повернулася мама з роботи. Похвалила за малювання. А тоді мені забажалося ще й віршики до малюнків зробити. Не пам'ятаю, які вони були, ті віршики. Та головне — ті рядочки сподобалися мамі, і вона мене знову похвалила.

Мабуть, саме відтоді я і почав римувати, тобто писати вірші. Отой радісний і святковий стан душі бережу в собі, коли беруся за перо, коли мерéжу рядки, коли пишуться вірші для вас.

Анатолій Камінчук

Про які роки пише автор? Що спонукало його до творчості? Чи переживав ти подібні почуття?

Прочитай рядки з вірша. Спробуй відновити пропущені слова. А чи зумієш ти продовжити вірш?

КОЖНИЙ ЗНАЄ СВОЄ ДІЛО

Літака веде ... ,
робітник йде на ... ,
школярів учитель ... ,
космонавт в ракеті ... !
Кожний знає своє
Робить чесно його, вміло.

Емілія Саталкіна

ВЕСЕЛКА НА ДОЛОНІ

Веселка на небі, як на долоні,
а ген під нею пасуться коні
на синім лузі, в співучім гаї,
де ходять хмари у небокраї.
Цвіте веселка, мов світ, барвиста,
і кожна барва, мов промінь, чиста.
Вишнева, синя чи малинова,
і що не колір — то цвіт, обнова.

Микола Сингаївський

 Знайди у вірші порівняння. Які образи вони створюють? У цьому вірші згадується багато кольорів. Отже, його можна назвати — ...

Які ще кольори можна побачити на луці? Які пахощі відчуті? Склади розповіді за прислів'ями: *Травень травами багатий; Травень ліси одягає — літа в гості чекає.*

КАЗКА НЕБА

Живе у небі казка,
погляньте: гори-хвилі...
Не думайте, будь ласка,
що то хмарини білі.
Он кенгуру стрибає,
он півза черепаха.
А ген, з-за небокраю,
летять чарівні птахи.

Багато їх, багато —
все небо полонили,
пухнастих, лілуватих,
на фантастичних крилах.

Ведмеді-ліліпути
і геркулеси-бджоли
розкрили парашути,
пливуть собі над полем...

Ліна Біленька

Які картини побачила поетеса у небі? Чому побачене вона називає казкою? Чи бачив ти хмари, які нагадують дивовижних істот?

Добери до поданих слів якомога більше таких, що називають ознаки: *небо, увага, хмари, рік, куц, місяць.*

ПІСНЯ ТОНЕНЬКОЇ ОЧЕРЕТИНИ

Одного дня тихе болото ніби хтось збурив. Невідомо хто, але всі його мешканці — постійні й тимчасові — гомоніли, лементували, галасували, били себе в груди. Доводили одне одному і всім разом — хто на що здатен і кому на болоті найвища шана має бути.

— Скре-ке-ке! Скре-ке-ке! — розпиналася Жаба-скрекотуха. — Я найкраще співаю, мене все болото слухає. Я найвище стрибаю! Я найшвидше плаваю! Я...

— Чекай-но! — хитнула чубатою головою Чапля, що до того ніби дрімала. — А чи простоїш ти на одній нозі цілий день і цілу ніч?

— Пхе! Та це зовсім просто! — Жаба видряпалась на купину, виструнчилась на одній нозі. Та не постояла й хвилини — плюх у воду, тільки кола пішли.

— Бу-гу! Бу-гу! — зареготав Бугай. — Теж мені артистка! Ось коли я заспіваю-загуду — аж шибки в селі деренчать.

— Деренчать — це коли я співаю! Хіба ти так умієш? Др-р, др-р! — обурився Деркач.

— Та це ж відомо: кожен передусім себе хвалить. Тож знайте — співаю найкраще я! Кі-квік! Кі-квік! Без мене й болото не болото! — випнув груди Кулик.

Тоненька Очеретина слухала всі ті розмови, слухала і все нижче схилялася до води.

— А ти чого мовчиш? — зачепив її Вітер, який усюди буває, все бачить, усе знає.

— Бо я нічого не вмію робити, — прошепотіла Очеретина.

— Ет, таке вигидаєш! — лагідно доторкнувся до неї Вітер. — Кожен щось та вміє. Тільки, може, не здогадується про те.

І він дмухнув на Очеретину раз, удруге.

І — о диво! — тоненька Очеретина несміливо, ледь чутно забриніла, пробуючи голос, а далі заспівала, заспівала...

Такою ніжною, такою сонячною була пісня тоненької Очеретини, що всі болотяні мешканці забули про суперечку. Заслухалися.

Ну, а Вітер полетів собі далі. Бо має усюди бувати, бо десь потрібен він іншим Очеретинам, які ще не пробудилися для своєї пісні.

Василь Чухліб

Який жанр цього твору?

Чим пишалися дійові особи? Які слова найточніше характеризують Жабу, Бугая, Деркача, Кулика?

Перечитай слова Вітру. Як ти їх розумієш? Чому заспівала Очеретина? Чим вона всіх зачарувала?

Придумай продовження казки.

Чи уважно ти читав?

Як ти зрозумів назву теми? Про яку співучу пір'їну йдеться? Хто автор цього оповідання?

У яких віршах розповідається про юних художників? Хто їх автори?

Який з прочитаних віршів можна назвати різнокольоровим? З якого твору ці слова: ... і розцвітають враз слова зелені й василькові?

**Пам'ятайте, що й «найменший колосок
має власний голосок»!**

Пригадайте, поміркуйте

- Як ви зрозуміли назву розділу? Які теми він охоплює?
- Пригадайте твори з теми «Людина починається з добра». У яких з них йдеться про ставлення до матері? Хто дає пораду *роби невтомно, вміло, хоч мале, та добре діло*?
- Які риси характеру допомагають людині створювати нове? У яких творах про це йдеться?
- Які поети з любов'ю звертаються до рідної землі? Які мелодії і барви природи вони передають?
- Проведіть конкурси «Найуважніший читач», «Казкознавчик».

Учись працювати з текстом

Запитуй ясно і коротко;
коли незрозуміло, коли сумнів, заперечення;
якщо хочеш дізнатися більше.

Відповідай точно на запитання;
не повторюйся;
висловлюючи своє ставлення.

Читаючи текст, знаходь:

- що тобі незрозуміло;
- про що дізнався вперше;
- у яких реченнях передано головну думку;
- у яких словах, виразах передано почуття, стани дійових осіб, красу зображеного;
- якими рядками тексту можна підписати ілюстрацію;
- яке місце у творі найсмішніше;
- які рядки найбільше схвилювали;
- у яких словах виражено ставлення автора.

Щоб зрозуміти текст, треба:

- з'ясувати значення усіх прочитаних слів, зміст речень;
- визначити послідовність подій у творі;
- зрозуміти смисл заголовка;
- знайти головну думку;
- переказати прочитане.

Щоб виразно прочитати твір,
необхідно:

- з'ясувати його зміст;
- відчувати настрій твору;
- правильно, чітко вимовляти слова;
- дотримуватись розділових знаків;
- робити паузи і логічні наголоси;
- передавати своє ставлення до зображеного.

Щоб порівняти твори:

- поміркуй, чи зрозумів ти їх зміст;
- зістав їх за темою, жанром, художніми засобами, дійовими особами тощо;
- визнач подібні і відмінні ознаки;
- сформулюй висновок: *ці твори подібні тим, що ... , а відрізняються*

Щоб довести якусь думку:

- спочатку визнач, що треба зробити: довести чи заперечити;
- з'ясуй, що саме треба підтвердити або заперечити;
- добери докази (приклад, вислови з книг, свої спостереження), які підтверджують або заперечують думку;
- зроби висновок.

Як складати план тексту

- Знайди у тексті зачин, основну частину, закінчення.
- Подумай, яким одним реченням можна передати зміст кожної частини тексту. Ці речення — пункти плану. Запиши їх в такій послідовності, як описано події.
- Перевір, чи можна за складеним планом переказати твір, не пропускаючи головного, зберігаючи зв'язок між частинами?

Підготуйтеся до останнього уроку з «Читанкою»

- Перегляньте, які розділи охоплює підручник. Чим розпочинається «Читанка»? Які сторінки з історії вам запам'яталися?
- Увійдіть знову до «Поетичної світлиці». Прочитайте вголос рядки з улюблених віршів.
- Які прислів'я з байок вам запам'яталися?
- Кого з героїв прочитаних творів вам хотілося б наслідувати? Чому?
- Якою може бути *співуча пір'інка*?
- Проведіть конкурс на кращого знавця прислів'їв і загадок.

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК

С. 46. Хвиля. Човен і весло.

С. 88. Риба.

З М І С Т

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

Створення світу. <i>Єгипетські міфи</i>	4
Створення людей. <i>Китайський міф</i>	5
Гнів Перуна. <i>Слов'янський міф</i>	8
Дедал та Ікар. <i>Міф Стародавньої Греції</i>	11

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ

Наші предки — слов'яни. <i>Олександр Олесь</i>	16
Ярослав Мудрий. <i>Олександр Олесь</i>	18
Книги за княжих часів. <i>Іван Крип'якевич</i>	21
Старовинне місто. <i>Наталія Забіла</i>	22
Звідки в міста назва — Львів. <i>Марія Хоросницька</i>	26
На новій землі. <i>Іван Боднарчук</i>	28
Гвардії Савочка. <i>Юрій Збанацький</i>	30
Як давно в Україні з'явився жовто-блакитний прапор? <i>З дитячої енциклопедії «Світ моєї України»</i>	33
Наш прапор. <i>Дмитро Павличко</i>	34

ПОЕТИЧНА СВІТЛИЦЯ

Тарас Шевченко	36
Вітер з гаєм розмовляє... ..	37
Садок вишневий коло хати... ..	37
Реве та стогне Дніпр широкий... ..	38
Кобзарі. <i>Вадим Скомаровський</i>	38
Іван Франко	40
Дивувалась зима... ..	40
У долині село лежить... ..	41
Леся Українка	42
Давня весна.....	42
Вечірня година.....	44
Вже сонечко в море сіда... ..	44

Павло Тичина	46
Гаї шумлять...	46
Хор Лісових Дзвіночків.	47
Максим Рильський	48
Дитинство	49
Не кидайсь хлібом...	49
Ким хочеш бути, хлопчику..?	50

БАЙКИ

Двоє приятелів і ведмідь. <i>Езоп</i>	54
Зозуля й Півень. <i>Леонід Глібов</i>	56
Зозуля й Півень. <i>Іван Крилов</i>	58
Котова наука. <i>Олена Пчілка</i>	59

П'ЄСА-КАЗКА

Лисиця, що впала з неба. (Скорочено) <i>Неля Шейко-Медведева</i>	62

З ЛЮБОВ'Ю ДО РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Рідні краєвиди. <i>Дмитро Чередниченко</i>	74
Квітень. <i>Валентина Ткаченко</i>	75
Мелодії природи. <i>Степан Жупанин</i>	77
В небі жайворонки в'ються. <i>Олександр Олесь</i>	78
Грім. <i>Марія Познанська</i>	78
Грім. <i>Микола Вінграновський</i>	79
Весняний вітер. <i>Євгенія Горева</i>	80
Акровірш. <i>Василь Довжик</i>	81
Ходить така чутка... <i>Юрій Старостенко</i>	81
Скоромовки. <i>Леся Мовчун</i>	82
Деснячки. <i>Василь Чухліб</i>	82
Чудовий Дніпро. <i>Микола Гоголь</i>	88
Спасибі людям, що зростили ліс. <i>Марія Познанська</i>	89

ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Казка про царя Салтана... (Уривки) <i>Олександр Пушкін</i> ...	92
Гидке каченя. (Уривки) <i>Ганс Крістіан Андерсен</i>	99
Сіль дорожча за золото. (Скорочено) <i>Божена Немцова</i>	106
Чудовий маляр. (Уривок з роману «Пригоди Тома Соєра») <i>Марк Твен</i>	115

Майстер-ламайстер. <i>Самуїл Маршак</i>	120
Пісня про усмішку. <i>Михайло Пляцковський</i>	123

СВІТ У МЕНІ, І В СВІТІ Я

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

Усмішка. <i>Василь Сухомлинський</i>	126
Задачі трапляються різні. <i>Олександр Єфімов</i>	128
Як ти з матір'ю говориш? <i>Дмитро Чередниченко</i>	131
Бабуся. З журналу « <i>Барвінок</i> ».....	131
Консультант. <i>Грицько Бойко</i>	132
За що хвалять? <i>Василь Марсюк</i>	133
Казка про хлопчика Абихто. <i>Валентин Струтинський</i> ...	133
Дощ із краплі починається. <i>Микола Сингаївський</i>	133

ПРИГОДИ І ЗАХОПЛЕННЯ ТВОЇХ РОВЕСНИКІВ

Космонавти з нашого будинку. (Уривок) <i>Всеволод Нестайко</i>	135
Лумпумчик. (Уривок з фантастичної повісті) <i>Марія Чумарна</i>	145
Коротулька. <i>Інна Кульська</i>	155
Андрійкова мрія. <i>Вадим Скомаровський</i>	156

У КОЖНОГО Є СПІВУЧА ПІР'ІНКА

Відпочити ніколи. <i>Грицько Бойко</i>	157
Співуча пір'інка. <i>Василь Сухомлинський</i>	158
Найрідніші голоси. <i>Ганна Чубач</i>	159
Намалюю вітер. <i>Степан Жупанин</i>	159
Як Незнайко був художником. (Уривок) <i>Микола Носов</i> ...	160
Як мама пісню заведе... <i>Віктор Кордун</i>	164
Ти стоїш, небагата й непишна. <i>Василь Симоненко</i>	165
Як я став письменником. <i>Анатолій Камінчук</i>	165
Кожний знає своє діло. <i>Емілія Саталкіна</i>	166
Веселка на долоні. <i>Микола Сингаївський</i>	167
Казка неба. <i>Ліна Біленька</i>	168
Пісня тоненької Очеретини. <i>Василь Чухліб</i>	169
Учись працювати з текстом	171
Відгадки до загадок.....	172

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону.

Навчальне видання

САВЧЕНКО Олександра Яківна

ЧИТАНКА

Підручник для 4 класу

Частина друга

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальна за випуск *М. М. Москаленко*

Редактор *І. П. Коваленко*

Художній редактор *Т. М. Канарська*

Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*

Комп'ютерна верстка *К. П. Дворської*

Коректори *Г. А. Зацерковна, Н. А. Чаплюк*

Здано до набору 23.01.04. Підписано до друку 07.07.04. Формат 70×100/16. Папір офс.
Гарнітура шкільна. Друк офс. Ум. друк. арк. 14,3+0,33 форзац. Ум. фарбовідб. 59,17.
Обл.-вид. арк. 9,36+0,55 форзац. Тираж 465 200 прим. (4-й завод 300 169–385 184 прим.).
Вид. № 36945. Зам. № 4-575.

Набір та верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.

Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових діапозитивів ТОВ «Оберіг»

61140, м. Харків, проспект Гагаріна, 82/68.